

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

GÜMRÜK BİRLİĞİ VE TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

Mirza Halit ÇAĞLAYAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2016

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

GÜMRÜK BİRLİĞİ VE TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

Mirza Halit ÇAĞLAYAN

Danışman: Prof. Dr. Harun BAL

Üye: Prof. Dr. Muhsin KAR

Üye: Yrd. Doç. Dr. Cevat BİLGİN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2016

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Harun BAL
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Muhsin KAR

Üye: Yrd. Doç. Dr. Cevat BİLGİN

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

...../...../2016

Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt ÖNAL
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. / / 2016

Mirza Halit ÇAĞLAYAN

ÖZET

GÜMRÜK BİRLİĞİ VE TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

Mirza Halit ÇAĞLAYAN

Yüksek Lisans Tezi, İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Harun BAL

Mayıs 2016, 111 sayfa

Sanayileşmiş ülkeler başta olmak üzere birçok ülke 1950'lerden sonra dünya ticaretinde görülen değişikliklere uyum sağlamak ve bu değişikliklerin avantajından faydalanabilmek için iktisadi bütünleşme sürecine girmişler ve çeşitli organizasyonların içerisinde yer almışlardır. Bu organizasyonların içinde en dikkat çekenini ise Avrupa Birliği (AB) ve özelde de Gümrük Birliği (GB) olmuştur. Tarihte en çok görülen bütünleşme şekli olan GB, üyeler arasında her türlü tarife ve kotaların kaldırılmasını ve üçüncü ülkelere karşı ortak bir tarife oranı uygulanarak ortak dış ticaret politikalarının benimsenmesini ifade etmektedir. Bu çalışmada Gümrük Birliği (GB)'nin Türkiye ve AB arasındaki dış ticaret hacmi üzerine etkileri 1982-2010 dönemi kapsamında analiz edilmiştir. Çalışmanın temel amacı, GB'nin Türkiye açısından ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerinin ortaya konulmasıdır. Bu amaç doğrultusunda belirlenen ihracat ve ithalat modelleri zaman serisi yöntemi kapsamında çeşitli analiz teknikleri kullanılarak tahmin edilmiştir. İhracat ve ithalat modellerine ilişkin yapılan eş-bütünleşme test sonuçlarına göre GB, Türkiye'nin AB'ye yaptığı ihracat ve AB'den yaptığı ithalat hacmini pozitif yönde etkilemektedir. Çalışmadan elde edilen genel sonuçlar, GB'nin ticaret yaratıcı etkisinin olduğunu, buna karşın bu etkinin oldukça sınırlı kaldığını göstermektedir. Türkiye'nin GB sonrası gerçekleştirdiği toplam ihracatının pazar paylarına bakıldığında AB'nin payının azalması ve üçüncü ülke pazarlarına ihracatının artması ise GB'nin Türkiye açısından ticaret saptırıcı sonuçları olmadığını bir göstergesidir.

Anahtar Kelimeler: Gümrük birliği, Avrupa birliği, Türkiye - AB dış ticareti.

ABSTRACT**CUSTOMS UNION AND THE EFFECTS ON TURKEY ECONOMY****Mirza Halit ÇAĞLAYAN****Master's Thesis, Department of Economics****Supervisor: Prof. Dr. Harun BAL****May 2016, 111 pages**

After 1950s, many countries, particularly industrialized countries entered into the process of economical integration and took their place in various organizations in order to adapt to the changes occurring in world trade and to benefit from the advantages of those changes. The most notable of these organizations has been European Union (EU) and Customs Union in particular. The Customs Union which is the most common form of integration in history refers to the removal of all kinds of tariffs and quotas between the members and the adoption of a common external trade policy through applying a common tariff rate against the underdeveloped countries. Current study analyzes the effects of Customs Union (CU) on foreign trade volume between Turkey and EU for the period of 1982-2010. The main aim of the study is to demonstrate the trade creation and trade diversion effects of CU for Turkey. The export and import models determined for this purpose were estimated by different methods in the context of time series analysis. According to co-integration tests results, CU affects both export volume of Turkey to EU and import volume of Turkey from EU positively. Overall results show that CU induce a trade creation effect although this effect is limited. Besides, when Turkey's export market share after CU is examined, the decrease in the share of EU and the increase in Turkey's export to third countries indicate that trade diversion effects of CU do not exist for Turkey.

Keywords: Customs union, europeanunion, Turkey - EU foreign trade.

ÖNSÖZ

Severek alakadar olduğum Gümrük Birliği ve Türkiye Ekonomisine Etkileri konulu çalışmamın daha iyi olabilmesi için, çalışmanın her aşamasında katkı ve ilgilerini esirgemeyen birçok değerli insanlara teşekkür etmek isterim, çalışmanın her aşamasında yardımlarını esirgemeyen, tezin güzel bir çalışma olması için büyük bir özveriyle bana yol gösteren kıymetli hocam Prof. Dr. Harun BAL’a, çalışmaya yapıcı yorumlarıyla eksiklerimi tamamlama yönünde katkıda bulunan değerli juri üyelerim Prof. Dr. Muhsin KAR ve Yrd. Doç. Dr. Cevat BİLGİN hocalarıma, her zaman beni motive eden dostum Sefa KOZAK’a, çalışmalarında yardımlarını esirgemeyip kaynak ve yöntem gösterip çalışmayla bizzat ilgilenen ve yardımlarını unutamayacağım; değerli dostlarım Ar. Gör. Mehmet Sedat UĞUR’a ve Ar. Gör. Emrah Eray AKÇA’ya, sürecin en başından beri yanımda olan bütün stresime katlanan ailem eşim Sunay’a ve çalışmaya katkıda bulunan diğer tüm arkadaşlarıma minnettarlığımı bildiririm...

Bu çalışma SYL–2016-6002 nolu proje kapsamında Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Fonu tarafından desteklenmiştir.

Mirza Halit ÇAĞLAYAN

Mayıs 2016, ADANA

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	.v
ÖNSÖZ	.vi
KISALTMALAR LİSTESİ	.x
TABLolar LİSTESİ	xii

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Amacı	2
1.2. Çalışmanın Önemi	2
1.3. Çalışmanın Kapsamı ve Kısıtlar	3
1.4. Çalışmanın Planı	3

BÖLÜM II

EKONOMİK ENTEGRASYON TEORİSİ VE ULUSLARASI EKONOMİK BİRLEŞMELER

2.1. Ekonomik Entegrasyonun Tanımı ve Amaçları	5
2.1.1. Ekonomik Entegrasyonun Aşamaları	8
2.1.1.1. Tercihli Ticaret Anlaşmaları	8
2.1.1.2. Serbest Ticaret Anlaşmaları	9
2.1.1.3. Gümrük Birliği	10
2.1.1.4. Ortak Pazar	11
2.1.1.5. İktisadi ve Parasal Birlik	11
2.1.1.6. Siyasal Birlik	13
2.2. Ekonomik Entegrasyon Teorisi	16
2.2.1. Ekonomik Entegrasyon Teorisinin Tarihi	16
2.2.1.1. Jacob Viner Öncesi Katkıları	17
2.2.1.2. Jacob Viner Dönemi Katkıları	18
2.2.1.3. Jacob Viner Sonrası Katkıları.....	19

2.3. Uluslararası Ekonomik Birleşmeler	20
2.3.1. Avrupa ve Amerika Kıtalarındaki Ekonomik Birleşmeler	21
2.3.2. Asya ve Afrika Kıtalarındaki Ekonomik Birleşmeler	24
2.3.3. Asya ve Afrika Kıtalarındaki Ekonomik Birleşmeler	32
2.3.4. Coğrafi Temele Dayanmayan Birleşmeler	32
2.3.4.1. İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD)	38
2.3.4.2. Arap Birliği ve Arap Ortak Pazarı	40
2.3.4.3. Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı (OPEC)	41
2.3.4.4. İslam Konferansı Teşkilatı (OIC)	42

BÖLÜM III

GÜMRÜK BİRLİĞİ VE TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ STATİK VE DİNAMİK ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Türkiye-Ab Gümrük Birliği Anlaşması	45
3.1.1. Gümrük Birliği'nde AB'nin Yükümlülükleri	47
3.1.2. Gümrük Birliği'nde Türkiye'nin Yükümlülükleri	48
3.1.3. Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri	49
3.1.4. Gümrük Birliği'nin Üretim Üzerine Etkileri	50
3.1.4.1. Üretim Üzerine Olumlu Etki: Ticaret Yaratıcı Etkileri	50
3.1.4.2. Üretim Üzerine Olumsuz Etki: Ticaret Saptırıcı Etkileri	51
3.1.5. Gümrük Birliği'nin Tüketim Etkileri	51
3.1.6. Gümrük Birliği'nin Dış Ticaret Hadleri Üzerine Etkileri	51
3.1.7. Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Sonuçlarının Dinamik Etkiler Açısından Değerlendirilmesi	52
3.1.7.1. Ölçek Ekonomileri Etkisi	52
3.1.7.2. Dışsal Ekonomiler etkisi	53
3.1.7.3. Rekabet Artışı Etkisi	54
3.1.7.4. Teknolojik Gelişmeye Etkisi	55
3.1.7.5. Yatırımları Özendirme ve Sermaye Etkisi	55
3.1.7.6. Öğrenme Etkisi	56
3.1.7.7. Kutuplaşma (Yoğunlaşma) Etkisi	56

BÖLÜM IV
GÜMRÜK BİRLİĞİ’NİN MAKRO EKONOMİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ
VE GÜMRÜK BİRLİĞİ ÖNCESİ VE SONRASI TÜRKİYE’NİN
DIŞ TİCARETİ (TÜRKİYE – AVRUPA BİRLİĞİ GÜMRÜK
BİRLİĞİ’NİN EKONOMİK ETKİLERİ)

4.1. Gümrük Birliği’nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri	58
4.1.1. Ticaret Yaratıcı Etkisi Açısından Değerlendirme	60
4.1.2. Ticaret Saptırıcı Etki Açısından Değerlendirme.....	61
4.1.3. Üretim ve Tüketim Açısından Değerlendirme	63
4.1.4. Dış Ticaret Açısından Değerlendirme	65
4.1.4.1. Türkiye’nin Dış Ticaret Koşulları	66
4.1.4.2. Gümrük Birliği Öncesinde Türkiye’de Dış Ticaret.....	68
4.1.4.3. Türkiye’de Gümrük Birliği Süreci ve Gümrük Birliği Sonrasında Türkiye’de Dış Ticaret	74
4.1.5. Dış Ticaret Hadleri Açısından Değerlendirme	84
4.2. Gümrük Birliği ve Büyüme İlişkisi	86
4.3. Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi Üzerine Bir Uygulama.....	89
4.3.1. Zaman Serileri Analizi.....	90
4.3.1.1. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Testi (Birim Kök Testi)	90
4.3.1.2. Eşbütünleşme Analizi (Engle-Granger Yöntemi).....	91
4.3.1.3. Hata Düzeltme Modeli	92
4.3.2. Materyal ve Yöntem	93
4.3.3. Uygulamanın Bulguları	94

BÖLÜM V
SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuç	99
5.2. Öneriler	101

KAYNAKÇA.....	102
ÖZGEÇMİŞ	111

KISALTMALAR LİSTESİ

AAET	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
ALADI /LAIA	:Latin Amerika Bütünleşme Birliği
APEC	: Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği Konseyi
APS	: Avrupa Para Sistemi
AR-GE	: Araştırma Geliştirme
ASAM	: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
ASEAN	: Güneydoğu Asya Ulusları Birliği
AT	: Avrupa Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
CACM/MCCA	:Orta Amerika Ortak Pazarı
CARICOM	: Karayipler Topluluğu ve Ortak Pazarı
CARIFTA	: Karayipler Serbest Ticaret Bölgesi
CEDEAO	: Batı Afrika Devletleri Topluluğu
CEFTA	: Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
COMESA	: Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı
D-8	: Gelişmekte Olan 8 Ülke
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DİR	: Dahili İşleme Rejimi
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTM	: Dış Ticaret Müsteşarlığı
ECO	: Ekonomik İşbirliği Örgütü
ECU	: Avrupa Para Birimi
EEA	: Avrupa Ekonomik Alanı

EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Birliği
EİT	: Endüstri İçi Ticaret
EURATOM	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
FTAA	: Amerikalar Serbest Ticaret Bölgesi
GAFTA	: Büyük Arap Serbest Ticaret Bölgesi
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GB	: Gümrük Birliği
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GYSİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İKT	: İslam Konferansı Teşkilatı
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
LAES/SELA	: Latin Amerika Ekonomik Sistemi
LAFTA	: Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi
MERCOSUR	: Güney Amerika Ortak Pazarı
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
OECS	: Doğu Karayip Devletleri Örgütü
OEEC	: Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı
OGT	: Ortak Gümrük Tarifesi
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı
OTP	: Ortak Ticaret Politikası
SACU	: Güney Afrika Gümrük Birliği
TTA	: Tercihli Ticaret Anlaşmaları
TTIP	: Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı Anlaşması
UTS	: Uluslararası Ticaret Sözleşmeleri
WB	: Dünya Bankası

TABLOLAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1. Türkiye'nin Dış Ticareti ve Avrupa Birliği'nin Payı (Milyon Dolar)	61
Tablo 2. Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret (Milyon Dolar)	62
Tablo 3. Yıllara Göre Dış Ticaret (1946-1953)	69
Tablo 4. 1964 Yılından Gümrük Birliği'ne Kadar Olan Dönemde Dış Ticaret Göstergeleri	72
Tablo 5. Türkiye'nin Gümrük Birliği Sonrası Dış Ticareti	79
Tablo 6. Türkiye'nin Dış Ticaretinde AB'nin Payı.....	81
Tablo 7. Gümrük Birliği'nden Sonra Dış Ticaret.....	85
Tablo 8. Gümrük Birliğinin Türkiye-AB ihracat modeli için analiz sonuçları.....	94
Tablo 9. Gümrük Birliğinin Türkiye-AB ithalat modeli için analiz sonuçları.....	95
Tablo 10. Otokorelasyon ve Değişen Varyans Test Sonuçları	96
Tablo 11. Birim Kök Testi Sonuçları.....	99
Tablo 12. İhracat ve İthalat Modellerine İlişkin Eşbütünleşme Testi Sonuçları.....	98

BÖLÜM I

GİRİŞ

1950'lerden sonra ivme kazanan küreselleşmeyle ülkeler, hem yoğun rekabet baskısından korunmak hem de dünya ekonomileriyle entegre olabilmek için bütünleşme hareketlerine katılmışlardır. Bu zaman diliminde dünya ticareti önemli değişiklikler geçirmiştir. Küresel rekabet ortamına uyum sağlamanın bir koşulu olarak ülkeler de dış ticaret politikalarını yeniden oluşturmuşlardır. Uluslararası arası ticaret yaygınlaştıkça dış ticareti kısıtlayan tarife ve kotalar azalma yönünde bir eğilim göstermiştir. 1950'lerden sonra özellikle sanayileşmiş ülkelerin, dünya ticaretinde çok yönlü denkleşme olanaklarını artırmak ve dış ticarete ivme kazandırmak amacıyla ekonomik bütünleşme sürecine girdiklerini görüyoruz. Bu doğrultuda çeşitli organizasyonlar kurulmuş, bunların içinde en dikkat çeken Avrupa Birliği ve üyeler arasında uygulanan Gümrük Birliği olmuştur.

Gümrük birliği geçmişten bu yana en çok görülen bütünleşme şeklidir. Gümrük birliği; üyeler arasında her türlü tarife ve kotaların kaldırılarak üçüncü ülkelere karşı ortak bir tarife oranı uygulanmaya başlanması suretiyle ortak ticaret politikaları oluşturulmasını içermektedir. Mal piyasalarında bütünleşme gümrük birliğinin en önemli amacıdır. Bütünleşmeye katılan ülkeler aralarındaki mal ticaretini kısıtlayan gümrük vergilerini ve dış ticaret kontrollerini optimum düzeyde oluşturmaya çalışmaktadırlar.

Türkiye'nin küreselleşme ve dışa açılma gayretleri çerçevesinde 31 Temmuz 1959'da Avrupa Ekonomik Topluluğu'na yapılan katılma başvurusu önemli bir yer tutmaktadır. Ortaklık Anlaşması olan ve 1 Aralık 1964'te yürürlüğe giren Ankara Anlaşması ile Türkiye-AB ilişkileri başlamıştır. 1 Ocak 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği ile AB'den ithal edilen sanayi ürünlerinde tüm gümrük vergilerini, eş etkili tedbirleri ve miktar kısıtlamalarının kaldırılması karar altına alınmış ve taraflar arasında Ortak Gümrük Tarifesi işlemeye başlamıştır. AB de Katma Protokol'ün ticari hükümlerinin 1971 yılı Eylülünde yürürlüğe girmesi ile Türkiye'den ithal edilen sanayi ürünlerinde (daha önce belirtilmiş mal/ürünler dışında) uyguladığı gümrük vergilerini ve miktar kısıtlamalarını kaldırmıştır.

Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ticaret ilişkisini diğer ülkelerden farklılaştıran nedenlerin başında AB'nin Türkiye'nin en önemli ticaret ortağı olması gelmektedir. Türkiye hemen bütün dönemlerinde dış ticaretinin yüzde 50 civarında kısmını AB ile gerçekleştirmiştir. AB ülkeleri tüketimlerinin büyük kısmını iç pazar kanallarından karşılamakla birlikte, Türkiye AB için her zaman önemli bir pazar durumunda olmuştur. Ticaretin bu kadar yoğun olmasında coğrafi yakınlığın da payı vardır.

Türkiye AB'ne tam üyelik hedefi gözeterek bir gümrük birliği entegrasyonunun gerektirdiğinden çok daha fazla yükümlülük altına girmiştir. Türkiye sadece mal ticaretinin serbestleştirilmesi ve üçüncü ülkelere ortak ticaret politikası uygulanması yükümlülüklerini değil; hizmet ticareti, gümrük mevzuatı, rekabet politikası, devlet yardımları, anti-damping mevzuatı ve fikri mülkiyet hakları konularında hukuksal ve kurumsal düzenlemeler yükümlülüğü altına girmiştir.

1.1. Çalışmanın Amacı

Sanayileşmiş ülkeler başta olmak üzere birçok ülke 1950'lerden sonra dünya ticaretinde görülen değişikliklere uyum sağlamak ve bu değişikliklerin avantajından faydalanabilmek için iktisadi bütünleşme sürecine girmişler ve çeşitli organizasyonların içerisinde yer almışlardır. Bu organizasyonların içinde en dikkat çekenini ise Avrupa Birliği (AB) ve özelde de Gümrük Birliği (GB) olmuştur (Nart, 2010). Tarihte en çok görülen bütünleşme şekli olan GB, üyeler arasında her türlü tarife ve kotaların kaldırılmasını ve üçüncü ülkelere karşı ortak bir tarife oranı uygulanarak ortak dış ticaret politikalarının benimsenmesini ifade etmektedir (Hatipler, 2012).

Bu bağlamda bu çalışmanın amacı; Gümrük Birliği'nin makro ekonomi üzerindeki etkilerini, Gümrük Birliği'nden önce ve sonra Türkiye'nin Dış Ticaretini veriler ışığında incelemektir.

1.2. Çalışmanın Önemi

Gümrük Birliği Anlaşmasının imzalandığı 1996'dan bu yana Türkiye'nin Dış Ticaretinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu değişen zaman diliminde Gümrük Birliği'nin ulusal ve uluslararası düzeyde Türk Sanayi'nin üretim kalitesini yükseltmiş,

rekabet kapasitesini arttırması açısından ivme kazandırıcı bir faktör olmuş ve özellikle, ithalata ve ihracata yönelik kısıtlamaların azalmasıyla, dış ticaret hacminin daha da yükselmesini sağlamıştır. Dolayısıyla bu çalışma, Gümrük Birliği anlaşmasının Türkiye ekonomisine özellikle de dış ticaret anlamında sağladığı katkıları ve muhtemel etkileri incelenmektedir.

1.3. Çalışmanın Kapsamı ve Kısıtları

Bu çalışmanın kapsamı Türkiye ile 28 AB ülkesi arasındaki dış ticaret ilişkilerinde 1996 yılında uygulamaya konulan gümrük birliğinin etkilerinin ortaya konulmasıdır. Çalışmamızın temel kapsamı budur. Bu bağlamda 1982 -2010 dönemi zaman serisi verileriyle çalışmamız analiz edilmiştir. Ve sonuç olarak gümrük birliğinin Türkiye – AB arasındaki dış ticaret ilişkilerinin etkisi ortaya konulmuştur. Bununla birlikte çalışmamızın temel kısıtı olarak mal düzeyinde verilere ulaşamadığı gösterilmektedir. Türkiye – AB arasındaki dış ticarete mal düzeyinde veya sektör düzeyinde verilerin elde edilebilmiş olması ve bu yolla analizin yapılmış olması Gümrük Birliğinin Etkilerinin daha net olarak göz önüne serilmesine yardımcı olacağı beklenilmektedir. Ancak söz konusu verilere ulaşamadığı için bu şekilde bir analiz yapılamamıştır.

1.4. Çalışmanın Planı

Çalışma birinci bölümünde çalışmanın amacı, çalışmanın önemi, çalışmanın kapsamı ve kısıtları ve çalışmanın planı olarak giriş bölümünde ele alınmıştır

Çalışma amacı doğrultusunda konunun daha iyi anlaşılabilmesi için ikinci bölümde; ekonomik entegrasyon teorisi ve uluslararası ekonomik birleşmeler ana başlığı altında ekonomik entegrasyonun tanımı, amaçları, türleri, ekonomik entegrasyon teorisi, tarihsel gelişimi, uluslararası ekonomik birleşmeler anlatılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde; Gümrük Birliği ve Türkiye ekonomisi üzerindeki statik ve dinamik etkilerinin değerlendirilmesi ana başlığı altında, Türkiye-AB Gümrük Birliği Anlaşması, Gümrük Birliği'nde AB'nin Yükümlülükleri, Gümrük Birliği'nde Türkiye'nin Yükümlülükleri, Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri incelenmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde Gümrük Birliği'nin Makro Ekonomi Üzerindeki Etkileri Ve Gümrük Birliği Öncesi Ve Sonrası Türkiye'nin Dış Ticareti (Türkiye – Avrupa Birliği Gümrük Birliği'nin Ekonomik Etkileri) ana başlığı altında Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Ticaret Yaratıcı-. Ticaret Saptırıcı Etkileri, Gümrük Birliği Sürecinde Dış Ticaret önceki çalışmalar ve literatür yardımıyla incelenmiş ve gümrük birliğinin Türkiye'nin Avrupa Birliği üyesi ülkeler ile yaptığı dış ticaret üzerine etkileri zaman serileri analizi ile 1982-2010 dönemi dikkate alınarak incelenmiştir. Çalışmanın beşinci bölümü de sonuç ve öneriler olarak ele alınmıştır.

BÖLÜM II

EKONOMİK ENTEGRASYON TEORİSİ VE ULUSLARASI EKONOMİK BİRLEŞMELER

2.1. Ekonomik Entegrasyonun Tanımı ve Amaçları

Dünya ekonomisi, her biri kendine özgü yasalarla çalışan birbirleriyle ilişkileri ise ancak dış ticaret veya sınır ya da ara düzeyinde kalan birtakım bağımsız ekonomilerin toplamından meydana gelmez. Bu ulusal ekonomiler, dünya ekonomisi denen kapsamlı bir sistemin organik öğeleridirler yani kapitalist dünya ekonomisi denen genel sistemin. Söz konusu kapitalist dünya ekonomi sistemi çerçevesinde tek tek ulusal ekonomilerde meydana gelen yapısal değişiklikler aslında hep birbirine bağımlıdır.

Dünya ekonomisi en göze çarpan ifadesini dünya ticaretinde bulur. Batının sanayi ülkelerinde ve gelişmekte olan ülkelerinde bir yılda üretilen ve tüketilen mal ve hizmetlerin yüzde on beşi ülkenin sınırlarından dışarı çıkıp dünya ticaretine katılıyor. Son yıllarda bu katılma oranının daha önce hiç olmadığı kadar arttığını söylemek yanlış olmayacaktır, bu bize iç içe dokulaşmanın nasıl arttığını gösterir (Föbel vd.1982, s.17-18).

Özellikle 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekonomik entegrasyon girişimleri sayıca artmıştır. Ekonomik entegrasyon hem güvenlik kaygısıyla hem de getireceği ekonomik avantajlardan yararlanabilmek amacıyla ülkelerin dahil olmaya istekli oldukları bir yapıya dönüşmüştür (Akçay, 2010, s.2).

Latince “integratio” kelimesinden türetilen “bütünleşme” için Oxford English Dictionary, günlük dilde, “parçaları, bir bütün oluşturmak üzere birleştirmek” anlamında ilk defa 1620 yılında dile getirilmiştir. Entegrasyon terimi ilk kez 1940 yılında şirket birleşmelerinin tanımlanmasında kullanılmıştır. Ayrı ekonomilerin daha geniş ekonomik bölgeler halinde bir araya getirilmesi anlamı da içermektedir. (Bayraktutan, 2006, s.7).

Entegrasyon: Dış ticaretin önündeki engellerin kaldırılması suretiyle, üye ülkelerin ekonomilerinin yapılarını yakınlaştıran, bu ekonomilerin koordinasyonunu güçlendiren bir süreçtir.

Bu süreçte ülkeler arasındaki refah; serbest ticaret, emek faktörü göçü ve sermaye hareketliği gibi ekonomik unsurların mobilizasyonunun optimizasyonu suretiyle geliştirilerek kolaylaştırılmaktadır (<http://akademik.adu.edu.tr>).

Yirminci yüzyılın ikinci çeyreği hem küresel, hem de bölgesel ekonomik entegrasyonların arttığı yıllardır. Avrupa Ekonomik Topluluğuna ve Avrupa Serbest Ticaret Birliğine üye ülkelerin büyüme hızlarındaki artış ekonomik entegrasyonların büyüme üzerindeki rolünün önemine dikkat çekmiştir. Ayrıca 20. Yüzyılın özellikle ikinci yarısından sonra küreselleşmeyle ülkeler üzerinde artan rekabet nedeniyle ekonomik bir baskı oluşmuş bu da bütünleşme yönündeki kararlara damgasını vurmuştur (<http://kisi.deu.edu.tr/>).

Ekonomik bütünleşme farklı düşüncelere göre farklı anlamlara da işaret etmektedir. Örneğin statik-dinamik ve negatif-pozitif kavramları ekseninde negatif bütünleşme, serbest dış ticaretin önündeki engellerin kaldırılması süreciyken, pozitif bütünleşme ekonominin bütünleştirilmiş bölümlerinin işleyebilmesi için eşit koşulların yaratılması anlamına gelmektedir. Statik anlamda, ekonominin milli unsurlarının ekonomik sınırlarla birbirlerinden ayrılmadığı, aksine bir bütün olarak birlikte işlediği bir durumu ifade etmekte, dinamik anlamda ise; üye devletler arasında ekonomik sınırların aşamalı olarak kaldırılması, yani ulusal ayrımcılığın yok edilmesi ve böylece daha önceleri ayrı olan belli ekonomik unsurların, tedrici olarak daha büyük bir bütün içinde birleştirilmelerini ifade eder (Bayraktutan, 2006, s.10).

Bütünleşme kavramsal olarak ekonomide farklı bağlamlarda ve farklı durumlar için kullanılabilmektedir. Bu bütünleşmelerin belli başlıları; Firmalar arası bütünleşmeler, ulusal ekonomik bütünleşme, Dünya ekonomik bütünleşmesi; ulusal ekonomilerle dünya ekonomisinin bütünleşmesidir (Güran, 2002 s. 2-3).

Ekonomik bütünleşme kavramı tarihte kısaca, ulusal ekonominin belli aşamalardan geçerek ekonomik bir birlik kurması olarak tanımlanmıştır. Farklı ulusların ekonomik bir birlik kurması anlamına gelen uluslar arası ekonomik bütünleşme olgusu ise dünya tarihinde çeşitli dönemlerde görülmüşse de kavram olarak uzun bir geçmişi yoktur. Bu kavramın zıddını ifade eden ekonomik ayrışma (economic disintegration) kavramı, ilk kez 1930 yılında kullanılmıştır. Kavram, olumlu anlamda ise İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kullanılır olmuştur. Ancak kavramın bilimsel tanımının 20. Yüzyılın ikinci

yarısında yapılmış olması, ekonomik bütünleşme ve ekonomik ayrışma sürecinin de yeni olduğu anlamına gelmez. Tam tersine bu süreç, modern Avrupa tarihi boyunca sürekli karşımıza çıkar (Balkır, 2010, s.41).

İkinci Dünya Savaşından sonra küresel ticaret önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik faaliyetlerin arttığını görüyoruz. Bu aynı zamanda küresel rekabetin önündeki engellerin kaldırılması anlamı da taşımaktadır. Ülkeler hem ülke içi rekabeti artırmak, hem ülkede üretilmeyen ürünlerin ülkeye girişini sağlamak hem de üretilen ürünlere başka ülkelerde Pazar bulabilmek amacıyla ekonomik bütünleşmeyi istemektedirler (Gürak, 2006, s.286).

Birleşme hareketlerinin II. Dünya Savaşı sonrasında başladığını, 1960'lı yıllardan sonra da yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Ancak dünya ticaretine sağladığı etkilerin görülmeye başlandığı 1980'den sonra ülke ekonomilerindeki büyüme ve gelişmeye paralel olarak uluslararası rekabetin artması entegrasyon hareketlerini daha da artırmıştır. Küreselleşme ile eşzamanlı ilerleyen bir oluşum olarak Bölgesel Ekonomik Entegrasyonlar giderek ivme kazanmış, bu nedenle ülkeler sertleşen rekabet koşullarına beraber karşı koyma ve artan pazar olanaklarından verimlilik yükseltimi ile faydalanmak istemişlerdir. Ekonomik Entegrasyon başlıca üç nedenle yapılmaktadır. (İncekara, 1995, s.63).

1. Ülkeler üretim kapasitelerini genişleterek verimliliği artırmak ve toplumsal refah düzeylerini yükseltmek amacıyla ekonomik entegrasyon faaliyeti yürütebilirler. Bu şekilde ekonomik olarak bağlayıcılık söz konusu olsa da kısmi bir fedakarlıkla toplumsal refah yükseltmek hedeflenmektedir (<http://www.tuicakademi.org>).

2. Ülkelerin bölge dışı bloklar karşısında birleşme sonucunda daha büyük bir rekabet gücü elde etmeleri mümkündür bu da sonuçta politik potansiyelin yükseltilmesi anlamına gelebilir.

3. Konumları nedeniyle birarada yaşamak durumunda olan ülkelerin (komşu ülkeler) çatışmalarını önleyerek güçlerini bir araya getirmelerini sağlamak hedeflenmektedir. (İncekara, 1995, s.64).

2.1.1. Ekonomik Entegrasyonun Aşamaları

Bela Balassa, ekonomik bütünleşmeyi en gevşek biçiminden en sıkı biçimine doğru derecelendirmek suretiyle açıklamıştır. Bu derecelendirme şu şekildedir: Ticareti engelleyen unsurların devre dışı bırakılması (ticaretin bütünleşmesi), ülkeler arası üretim unsurlarının serbest dolaşımını sağlamak (faktör bütünleşmesi), ülkeler arası ekonomi politikalarının uyumlaştırılması (politika bütünleşmesi) ve sonunda tam birleşmeyle oluşacak tam bütünleşme şeklindedir (Yıldız,1999, s.90).

Ekonomik entegrasyonun aşamaları şu şekilde gerçekleşir: Genellikle iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin güçlendirilerek ticaret hacmi artırımı için iş bölümü ve uzmanlaşmanın faydalarından yararlanmak amaçlanır. Tercihli Ticaret Anlaşmaları en dar içerikli ekonomik işbirliği biçimidir. Ancak bu tür anlaşmalar hem entegrasyon sürecini kapsamaz hem de coğrafi bölge bazında ticari bir blok oluşturamazlar. Bu nedenle Ekonomik Entegrasyon derecelendirmesinde ilk aşama olarak Serbest Ticaret Bölgeleri kabul edilmektedir.

Ekonomik Entegrasyonun serbest ticaret bölgelerinden bir adım ilerisi Gümrük Birlikleri'dir. Gümrük Birliği'ne üye ülkeler arasında her türlü ticaret yasağı kaldırılmaktadır.

Gümrük Birliği'nin bir üst aşaması Ortak Pazar olmaktadır. Ortak Pazar; üye ülkeler arasındaki ticaretin serbestleştirilerek ve üçüncü ülkelere karşı ortak bir tarife uygulanmasıdır.

Ekonomik Entegrasyon süreci İktisadi Birlik ile son aşamasına erişmektedir. Söz konusu birliklerde ekonomik, mali, sosyal politika ve kurumların da birliği hedeflenmektedir (<http://www.ekodialog.com>).

2.1.1.1. Tercihli Ticaret Anlaşmaları

Ekonomik bütünleşme hareketlerinin ilk aşaması dolayısıyla en dar kapsamlı işbirliği şekli tercihli ticari anlaşmalardır. Bu tür anlaşmalar, üye ülkelerin karşılıklı ve tek taraflı olarak belirli mallar üzerinde gümrük indiriminde bulunması şeklinde gerçekleşir. İkinci aşama ülkelerin birbirleriyle menfaatleri ve sosyal çıkarları çerçevesinde oluşturdukları tercihli ticarettir. Tercihli ticaret, 1988–1992 döneminde dünya ticaretinin %40'ını oluşturmuş zamanla bu oran %42 seviyesine yükselmiştir. Tarımsal ürünlerin

tercihli ticareti sanayi ürünlerinden daha hızlı artmıştır. Özellikle liberal politikaları benimseyen ülkelerin 1993–1997 dönemi toplam ticaret içindeki tercihli ticaret payları yükselmiştir (Oğuz, 2009, s.12).

Uluslar arası Ticaret Sözleşmeleri (UTS), 1995'te Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) kurulması suretiyle kurumsallaşmış, çok taraflılığa kalıcı bir boyut kazandırmıştır. Ancak, 2000'lerden itibaren iki taraflı tercihli ticaret anlaşmaları rağbet görmeye başlamıştır. DTÖ kurulduktan sonra, ikili ya da bölgesel tercihli ticaret anlaşmaları (TTA) sayıca ikiye katlanmıştır. DTÖ üyeleri arasında bu tür bir anlaşmaya taraf olmayan üye bulunmamaktadır. TTA'lar, taraf ülkeler arasında bazı ayrıcalıklı ticari ilişkiler kurmakta, üçüncü ülkeleri kapsam dışı bırakmaktadırlar.

TTA'ların sayısı son 20 yılda hızla artmıştır. 1948–1994 döneminde sayıları 124 iken, 2009'da bu sayı 380'e ulaşmıştır. TTA'lar toplam dünya ticaretinin yarısından çoğunu ilgilendirmektedir (Candaş, 2010, s.56-57).

Tercihli ticaret anlaşmaları, kısmi tercihli ticaret anlaşmaları ve tam tercihli ticaret anlaşmaları olarak iki türlüdür:

Kısmi tercihli ticaret anlaşmaları; seçilen özellikli ürünler üzerinde bir başka ülkeye ya da tek taraflı olarak gelişmiş ülkelere tanınan tercihli ticarettir.

Tam tercihli ticaret anlaşmaları; serbest ticaret bölgelerini, gümrük birliklerini, ortak pazarı ve ekonomik birlikleri içerir. Serbest ticaret bölgelerinde, ortak ülkeler arasındaki ticaret engelleri üye ülkelerin bağımsız kararlarıyla oluşmaktadır (Oğuz, 2009, s.13).

2.1.1.2. Serbest Ticaret Anlaşmaları

Serbest Ticaret Anlaşmaları (Free Trade Agreements); üyeler arasında ticareti kısıtlayan veya engelleyen tarife ve kotaların kaldırılmaktadır. Üyelerin birlik dışında kalanlara Ortalama Gümrük Tarifesi (OGT) uygulama zorunluluğu bulunmamaktadır. Bölgeye giren mal ve hizmetler için oluşturulmuş ortak piyasa, üretim faktörleri için söz konusu değildir. Bu tür birleşmeler için ekonomik politikaların ve kurumların uyumlaştırılması ve birliği gerekliliği yoktur. Bölge dışı ülkelere her ülke bağımsız olarak belirlediği ekonomi politikasını uygular. Bu aşamada pozitif bütünleşmeden söz edilemez (Balkır, 2010, 355).

Bütünleşmenin bu türünde, üye ülkelerin serbestçe kendi gümrük politikasını seçmesi, bütünleşmeyi bozan etkiler yaratabilir. Serbest ticaret anlaşmalarında yer alan bir ülkenin, sanayisinin zayıf olduğu alanlar itibarıyla düşük gümrük oranları kabul etmesi suretiyle bu malların ithalatçısı konumuna gelmesi söz konusu olabilir. Bu olasılık iki tür sonuca neden olabilir: Bütünleşme içinde bu malların üreticisi ülkenin kendi üreticisini gümrük duvarlarıyla koruması mümkün olamayacaktır. Eğer söz konusu alanda üretici bir ülke yoksa gümrük tarifelerini düşüren ülke, bu daldaki ticarete hakim konuma gelecektir. Çünkü bölge içine ihracat yapan üçüncü ülkeler, sisteme girerken düşük gümrük tarifesi uygulayan ülkeyi seçerler dolayısıyla oradan yüksek tarifeli ülkeye mal kaydırma hedeflenir. Bölgedeki ticaretin yeniden ele geçirilmesi öteki ülkelerin de gümrük tarifelerini en aza indirmeleri ile gerçekleşir. Bu nedenle, bütünleşme dışında kalan ülkelere karşı uygulanan gümrük duvarlarında en düşük düzeyde eşitleme söz konusudur (Yıldız, 1999, s.93).

2.1.1.3. Gümrük Birliği

Avrupa Birliği Gümrük Birliği olgusuna dayanmaktadır. Nihai amacı üye ülkeler arasındaki ihracat ve ithalata uygulanan gümrük vergilerinin ve eş etkili vergilerin kaldırılması, üçüncü ülkelerle yapılan ticarete ortak bir gümrük tarifesi uygulanmasıdır. Bunun dışında Birlik üyesi ülkelerin aralarında mallar ve insanların serbest dolaşımı söz konusudur. Kuşkusuz bu dolaşım yine belge ve kayıt altında gerçekleşecek, ülkeler dahili ticaretlerinde nasıl belge düzeni işletiyorlarsa Birlik üyesi ülkeler arasında da malların dolaşımı yine bir belge düzeni dahilinde gerçekleşecektir.

Gümrük Birliği'nin tarihte birçok örneği bulunmaktadır. Üye ülkeler arasında tarife ve kotaların kaldırılması, birlik dışına karşı ortak bir tarife oranı uygulanması ve ortak ticaret politikalarının benimsenmesi en önemli özelliğidir. Hedef; mal piyasaları arasında bir bütünleşmenin söz konusu olabilmesi için mal akımını engelleyen gümrük vergileri ve dış ticaretin kontrol araçlarını ortadan kaldırmak ve diğer ülkelere uygulanacak gümrük vergilerini eşitlemektir (Hatipler, 2012, s.2).

Serbest Ticaret Anlaşmalarında olduğu gibi Gümrük Birliği'nde de, yalnızca mal piyasalarında bütünleşme amaçlanmaktadır. Bütünleşme dahilindeki ülkeler arasında mal akımlarını kısıtlayan gümrük vergileri ve diğer dış ticaret kontrolleri kaldırılmıştır ama

“Serbest Ticaret Anlaşmaları”ndan farkı, üçüncü ülkelere karşı uygulanan gümrük vergisinin eşitlenmesidir. Bu uygulamayla üye ülkeler arasındaki mal akımları serbestleşip artarken, diğer ülkelere gelen mal akımlarında oransal bir azalma görüleceği düşünülmüştür. Gümrük Birliği’ne üye ülkeler üçüncü ülkelere karşı uygulanacak gümrük tarifelerini saptama kararını uluslararası kabul etmiştir. Birliğin en önemli ve tek kararı olan ortak gümrük tarifesi düzeyi, birliği oluşturan ülkelerin korumacı veya serbest ticaret yaklaşımlarına göre farklı şekillerde saptanabilmektedir (Yıldız, 1999, s.93).

2.1.1.4. Ortak Pazar

Gümrük Birliği’nin kurumsal yapısı, birlik içinde doğabilecek eşitsiz büyümelerle ilgili, eşitsizliği düzeltmeyi amaçlayan mekanizmalara sahip değildir. Oysa Gümrük Birliği içinde kapitalizmin eşitsiz büyüme yasası işlemektedir. Büyümenin eşitsizliği ise birliği dağıtacak siyasal çelişkileri besleyebilecektir. Serbest ekonomi mantığı içinde bu eşitsizliğin üstesinden gelmenin bir çözümü olarak, mal piyasalarındaki bütünleşmenin yanı sıra, faktör piyasalarında da bütünleşme gündeme gelecektir. Bu da bizi üçüncü bütünleşme aşaması olan “ortak pazar”a götürür (Yıldız, 1999, s.94).

2.1.1.5. İktisadi ve Parasal Birlik

Ekonomik ve parasal birlik; malların, hizmetlerin ve üretim faktörlerinin sınırsız ve özgür dolaşımını, ortak paranın varlığını ve ekonomi politikalarının merkezileştirilmesini ifade etmektedir. Bu nedenle parasal entegrasyon, ekonomik ve parasal birlik için önemli bir faktördür. Parasal entegrasyon iki unsuru içermektedir: Döviz kuru/sermaye piyasası birliği. Döviz kuru birliği; üye ülkelerin döviz kurlarının bir alan içinde birbirleriyle ilişkileri açısından her daim sabit tutulması anlamına gelir. Sermaye piyasası birliği ise belli bir alan içinde sermayenin tümüyle serbest dolaşabilmesidir.

Tam iktisadi bütünleşmenin sağlanmasında son adım bir iktisadi birlik oluşturulmasıdır. Bu aşamada, Maastricht Anlaşması’nda görüldüğü gibi, Avrupa Birliği tekbir parayı kabul edecek ve birlik çapında para politikasını yürütmek üzere bir Avrupa Merkez Bankası oluşturacaktır.

İktisadi bütünleşme problemler de meydana getirmektedir. Bir yandan, bölgesel iktisadi bütünleşme bölge içi ticareti artırarak üye ülkelerin iktisadi refahını artırır. fakat ortak bir dış tarife oluşturarak, üye ülkelerle üye olmayan ülkeler arasındaki ticareti daraltabilir ve böylece üyelerinin iktisadi refahını azaltabilir. gümrük birliği, üyelerinin refahı üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etki meydana getirdiğine göre; burada mesele, net refah etkisinin pozitif mi yoksa negatif mi olduğudur. Ayrıca bölgesel bütünleşme, bölge içindeki ticaret engellerini azaltarak, üstüne üstlük bir de ortak dış tarife oluşturarak, bölge ile dünyanın geri kalanı arasındaki ticaretin seviyesini düşürebilir ve bunun sonucunda birlik dışı ülkelerin durumlarının kötüleşmesine sebep olabilir. Buna göre, bölgesel iktisadi bütünleşme hem bölgenin hem de dünyanın durumunu kötüleştirebilir ya da hem bölgenin hem de dünyanın durumunu iyileştirebilir (Walther, 2002, 426.).

Ekonomik ve parasal birlik iktisadi birlikten farklıdır çünkü ulusal ekonomik bağımsızlığın büyük ölçüde kaldırılarak yerini uluslararası bir otoriteye bırakmasını gerektirmektedir. Birliğe üye ülkeler ulusal paralarını sabit kur ilişkisi ile ulusal para ve maliye politikalarını uyumlaştırmaktadırlar. Bütün ekonomik ve parasal gelişmelerle politikalar arasında karşılıklı etkileşim vardır. Dolayısıyla ekonomik bütünleşmenin istikrarı ve tutarlığı açısından ekonomik ve parasal unsurlar arasında bir denge gözetilmesi gerekir. Üyeler arasındaki mal ve faktör dolaşımına konulan kısıtların kaldırılması reel anlamda ekonomik bütünleşme için yeterli olsa da, tam bir bütünleşme için parasal birlik ve siyasal bütünleşme en önemli koşuldur. Zira bütünleşmenin amacı sadece faktör ve mal piyasalarının kaynaşması değildir; aynı zamanda para ve finans piyasalarının büyümeyi engelleyen unsurlarının bertaraf edilmesi, hatta teşvik edecek şekilde uyumlaştırılması da hedeflenmektedir.

Maastricht Anlaşması çerçevesinde AT, tüm topluluk düzeyinde tek para politikasını yürütecek Avrupa Merkez Bankası sistemini kurarak, 1 Ocak 1999 tarihi itibarıyla “Euro” adı verilen "tek" parayı, kaydi para ve hesap birimi olarak geçerli kılmıştır. 1 Temmuz 2002'den itibaren de ulusal paralar tümüyle tedavülden kalkmış, ekonomik faaliyetlerde “euro”ya geçilmiştir (<http://www.ekodialog.com/>)

Üçüncü aşamayla birlikte Avrupa Merkez Bankalar Sistemi kurulmuş bulunmaktadır. Bu sistemde ulusal merkez bankaları Avrupa Merkez Bankaları

Sisteminin bir parçası haline gelecek ve Avrupa Merkez Bankası'nın koyduğu ilkelerle faaliyetlerini gerçekleştireceklerdir. Bu kurumsal yapı sonucunda Para Birliği'ne üye ülkeler para politikalarında bağımsızlıklarını kaybedecekler, herhangi bir ülkeye özgü ekonomik krizde bağımsız hareket etmeleri söz konusu olamayacaktır. Avrupa Merkez Bankası'nın temel hedefleri; fiyat istikrarının sağlanması ve sürdürülmesi, Euro'nun değerinin saptanması ve korunması için gerekli para politikalarının yürütülmesi, orta dönemli para hedeflerinin belirlenmesi olarak kararlaştırılmıştır. Avrupa Merkez Bankası, para politikası stratejisi olarak parasal büyüklük hedefini ara hedef, enflasyonu ise nihai hedef olarak seçmiştir (<http://www.sayistay.gov.tr/>).

2.1.1.6. Siyasal Birlik

AT'nin oluşumuna kadar geçen süreçte ileri sürülmüş, geliştirilmiş çok sayıda düşünce, plan, tasarı ve proje ortak Avrupa fikriyatına önemli bir düşünsel birikim olarak katkıda bulunmuştur. Avrupa Birliği'nin oluşum süreci Avrupa Birliği fikriyatının geçmişten günümüze bir uzantısı olarak 20. yüzyıl sonlarında uygulanabilir bir aşamaya gelmekle birlikte, kökleri 17. yüzyıl sonlarına kadar uzanır. Örneğin William Penn, 1693'te yayımladığı “An Essay Towards the Present and Future Peace of Europe” adlı eserinde, bir “Avrupa Parlamentosu” önermektedir. Penn, bunun için hazırladığı 24 maddelik projenin birinci maddesinde: “*Avrupa’da egemen olan prensler, barışın ve düzenin korunması için atayacakları delegeleri vasıtasıyla, Devletler Meclisi veya Parlamento nevinden genel bir Diyet Meclisi halinde toplanmayı kararlaştırmalı ve orada karşılıklı uygulayacakları ve uyacakları adalet kurallarını saptamalıdırlar.*” demektedir (Akdoğan, 2010, s.60).

AB veya Avrupa ulusundan söz edilebilmesi için, öncelikle ortak bir kimlik ve geçmişe sahip olmak gerekmektedir. Avrupa tarihi aynı zamanda çatışmaların, savaşların ve bölünmelerin de tarihidir. Bu kaotik durum Avrupa tarihinde yüzyıllar boyunca hüküm sürmüştür. Yüzyıllarca sürmüş çatışma ve savaşlar aynı zamanda bir Avrupa kimliği ve birliğini de zorunlu kılmıştır. Avrupalı ulusların birbirlerine ne kadar düşman olurlarsa olsunlar, yine de özel ve içsel akrabalıkları ulusal ayrımları ortadan kaldırmaya elverişli bir zemin yaratmaktadır. Başka bir deyişle Avrupalılık sadece coğrafi anlamda olmayıp, zihniyet olgusu etrafında ulus-üstü bir kimliğin inşasında en temel harç olarak

kullanılmıştır. Tek Avrupa veya Avrupalı kimliği bugün Avrupa Birliği özelinde, özellikle de anayasal birlik üzerinden tarafların tartışmalarına açılmıştır (Akdoğan, 2010, s.61).

Avrupa Birliği modeli, Avrupa devletlerinin yüzyıllar boyunca birbirlerine karşı uyguladıkları geleneksel güç dengesi politikasının terkedilerek yeni bir anlayışla ortak çıkar ve paylaşım esasına dayalı bir değer dağıtım sisteminin kuruluşunu ifade eder. Dinsel, politik ve ticari nedenlere bağlı yıkıcı savaşlardan sonra Avrupa'da bir "özgürlük, adalet ve güvenlik alanı" meydana getirmeyi öngören böyle bir modelin hayata geçirilmesi tabü ki kolay olmayacaktı. Önce, klasik güç kullanımına yönelik iradenin içten içe kendini dönüştürmesi, gücün sadece ortak çıkara hizmet etmesini mümkün kılacak bir yapıya olan gereksinimin kamuoyunda algılanarak ortak bilinç halinde yaygınlaşması gerekiyordu. Bunun için ise, aslında, Avrupalı'nın kendi tarihini analitik-eleştirel biçimde gözlemlemesi yeterliydi. Ve bu, büyük ölçüde yapıldı. Şimdiki Avrupa Birliği bu sürecin bir ürünüdür (Canbolat, 2002, s.234)

Avrupa Birliği'nde Ortak Dış ve Güvenlik Politikası, Avrupa entegrasyon sürecinde önemli bir yer teşkil etmiştir. AB'nin siyasal olarak da varlığını sürdürmesi için gerekli olan Ortak Dış ve Güvenlik Politikası birliğin kuruluşundan bugüne kadar gerçekleştirilmeye çalışılsa da, tam anlamıyla henüz başarılamamıştır. Bunun pek çok nedeni vardır. Bunlar:

- Üye ülkelerin ulusal çıkarlarına bağlılıkları,
- AB üyelik sürecinin yavaş ilerleyen ve uzun bir süreci kapsaması
- Üye sayısının artmasının birlik içinde uyumu tehlikeye sokması
- Birliğin Avrupa içinde global düzeyde imaj sorunu yaşaması
- Birliğin Balkanlarda ve çeşitli yerlerde çıkan çatışmalarda kendisinden beklenenin gerisinde kalması
- Kurulduğundan beri ekonomik alanda dev adımlar atan ve işbirliği yapan birliğin bu başarıyı siyasi boyuta yansıtamaması
- Birliğin ortak karar ve tutumlarının, dünyanın çeşitli bölgelerindeki olaylara karşı bütünlükten uzak olması ve çelişkiler içermesi (Akçay vd. 2011, s.125)

Son dönemde çeşitli bildiri ve kararlarla, ortak güvenlik ve savunma alanında Avrupa Birliği'nin işlevselleştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Genel anlamda, uluslararası ilişkilerde Avrupa Birliği'nin rolüne dikkat çekilerek, uyuşmazlıkların önlenmesinde ve kriz yönetiminde Bakanlar Konseyi'nin AB Andlaşması'nda tanımlanan yetkileri kullanarak etkin kararlar almasına yönelik irade ve inanç vurgulanmıştır. Bunun gerçekleştirilmesi ve uluslararası krizlere karşı tavır alınması amacıyla NATO etkinliklerine engel teşkil etmeyecek tarzda bir AB Askeri Gücü'nün oluşturulmasına çalışılmaktadır.

Aralık 1999 Helsinki Zirvesi'nde de Avrupa Birliği'nin ortak güvenlik ve savunma politikası çerçevesinde askeri ve askeri olmayan (diplomatik etkinlik, insani yardım, ekonomik önlem ve polis gücü) araçlarla kriz yönetimi yeteneğinin geliştirilmesi konusunda önemli adımlar atılmıştır. Buna göre, NATO'nun bütünüyle müdahil olmadığı durumlarda Avrupa Birliği'nin tek başına kararlar alarak uluslararası krizlere karşı askeri operasyonlar düzenlemesi söz konusu olacaktır (Canbolat, 2002, s.234-235).

Siyasi yakınsama, ortak belirlenmiş ihtiyaç ve hedefler yönünde uyum içinde hızlı çalışabilmenin, siyasal çeşitliliğin en aza indirgenmesinin bir gereği idi. Bu çerçevede, AB'de baskın olan çalışma ilkelerinin, adaylarca, ekonomi, siyaset ve kültür gibi alanlarda kabul edilmesi, mekanizmanın uyumlu hale getirilmesi, benzeri uygulamaların yalnızca genel olarak değil pek çok alanda (örneğin kamuya yönelik ihalelerde şeffaflık kanunu vb.) daha derinlikli çalışması arzulanmaktaydı. AB'nin en öncelikli stratejisi, aday ülkelerin AB ülkelerine benzemelerini sağlayan dönüşümü mümkün mertebe kapsamlı, derinlikli ve çabuk yapmalarıydı. AB ayrıca aday ülkelerin sınır sorunlarını, ayrılıkçılık ve etnik azınlıkların entegrasyonu gibi konularını çözüme kavuşturmalarını istenmekteydi. Söz konusu sorunların varlığı üyeliklerine engel teşkil edecekti. Ayrıca devlet bürokrasisinin, bürokratik katmanların illegal yapılandırılmalardan (örneğin mafya) temizlenmesi, yargının bağımsızlığı, yolsuzlukla mücadele, insan hakları, azınlık hakları (örn. Romanların yaşam seviyelerinin/durumlarının iyileştirilmesi) üzerinde hassasiyetle durulan başlıklardandı (Dinç, 2012, s.88).

1980 sonrası Yunanistan, İspanya ve Portekiz genişlemeleri, bu ülkelerdeki demokrasinin ve ekonominin güçlenmesine katkıda bulunmuş dolayısıyla beşinci genişleme söz konusu olmuştur. Avrupa Birliğini ekonomik bir mekanizmadan ibaret

saymayanlar için AB özünde siyasi bir varlıktır dolayısıyla Beşinci Genişlemede olduğu gibi siyasi ilişkiler zaman zaman ekonomik faktörleri bastırmaktadır. 1980'ler genişlemesinde AB Komisyonu tereddüt etmişse de Fransa ve Almanya gibi güçlü üyelerin inisiyatifiyle Konsey, siyasi bir tutumla ekonomik ve diplomatik kaygıları savuşturmuştur (Dinç, 2012, s.88).

Maastricht Antlaşması yürürlüğe girdikten sonra, politik ve ekonomik açılardan Avrupa bütünleşme sürecinde bir dönüm noktasına gelinmiştir. 1990'lara doğru Tek Avrupa Senedi, Avrupa Ortak Pazarını Gerçekleştirme Programı ve Avrupa Ekonomik Alanı ile ekonomi, para ve politika alanlarında kapsamlı ilerlemeler söz konusu olmuştur. Ancak politik birlik için daha çok adım atılması gerekliliğinin yanı sıra yine de koşullar olgunlaşmamış görünmektedir. Çünkü Birlik siyasal yapılanmasında söz sahibi olmak isteyen sadece ulus -devletler değil, katılım yönünden eyaletler, bölgeler, yerel yönetimler de seslerini duyurmaya çalışmaktadırlar (Özel, 2003, s.101).

Avrupa Birliği bazılarını federal nitelikleri ile ilgili tatmin etmiş görünse de, federal özelliklerden yoksun olduğunu düşünenlerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Günümüz itibariyle henüz Avrupa Birleşik Devletleri söz konusu değildir ancak ulus devletlerden oluşan Birleşik Devletler Avrupası yadsınamaz bir gerçeklik arz etmektedir (Akdoğan, 2010, s.62).

2.2. Ekonomik Entegrasyon Teorisi

2.2.1. Ekonomik Entegrasyon Teorisinin Tarihi

Bütünleşme ya da entegrasyon sözcükleri birleşme, bir araya gelme ve parçaların bir bütün içinde toplanmasını ifade etmektedir. Bu sözcükler ekonomik alanda 1942 yılından sonra kullanılmaya başlamıştır. Entegrasyon sözcüğü 1949 yılında ilk defa Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı kongresinde Paul Hoffman tarafından kullanılmış, Hoffman "Batı Avrupa'nın bütünleşmesi" konulu tebliğinde entegrasyondan söz etmiştir.

Ekonomik bütünleşmenin özünde işbölümüne dayandığını daha önce belirtmiştik. Ekonomik bütünleşmeler ileri aşamalarında malların, hizmetlerin ve üretim faktörlerinin serbestçe dolaşımını sağlamayı hedeflerler; dolayısıyla ulusal düzeydeki ekonomik politikaların, uluslararası ilişkiler lehine uyumlaştırılması gerekmektedir. Ekonomik

bütünleşmeyi, ulusal ekonomiler arasındaki bölünme/parçalanma derecesinin azaltılmasına yönelik çabalar olarak da tanımlayabiliriz (Çiftçi, 2001, s.25).

Gümrük Birliği ile ekonomik birleşmelerin birbirinin yerine kullanıldığı uzunca bir dönemden söz edilebilir. Alanyazında "ekonomik birleşme" kavramının kullanımının çok yeni olması da şaşırtıcıdır. Ekonomik birleşme kavramı ilk olarak 1933'te iki Alman yazarın "Ticaret İstatistikleri" isimli kitabında geçmiştir. Resmi yazışmalarda ise ilk kez 1946'da Churchill kullanmıştır.

Gümrük birliği, ekonomik birleşme şekillerinden biridir ve mal ticareti üzerindeki kısıtların kaldırılması ve birlik dışı ülkelere ortak tarife uygulanmasına ilişkindir. Gümrük birliğinin iki temel sac ayağı; birincisi mal ticareti üzerindeki kısıtlamaların, birlik üyesi ülkeler arasında kaldırılması, ikincisi de birliğe üye ülkelerin üçüncü ülkelere ortak tarife uygulamasıdır. Bu durum iki temel beklenti ortaya çıkarmaktadır: Gümrük birliğine gidilmesi mal mobilitesinin doğmasını beraberinde getirmeli ve temel etki mal ticareti üzerine olmalıdır (Elmas, 1995, s.5).

2.2.1.1. Jacob Viner Öncesi Katkılar

Gümrük Birliği üzerine Viner öncesi ilk görüşlerin, Smith, Taussing ve Torrens'e ait olduğu görülmektedir. Adam Smith, iki ülkenin kendi aralarındaki ticari engellerin kaldırılmasının ve üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulanmasının o ülkelerin iktisadi birimleri yararına olacağını "Ulusların Zenginliği" isimli yapıtında anlatmıştır. Taussing de ülkelerin dış ticaretten aldıkları pay oranlarıyla orantılı olarak gümrük indirimlerinden fayda sağlayacaklarını belirtmiştir. Torrens da, tarifelerle ilgili anlaşmalarda çok taraflı anlaşmaların ticaret hadleri üzerlerinde olumsuz etki yapacağını ancak karşılıklı anlaşmalarda bu etkinin görülmeceğini belirtmiştir (Yücel, 2006, s.14).

1950 yılında "Gümrük Birliği Sorunu" adlı eseriyle Jacob Viner Gümrük birliği teorisine en büyük katkıyı yapmıştır. Şüphesiz Viner öncesinde dış ticaret ve gümrük tarifeleriyle ilgili çalışmalar vardı ama en kapsamlı çalışma Viner'e aittir. Bu nedenle Gümrük Birliği teorisine yapılan katkılar çalışmamızda ve alanyazında Viner öncesi katkılar ve Viner sonrası katkılar olarak işlenmektedir.

2.2.1.2. Jacob Viner Dönemi Katkıları

Ekonomik bütünleşme çeşitleri içinde, gerek teoride gerekse de uygulamada önemli bir yer tutan gümrük birliğine yönelik çalışmaları ile ele alan ve etkilerini inceleyen Jacob Viner (1950)'dir. Chicago Okulunun önde gelen iktisatçılarından olan Viner'in çalışmaları esas olarak, uluslararası iktisat, iktisat teorisi ve iktisadi düşünce tarihi üzerinde yoğunlaşmıştır. İlk çalışmasını 1917'de metodoloji üzerine yayınlayan Viner, daha sonra ticaret teorisi üzerinde, 1923-1924 yıllarında çalışmaya başlamış ve kariyerinin geri kalan kısmında bu alanda uzmanlaşmıştır. Bu açıdan, iktisadın tüm alanlarında çalışmaları olmasına rağmen, Viner'in en önemli çalışmaları uluslararası ticaret teorisi üzerinedir. "The Theory of Customs Union" adlı eseri ile gümrük birliği teorisinin özünü oluşturan Viner, bu çalışmasında bir gümrük birliğinin taşıması gereken koşulları şöyle belirtmiştir: İlk olarak üyeler arasındaki tarifeler kaldırılmalı, üçüncü ülkelerden yapılan ithalata ortak gümrük tarifesi uygulanmalı ve son olarak toplanan gümrük vergisi gelirleri üye ülkeler arasında üzerinde anlaşılan bir yöntemle dağıtılmalıdır (Aynagöz, 2003, s.24).

Viner; ülkeler arasındaki ticari engellerin azaltılması ile yeni ticaret imkanlarının doğacağını ve ülkelerin refah seviyelerinde artış olacağını öngörerek; ancak ticari sapma, bu ülkelerde aynı zamanda bir refah gerilemesi meydana getirecektir. Bütünleşen ülkelerde, kaynakların daha sağlıklı kullanımı ile tüketici fiyatlarının düşme eğilimine girmesi mümkün hale gelir. Batılı ülkelerde ticari bütünleşme sonucu oluşacak kâr diğer ülkelere göre daha fazla olacağı için bu ülkelerde ticari sapmadan oluşacak zarar en aza indirgenecektir (Çiftçi, 2001, s.26).

Viner'in Gümrük Birliği Teorisi bağlamında entegrasyona dahil olan ülkelerin ekonomilerinin birbirlerine rakip veya birbirlerini tamamlayıcı karaktere sahip olması, söz konusu entegrasyonun ticaret yaratıcı veya ticaret saptırıcı etkisine temel oluşturmaktadır. Viner, rakip ekonomilerin yani aynı malları üreten ekonomilerin, gümrük birliği oluşturmalarının birliğin ticaret yaratıcı etkisini artıracığını söylemiştir. Çünkü bu durumda ticaretin yönü değişmez dolayısıyla birliğe katılan ülkelerin birlik dışı ülkelere yaptıkları ithalat da çok az etkilenir. Tamamlayıcı ekonomiler arasında bir gümrük birliği kurulması halinde (örn: emekyoğun mallar üreten bir ülke ile sermayeyoğun mallar üreten bir ülke arasında), birlik dışındaki ülkelerin ihracatı olumsuz etkilenebilecek; eğer ithalat,

düşük maliyetli birlikdışı ülkeden yüksek maliyetli birliğiçi ülkeye kaymışsa, ticareti saptırıcı etki olarak adlandırılan olumsuz ticaret etkisine maruz kalacaktır. Diğer yandan, hem gelişmiş ülkelerin hem de gelişmekte olan ülkelerin, ekonomik entegrasyon ile ilgili temelde farklı beklentileri söz konusudur. Gelişmekte olan ülkeler için entegrasyon sanayileşmeyi başlatan bir hamle olarak görülürken, gelişmiş ülkeler de sanayileşme hızlarını yükseltme amacı güderler; bu nedenle gelişme düzeyleri düşük ülkelerin bu durumdan zarar görmesi olasılığı fazladır (<http://www.kutuphane.teb.org.tr>).

1950'de Viner'le başlayan gümrük birliğine yönelik çalışmalar, teoriye yapılan katkılar ile sürekli genişletilmiş ve gerçeğe daha yakın bir çerçeveye ulaşılmaya çalışılmıştır (Aynagöz, 2003, s.25).

2.2.1.3. Jacob Viner Sonrası Katkılar

Viner sonrası gümrük birliği teorisi ortodoks dış ticaret teorisi çerçevesinde geliştirilmiş, ticaret yaratma (TY) ve ticaret saptırma (TS) etkilerini açıklamada kullanılan bazı kısıtlayıcı varsayımlar ile teoride yer alan bazı önemli eksiklikler giderilmiştir. Gümrük birlikleri II. Dünya Savaşı sonrası, dünya ekonomisinde görülen korumacılık eğilimlerinin önüne geçilmesinde önemli bir ekonomik politika aracı olarak görülmesi gerektiği GATT örgütü tarafından da ortaya konmuştur.

Genel bir gümrük birliği tanımı ise Robson (1993) tarafından şu şekildedir. Gümrük Birliği "*üye ülkeler arasında dış ticarete konu olan mal ve hizmetler üzerindeki vergi ve miktar kısıtlamalarının karşılıklı olarak kaldırılması ve üçüncü ülkelere karşı ise bir Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) uygulaması şeklinde bir ekonomik entegrasyon sürecidir.*" (Halıcıoğlu, 1996/1997, s.284).

1965'e dek gümrük birliği teorisi iki farklı dönemden geçti. İlk dönemde; gümrük birliği formasyonu, üretim (Viner 1950) ve tüketim (Meade 1955, Lipsey 1957) etkileri açısından incelendi. İkinci basamakta ise, 1960'lardan itibaren, iktisatçılar kendilerine "böyle bir bütünleşmeye katılmanın gerçek amacı nedir" sorusunu sormaya başladılar ve "ikinci en iyi teorisi"nin gelişimi ile birlikte, taraf ülkeler açısından doğacak sonuçların refah artırıcı etkileri tartışılmaya başlandı. Bu konuda en önemli isimler; Johnson (1965) Cooper ve Massel (1965) ile Berglas (1979)'tır (Aynagöz, 2003, s.25)

Lipsey (1960)'e göre, gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisi tamamlayıcı ülkeler açısından düşüktür. Wonnacott ve Lutz (1989) üye ülkelerin maliyetleri aynı ya da dünya maliyetlerinin altında ise üyeler arasındaki rekabetin olumlu sonuç vereceğini belirtmişlerdir (Yücel, 2006, s.16).

Viner'in çalışmalarına ilk eleştiriler Melvin (1969) ve Bhagwati (1971)'den gelmiştir. Melvin ve Bhagwati, sabit tüketim katsayıları varsayımında dahi gümrük birliğinin ev sahibi ülkede üretim çeşitliliğine yol açarak refah kazancı yaratacağını bu kazançların da ticaret sapması sonucu meydana gelebilecek refah kayıplarını karşılayacağını ifade etmişlerdir. Başka bir deyişle ticaret sapmasının olduğu durumda bile ev sahibi ülke kazançlı çıkacaktır.

Corden (1972)'a göre gümrük birliği, mevcut kaynakların yeniden dağıtımından ziyade yeni yatırımların verimliliğine ve yeniden dağıtımına yardımcı olabilir. Ayrıca, kısa dönemde sermaye akışkan olmadığı için birlik yoluyla sanayilerin bir başka ülkenin pazarına bütünüyle hâkim olması mümkün değildir. Corden, gümrük birliği sonucu oluşabilecek ticaret yaratıcı veya saptırıcı etkiye maliyet azaltıcı etki ve ticareti yok edici ya da bastırıcı etki kavramlarını da eklemiştir (Yücel, 2006, s.17).

2.3. Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik Birleşmeler

13. yüzyıl sonlarında başlayan Avrupa'da birlik fikirleri ile ilgili olarak 19. yüzyıl itibariyle yavaş yavaş uygulamaya yönelik birtakım girişimler olmuştur. Mesela, 1860'ta Fransa, İtalya, Belçika, İsviçre ve Yunanistan, döviz kurlarını ortaklaşa düzenleyen bir sistem kurmuşlardır. 1865'te İtalya, İsviçre ve Belçika paraların serbest dolaşımını teklif etmiş ve “Latin Para Birliği” kurulmuş ancak uygulama, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla sona ermiştir. 1870'te ise İsveç, Norveç ve Danimarka “İskandinav Para Birliği”ni kurmuştur. Ancak bu uygulama da I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla sona ermiştir (Akçay vd. 2011, s.119).

20. yüzyılın ortalarına doğru birlik oluşturabilmek için kurulan örgütlenmelerden biri de Amerika'nın Avrupalılara savaşın yıkımlarını gidermek için sağladığı “Marshall Yardımı” olarak bilinen programdır. Bu yapılanma 1960'ta “Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü” olarak değişecek olan 16 Nisan 1948'de “Ekonomik İşbirliği Örgütü” (OEEC) adıyla Paris'te bir örgüt kurulmasını sağlamıştır. 9 Mayıs 1950'de ise serbest

ticaret, sosyal politikalar, gümrüklerin uyumlaştırılması, korumacılık gibi kararların alındığı bir toplantı yapılmış ve bu kararlar, Jean Monnet gibi Fransız devlet adamlarının katkılarıyla, Schuman tarafından kamuoyuna duyurulmuştur. “Schuman Deklarasyonu” olarak bilinen bu bildirgeye göre Batı Almanya ve Fransa'nın kömür ve çelik endüstrilerini beraber yönetecekleri ortaya konmuştur. Yani bu kararlar, 6 devlet tarafından (Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg) silah sanayii için önemli iki ürün olan kömür ve çeliğin kullanılmasının kayıt altına alınması amacıyla oluşturulan 1951 yılında imzalanan ve 25 Temmuz 1952'de yürürlüğe giren Paris Antlaşması'yla Avrupa Kömür Çelik Teşkilatı'nın (AKÇT) kurulması sonucunu doğurmuştur.

1952 yılında ise, enerji kaynaklarının ve atomun insancıl amaçlarla kullanılmasına yönelik çalışmaların yapılması önerilmiş ve AKÇT'yi kuran altı devlet 1955'te Mesina'da, 1956'da Venedik'te biraraya gelerek ortak bir pazar kurmuş ve gümrükleri kaldırmışlardır. Aynı zamanda nükleer enerjinin kontrolü için gerekli düzenlemelerin yapılması kararı da alınmıştır. 25 Mart 1957'de Roma'da, Roma Antlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerji Topluluğu (EURATOM) kurularak Mesina ve Venedik'te alınan kararlar somutlaştırılmıştır. Roma Antlaşmaları 1 Ocak 1958'de yürürlüğe girmiş ve AET'nin merkezi Brüksel olmuştur (Akçay vd. 2011, s.120-121).

2.3.1. Avrupa Birliği: Kuruluşu ve Amaçları

"AB" fikri; İkinci Dünya Savaşı sonrası harabe haline dönen Avrupa'nın, tekrar eski müreffeh haline dönme çabası içinde "yeni bir ekonomik ve siyasi model arayışı" ihtiyacına karşılık doğmuştur. Bu "arayış" sonrası oluşan AKÇT, Avrupa'da barışın sürekli kılınması amacıyla Avrupa ülkelerini ekonomik ve politik olarak birleştirmeyi hedeflemiştir. AB; 1951 yılında Belçika, Federal Almanya Cumhuriyeti, Fransa, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda'nın katılımıyla oluşmuş, siyasi ve ekonomik bir örgütlenme olan AKÇT'ye dayanmaktadır (Sağlam vd. 2011, s.89).

Avrupa bütünleşmesi, upuzun bir seyahata benzetilecek olursa; seyahatin ilerleyen dönemlerinde yolcularının sayısı artmış, bazıları yolculuğu kısa kesmek istemiş, bazıları da yönünü değiştirmek istemiştir. Yola ilk çıkanların yeni yolculara bakışında da farklılık bulunmakta, bazıları yeni yolculardan rahatsız olmakta, yeni yolculara izin verip

vermemeyi de tartışmaktadırlar. Zaman zaman tartışmanın harareti artsa da bu yolculuğun heyecan verici olduğu kuşkuyla yer bırakmaz. Olli Rehn "Avrupa Birliği bir fosil değil, “yaşayan bir hayvan” derken aynı gerçeğin bir başka boyutuna dikkat çekiyordu herhalde. (Dinç, 2011, s.202).

Dünyanın en başarılı ekonomik birleşme hareketi, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa’da ortaya çıkmıştır. Bu girişim sonunda Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), Avrupa Ortak Pazarı veya Avrupa Topluluğu (AT), bugünse kısaca Avrupa Birliği (AB) denilen birleşme hareketini doğurmuştur. Avrupa Birliği tarihin sınırlar ötesi en atak birleşme hareketidir (Aktaş ve Seydanoğlu, 2004, s.140). 1957’de Avrupa Ekonomik Topluluğu’nu kurulmasına yol açan Roma Antlaşması’nın 237. maddesinde: “Herhangi bir Avrupalı devlet, Topluluğun üyesi olabilmek için başvurabilir” denmekteydi (Dinç, 2011, s.202). Birliğin altı kurucu üyesi Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg’dur. Ardından 1973’te ise Danimarka, İrlanda, İngiltere, 1981’de, Yunanistan, 1986’da İspanya ve Portekiz, 1995’de Avusturya, Finlandiya, İsveç, 2004’de Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Litvanya, Letonya, Slovenya, Slovakya, Kıbrıs Rum Kesimi ve Malta, 2007’de Romanya ve Bulgaristan ve 2013’te Hırvatistan ile ile Avrupa Birliği’nin bugünkü üye sayısı toplam 28 olmuştur.

AB kendi içinde temel konuların çoğunda net değildir; anti-devlet veya tam tersi ‘devlet gibi’ diye birbirine zıt şekillerde nitelendirilebilmektedir. Ayrıca AB’nin "ne" olduğu ve nereye doğru gittiği sürekli tartışılmakta ve sürekli bir olma ve oluşma halinde bulunması da AB’yi iyice karmaşık bir yapı haline getirmektedir. AB tanımlarında, "uluslararası bir örgütten daha fazlası ama bir ulus-devletten daha azı” gibi muğlak sınıflandırmalar bulunmaktadır (Dinç, 2011, s.204).

AB’nin kuruluş anlaşmalarında belirtilen ilk amaçları esas itibarıyla ekonomik nitelik taşır. Bu amaç; üye ülkelerin, malları ve üretim faktörlerini serbestçe mübadele edebilecekleri tek bir ekonomik bölge oluşturmaları şeklinde ifade edilebilir. Başka bir deyişle bölgede tek bir ekonomik sistem, bir ekonomik birlik oluşturulacaktır. İkinci olarak birliğin kuruluşu aynı zamanda siyasal nitelik taşır. Başka bir deyişle hedef; Avrupa’nın siyasal bütünleşmesini sağlamak, bir Avrupa Birleşik Devletleri kurmaktır.

Günümüzde, Avrupa Ekonomik Topluluğu; gümrük birliği ve ortak Pazar aşamasından geçerek, son aşama olan ekonomik ve parasal birlik aşamasını da gerçekleştirmiş bulunmaktadır.

Sosyal gelişim, ortak bir pazar ya da ekonomik bir birlik kurulmasının doğal sonucu değildir. Tam tersine; karşı tedbirleri alınmazsa, ekonomik bütünleşmenin ilerleyişi oranında belirli gelir grupları ya da bölgeler arasındaki sosyal dengesizlikler, bu gibi ekonomik bloklaşmalarda daha kolay ve sivrilmiş olarak ortaya çıkabilmektedir. Bilinen bu sonuçtan özellikle kaçınıldığını ortaya koyma amacıyla, Roma Antlaşmasında açıkça "ekonominin dengeli bir yayılımı" ve "hayat standardının sür'atle yükseltilmesi" doğrultusunda bir politika izlenmesi yükümü öngörülmüştür. "Dengeli bir gelir politikası" ise her şeyden önce üye ülkelerde tam istihdamın temel hedef edilmesini gerektirir. Tam istihdam politikası da, sınırlar üstü etkili bir ortak yatırım ve iş piyasası politikasının yürürlüğe konmasını zorunlu kılar. (Yüksel, 1973, s.1)

Roma Andlaşması, Avrupa Bütünleşmesini iki boyutlu temel bir sütun olarak inşa etmek istemiştir. Bu boyutlar; AET'nin daha çok Avrupa ülkesini bileşenlerine katmak olarak ifade edilebilecek coğrafi bakımdan yayılmayı amaçlayan "genişleme"; işbirliği alanlarını artırma ve yoğunlaştırmanın ifadesi olarak "derinleşme" dir. Genişleme ve derinleşme; Avrupa entegrasyonunun bu iki temel entegrasyon boyutu günümüze kadar temel eğilim olarak geçerliğini korumuştur.

Roma Andlaşması'nda, direkt siyasal veya askeri amaçtan bahsedilmemekte, ekonomi alanında katılımcı ülkelerin ekonomilerinin bütünleştirilmek istendiği belirtilmektedir. Bunun için 12 yıllık bir zaman diliminde ülkeler arasında gümrük birliğinin kurulması, Avrupa halkları arasında güçlü bir birlik kurulması amacına yönelik kapsamlı bir altyapı inşa edilmesi, Avrupa'yı ekonomik açıdan bölümleyen bölgelerarası gelişmişlik farklarını ortadan kaldırmaya yönelik ortak tedbirler almak, Avrupa halklarının çalışma koşullarını ve refah düzeylerini yükseltici çabaları eşanlı olarak kesintisiz sürdürmek, haksız rekabeti ortadan kaldıracak önlemlerin birleştirilmesini sağlamak, ortak ticaret politikalarının oluşturulması suretiyle dünya ticaretinin önündeki engellerin kaldırılması için ortaklaşa çalışmak, ortak bir Avrupa pazarı kurulması, tarımsal alanlarda ortak bir pazara yönelik mekanizmaların kurulması, Avrupa'da birlik sağlamaya yönelik topluluk amaçlarını benimseyen diğer Avrupa halklarını ortaklığa dahil

edecek katılım mekanizmalarının açık tutulması Roma Andlaşması'nın hedefidir. Andlaşmada herhangi bir siyasal hedefin yer almamış olması, birliğin siyasi bir hedef gözetmediği anlamına gelmemelidir çünkü bu zaten bütünleşmenin benimsenmiş konseptidir (Mor, 2010, s.509).

1962'den sonra dünya ekonomisi, hızlı bir gelişme içine girmişti. Özellikle AET ülkeleri ve bunlar içinde de Federal Almanya çok hızlı bir kalkınma elde ederek, batı ekonomilerinde gelişmenin odak noktalarını oluşturmuşlardır. AET ülkelerindeki bu hızlı gelişmenin yarattığı işgücü talebi, savaş içinde demografik yapıda ortaya çıkan büyük kayıplar nedeniyle, Avrupa'daki nüfusla karşılanamıyordu. işgücü kıtlığının yarattığı yüksek ücretler, bu ülkelerde kalkınmanın ana darboğazlarından biri diye görülmüştür. Federal Almanya ve öteki AET ülkeleri, bu işgücü açığını, yabancı işçi alımı yoluyla gidermeye, bu dönemde başlamıştır (Tekeli ve İlkın, 1993, s.12).

AET ülkelerinin belirli bölgeleri arasındaki %700'e varan önemli gelir farkları da esas itibariyle verimlilik farkından kaynaklanmaktadır. Böylesine büyük verimlilik farklarının ortadan kaldırılabilmesi ise ancak topluluğun az gelişmiş bölgelerindeki ekonomik koşulların düzeltilmesi ile mümkün olabilecekti ancak Roma Antlaşmasında yer alan sosyal politika ile ilgili kurallar ne de bugüne kadarki uygulama, söz konusu asgari koşulları sağlayacak nitelikte olamamıştır (Yüksel, 1973, s.2).

2.3.2. Avrupa ve Amerika Kıtalarındaki Ekonomik Birleşmeler

Benelüks: 18 Temmuz 1932 tarihinde Hollanda, Belçika ve Lüksemburg arasında imzalanan ve Batı Avrupa'da Ouch Sözleşmesi'ne dayanan ilk ekonomik bütünleşmedir. Sözleşme üç ülke arasında aşamalı bir gümrük birliği hedeflemiştir.

Benelüks, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un politik ve resmi işbirliği temelinde var olan birliktir. Tarihlerinin ortaklığı, Escaut, Meuse ve Ren nehrinin birbirine karışan deltaları çevresindeki konumları, nüfus yoğunluğuna rağmen topraklarının küçüklüğü ve mübadeleye dayanan bir ekonomi temel özellikleridir.

Söz konusu işbirliği 1944 yılında malların ve hizmetlerin ve üç ülke halkının serbest dolaşımını sağlamak amacıyla sınırların kaldırılmasıyla başlamıştır. 3 Şubat 1958'de bu işbirliği Lahey kentinde imzalanan "Ekonomik Birlik" anlaşması ile

daha da güçlenmiştir. Anlaşma 50 senesini doldurunca yenilenmiş adı Benelüks Ekonomik Birliği'nden 'Benelüks Birliği'ne çevrilmiştir (<http://tr.wikipedia.org/>)

Avrupa Birliği; toprakları büyük ölçüde Avrupa kıtasında bulunan ülkelerin siyasi ve ekonomik örgütlenmesidir. 1993'te Maastricht Antlaşması olarak da bilinen Avrupa Birliği Antlaşması'nın imzalanarak Topluluğu'na yeni görev ve sorumluluk alanlarının eklenmesiyle kurulmuş bulunmaktadır.

Avrupa Serbest Ticaret Birliği ve Avrupa Ekonomik Alanı: Avusturya, Danimarka, Norveç, Portekiz, İsveç, İsviçre ve İngiltere 20 Kasım 1959'da Stokholm Konvansiyonu'nu imzalayarak Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA) oluşturmuştur. 1960 yılında yürürlüğe giren Avrupa Serbest Ticaret Birliği, kuruluş amacı itibariyle üye ülkeler arasında ekonomik bağların güçlenmesi ve sanayi mallarında serbest ticareti teşvik için çalışmaktadır. 1970 yılında İzlanda, 1981'de Lihtenştayn ve 1986'da Finlandiya EFTA'ya dahil olmuştur.

EFTA, aşamalı olarak üye ülkelerden ithal edilen imalat sanayi malları için uygulanan miktar kısıtlamalarını kaldırmayı öngörmüştür. EFTA alternatif modeli dönem itibariyle ülkelerin içinde bulundukları siyasi konumun bir sonucudur. Öyle ki; İngiltere, İsviçre, Avusturya, İsveç, Norveç, Danimarka ve Portekiz EFTA'yı AET'ye tercih etmişlerdir. EFTA üye ülkelerin kendi aralarında sanayi ürünlerinde gümrük ve eş etkili vergilerin yanı sıra diğer kısıtlamaları da kaldırmayı öngörmektedir. EFTA'nın AET'den farkı üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi ve ortak bir ticaret politikasının bulunmamasıdır. Üstelik EFTA, bölge içinde sermaye ve hizmetlerin serbest dolaşımını da içermemektedir. EFTA ilk kurulduğunda tarım ve balıkçılık sektörünü serbest ticaret anlaşması içine almamıştır. EFTA daha çok adil rekabet ortamı oluşturma yönünde tedbirler içermektedir (TEPAV/EPRI, 2005, s.6)

Mayıs 1992'de Avrupa Ekonomik Alanı (EEA) Anlaşması EFTA üyesi yedi ülke ile on iki Avrupa Topluluğu ülkesi arasında Oporto'da imzalanmış, 1 Ocak 1994'te yürürlüğe girmiştir. EEA Anlaşması; malların, hizmetlerin, kişilerin ve sermayenin serbest dolaşımını içermektedir.

Bu anlaşma ile EFTA ülkeleri AT iç pazarına dahil olmuşlardır. EFTA bugün üye sayısı olarak azalmış İsviçre, İzlanda, Norveç ve Lihtenştayn'dan ibaret kalmıştır, diğerleri Avrupa Ekonomik Alanı (EEA)'na dahildir. EEA, 25 AB ülkesi ile üç EFTA ülkesinin de

içinde olduğu 470 milyon nüfusa sahiptir. Bu ülkelerin vatandaşları EEA'da serbest dolaşım, eğitim görme, yatırım yapma ve iş kurma olanaklarına sahip bulunmaktadır. EEA iç pazarında eşit şartlarda iş yapabilmek üzere rekabet ve devlet yardımlarına dair mevzuat Anlaşma metninde bulunmaktadır (TEPAV/EPRI, 2005, s.8).

Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması (CEFTA): Avrupa Birliği'ne üye olmayan Merkez ve Güneydoğu Avrupa ülkeleri arasında 1992 yılında imzalanmış 1993 yılında yürürlüğe girmiş bir ticaret anlaşmasıdır. Üyeleri; Bosna-Hersek, Arnavutluk, Hırvatistan, Makedonya, Moldovya, Sırbistan, Karabağ, Kosova. Tekstil, çelik ve tarım ürünlerinin dışında bütün mallar ticarete konu edilmiştir.

Baltık Gümrük Birliği: 1990 yılında Litvanya, Letonya ve Estonya tarafından kurulmuş bir gümrük birliğidir. Bu ülkeler daha sonra AB'nin genişleme kapsamında 2004 yılında tam üyeliğe kabul edilmişlerdir (Seyidoğlu, 2006, s.250).

Nordik Konsey: 1952 yılında Danimarka, İzlanda, Norveç ve İsveç aralarında olduğu Kuzey Avrupa ülkeleri tarafından kurulmuş, 1955 yılında Finlandiya da katılmıştır. Bu konseyin amacı; İskandinav ülkelerinin uluslararası sorunlar karşısında ortak tutum, görüş ve işbirliğidir.

Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA): ABD, Meksika ve Kanada arasında uzun süreli görüşmeler sonunda imzalanarak 1 Ocak 1994'te yürürlüğe girmiştir. Üye ülkelere faydası farklı oranlarda olmasına rağmen NAFTA, iki gelişmiş ülke (ABD ve Kanada) ile bir gelişmekte olan ülke (Meksika) nin serbest ticaret anlaşması kurma girişimidir (Arı, 2004, s.2).

NAFTA'nın kurucusu devletler on yıllık bir süreçte aralarındaki tarife dışı engellerin çoğunu ve tarifelerin tamamını ortadan kaldırmayı planlamışlardır. Tarımsal ürünler, tekstil ve giyim ürünleri dahil tüm ticari engellerin ortadan kaldırılması öngörülmektedir. NAFTA üyesi olmayan ülkelerle ticaretlerinde her ülkenin kendi tarife düzenlemeleri geçerlidir. Üye ülkeler enerji, otomotiv, tekstil ve giyim, tarım, finansal hizmetler, ulaşım, haberleşme, yatırımlar, fikri mülkiyet hakları konularında işbirliğine gideceklerdir.

NAFTA büyük bir genişleme potansiyeline sahiptir. NAFTA'da, özellikle Meksika'nın elde edeceği ekonomik katkılar, ister doğrudan ister dolaylı olsun, entegrasyon hareketinin güneye doğru daha hızlı yayılmasına yarayacaktır. NAFTA'nın

başarısı, yatay genişlemeye yol açarken, dikey bir tamlaşmaya da gidebilecektir. Yani, serbest ticaret anlaşması çerçevesindeki entegrasyon, gümrük birliği kademesine de ulaşabilecektir. Bu durum, bir dünya ekonomisi olan ABD'nin, iktisadi ve siyasi çıkarlarına paralel düştüğü oranda gerçekleşme ihtimali yüksektir. Ancak, kısa vadede, tek Amerika'ya ulaşarak Batı Yarıküre Ekonomik Entegrasyonu'na (WHFTA) dönüşmesi, öncelikli hedef durumundadır (İncekara, 1995, s.116).

Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi - Latin Amerika Bütünleşme Teşkilatı:

Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (LAFTA), Latin Amerika ülkeleri arasında bölgesel işbirliği sağlanması amacıyla Arjantin, Brezilya, Şili, Uruguay, Meksika, Paraguay ve Peru'nun katılımıyla 18 Şubat 1960 yılında Montevideo Antlaşmasıyla kurulmuştur. LAFTA'ya 1961'de Kolombiya ve Ekvator, 1966'da Venezüella ve 1967 yılında ise Bolivya dahil olmuştur. Bir yıl sonra üyelik için başvuran Küba'nın isteği kabul edilmemiştir. LAFTA, Avrupa Ekonomi Topluluğuyla hemen hemen aynı tarihlerde kurulmuş olmasına rağmen, AET açısından kuruluş aşamasındaki en büyük dezavantajı üye ülkelerin hukuki, siyasi ve iktisadî açılardan birbirlerine pek benzememeleridir. Üstelik bölgesel bilinçlerinin zayıf olduğu da bilinmektedir (Laçiner, 2003, s.306).

LAFTA Avrupa deneyiminden daha önce yürürlükte bulunan ikili antlaşmaları bir anlamda çok taraflı hale getirmiş olmasıyla ayrılmaktadır yani mevcut antlaşmaları bölgesel hale getirmiştir. Bu nedenle zaten çok güçlü bir entegrasyon girişimi olarak başlamamıştır. Geçen süre zarfında da bir tür tercihli ticaret bölgesi haline gelmiş ve yola çıkarken ortaya konulan hedeflerin uzağına düşülmüştür (Laçiner, 2003, s.307).

LAFTA belirlenen hedeflere ulaşamayınca 12 Ağustos 1980 tarihinde imzalanan bir anlaşma ile LAFTA'nın yerine Latin Amerika Bütünleşme Teşkilatı (LAIA veya ALADI) kurulmuştur. LAIA, LAFTA'nın daha gevşek dokulu bir modelidir, LAFTA'dan farklı olarak bir takvim veya miktar hedefi belirlemeksizin, uzun vadede bir Latin Amerika ortak pazarının oluşturulmasını öngörmektedir (Seyidoğlu, 2006, s.251)

Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR): MERCOSUR Latin Amerika ülkelerinin entegrasyon girişimleri arasında öne çıkanlardan biridir. MERCOSUR ortak pazarı 1 trilyon doların üstünde bir pazara hükmetmekte ve 200 milyonluk nüfusuyla NAFTA ve AB'nin arkasından dünyadaki entegrasyon girişimleri içinde üçüncü sırada bulunmaktadır (Laçiner, 2003, s.309).

MERCOSUR, doğrudan bir bağlantısı olmasa da LAIA'nın bir devamı veya bir türevidir. MERCOSUR 26 Mart 1991'de iki aşamalı uzun bir görüşmeler sonucu kurulabilmiştir. Kurulmasında Brezilya ve Arjantin'in ikili görüşmelerinin oldukça büyük rolü olmuştur. Güney Amerika'nın bu iki büyük ülkesi 1980 Montevideo Anlaşması çerçevesinde görüşmelere başlamışlar, ilk olarak 1986 görüşmeleri sonucunda 1988 yılında Entegrasyon, İşbirliği ve Kalkınma Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde iki tarafı kapsayan bir ortak Pazarın 10 yıl zarfında oluşması öngörülmüştür. Önce ortak pazarın başlangıç tarihi 31 Aralık 1994 olarak belirlenmiş daha sonra 1 Temmuz 1990'da imzalanan yeni bir anlaşma bu tarihi 31 Aralık 1990'a çekmiştir. Bu tarihin hemen ertesinde ise 26 Mart 1991'de MERCOSUR'un resmi kuruluşu gerçekleşmiştir. Anlaşma 31 Kasım 1991'de yürürlüğe girmiş, 17 Aralık 1994 tarihli Ouro Preto Protokolü ile 1995'ten itibaren geçerli olacak şekilde gümrük birliğine dönüşmüştür (Laçiner, 2009, s.309).

Sonuçta MERCOSUR Güney Amerika'nın en büyük ortak pazar girişimi olmasına rağmen halen tam bir ortak pazarın oluştuğunu söylemek mümkün değildir (Laçiner, 2003, s.312).

ANDEAN Ortak Pazarı: Güney Amerika entegrasyon çabaları içinde en köklü yapılanmalardan biridir ve İspanyolca isminden dolayı 'CAN' olarak da bilinmektedir. Kolombiya'da 26 Mayıs 1969'da imzalanmış ve 24 Kasım 1969'da yürürlüğe giren Cartagena Anlaşması ile resmi olarak kuruluşu gerçekleşmiştir. Latin Amerika'nın daha küçük ülkelerinden oluşması hemen göze çarpan ve en önemli özelliği olarak bilinmektedir. LAFTA içerisinde de yer alan Güney Amerika'nın birbirine daha fazla benzeyen üyeleri Bolivya, Kolombiya, Ekvator, Peru ve Venezüella ANDEAN'ın da üyeleridir. ANDEAN, Brezilya, Arjantin ve Meksika gibi Latin Amerika'nın gelişmiş ülkeleri arasında bir tür denge unsuru oluşturabilmeyi temel hareket noktası kabul etmiştir. Ayrıca diğer entegrasyon çabalarında gözlendiği gibi ekonomik serbestleşme ve işbirliği yoluyla hem ticarete verimliliği artırmak, hem de rekabet gücünü yükseltmek, siyasî, kültürel ve sosyal alanlarda kazanımlar da hedeflenenler arasındadır.

ANDEAN kazanımların adil dağılımına hassasiyet göstererek Bolivya ve Ekvator gibi daha zayıf üyelerine pozitif ayrıcalık tanımıştır. ANDEAN imzalanmasının ardından bu üyeler diğerlerinin aksine gümrüklerdeki sınırlamaları aşamalı kaldırmayı taahhüt

etmişlerdir. Şili ve Kolombiya gibi daha gelişmiş üyeler anlaşmanın imzalanmasının ardından 175 maddeye uygulanan gümrük sınırlamalarını kaldırmışlardır (Laçiner, 2003, s.313).

G3 (Üçlü Grup): Meksika, Kolombiya ve Venezüella'nın kurucusu olduğu bir birliktir. 1990'ların ilk yarısında imzalanmış çok sayıda anlaşma bu anlaşmaya da vesile olmuştur. 13 Haziran 1994'te söz konusu ülkeler bir serbest ticaret anlaşmasına imza atmışlardır. 1 Ocak 1995'te yürürlüğe giren anlaşma ile üye ülkeler kendi aralarında gümrük birliğini gerçekleştirmek çabasına içine girmişlerdir. G3, Kolombiya ve Venezüella'nın NAFTA'ya hazırlanması sürecinin bir parçası olarak işlev görmektedir. G3'ün Latin Amerika entegrasyon çabalarındaki farklı özelliklerinden biri entelektüel ürünlerin dolaşımı, ticaret ilişkili yatırım önlemleri vb. konularda düzenlemeler getirmesidir. (Laçiner, 2003, s.317).

LAES (SELA): Latin Amerika Ekonomik Sistemi: İspanyolca ismi nedeniyle SELA olarak da bilinmektedir. Bir ekonomik entegrasyon örgütünden ziyade işbirliğini artırmak için geliştirilmiş bir sistem olarak öne çıkmaktadır (Laçiner, 2003, s.317).

Orta Amerika Ortak Pazarı (CACM (MCCA): 10 Haziran 1958'de Kosta Rika, El Salvador, Guatemala, Nikaragua ve Honduras 10 Haziran 1958'de Tegucigalpa'da Serbest Ticaret İçin Çok Taraflı Anlaşma ve Orta Amerika'da Ekonomik Entegrasyon Anlaşması'na imza atmışlardır. Anlaşma çerçevesinde üye ülkeler arasındaki ticarete aşamalı bir liberalleşmenin sağlanması hedeflenmiştir. Anlaşmanın tarafları olan ülkeler sahip oldukları bir doğal kaynağın ihracıyla gelişmeye çalışan küçük ekonomilerdir, dolayısıyla rekabetçi bir sanayinin kurulması büyük güçlükler içermektedir. Hem üye ülkelerin birbirlerini destekleyecekleri hem de dünya ile rekabet edebilecek sanayi dallarının kurulabilmesi amacıyla Orta Amerika Entegrasyonu Sanayiileri Rejimi Anlaşması yürürlüğe girmiştir.

Bu anlaşma 1958'de genişletilerek 13 Aralık 1960'ta Orta Amerika Entegrasyonu Genel Anlaşması imzalanmış, böylece CMCA (Common Market of Central America) kurulmuştur. Üyeler bölge içi ticaretin tamamen serbestleştirilmesi ve ticaret önündeki kısıtların uzun vadede kaldırılması üzerinde anlaşmışlardır (Laçiner, 2003, s.318).

Kuruluş tarihi itibariyle CACM en eski entegrasyon kuruluşlarından biridir ancak bölgedeki siyasi gerilimler başarılı sonuçlar alınmasını engellemiştir (Laçiner, 2003, s.319).

Karayipler Serbest Ticaret Bölgesi (CARIFTA): Ağırlıklı olarak İngiliz sömürge adaları olan Karayipler bölgesindeki adalardan Batı Hint Adaları olarak da bilinen bölge en temel hizmetlerin bile sağlanamadığı küçük adalardan oluşmaktadır. 1958'de bu adalardan 10'u birleşerek bir federasyon oluşturmuşlardır. Federasyon içinde biraz daha büyük adalar olan Jamaika, Trinidad ve Tobago diğerlerine malî yardım sağlamaya çalışmışlarsa da kendi çıkarlarına zarar verdiği gerekçesiyle serbest dolaşıma pek sıcak bakmamışlardır.

Gelişmekte olan bölgelere giden yabancı yatırımların çoğu Latin Amerika ülkelerinde toplanmaktadır. 1990 yılında bölgeye yapılan doğrudan yabancı yatırımların miktarı 10 milyar ABD dolarının altında iken, bu rakam 2012 yılı itibariyle 174 milyar ABD doları seviyesine yükselmiştir. 2012 yılı içerisinde Orta Doğu ve Afrika'ya yapılan doğrudan yabancı yatırımlar toplamının 100 milyar ABD dolarının altında gerçekleşmiş olması Latin Amerika ve Karayipler bölgesinin küresel sermaye açısından gittikçe önemli hale geldiği şeklinde yorumlanmıştır. 2012 yılında gerçekleştirilen yatırımların yüzde otuz beşlik kısmı Brezilya'ya yapılmıştır. Onu sırasıyla Şili, Kolombiya, Meksika ve Arjantin takip etmiştir. Yatırım yapan ülkeler arasında en fazla yatırım yapanlar AB, ABD, İsviçre, Japonya, Avustralya ve Kanada'dır.

Bölge ülkeleri açısından dış ticaretin artırılması öncelikli hedef olarak belirlenmiştir. 1980'den 2000'e kadar Latin Amerika ve Karayip ülkelerinin ithalatı %100'ün üzerinde artış göstermiştir. Toplam ithalatla bölge, Merkezi ve Doğu Avrupa, BDT ve Baltık devletleri toplamını %50 geçmiştir. Toplam ticaret hacmi ise 2006 yılı itibariyle 1,7 trilyon dolara ulaşmıştır. ABD ile bölge ülkelerinin bir bölümünün ticari ilişkilerinde özel düzenlemeler bulunmakta bu da bölgeyi üçüncü ülkeler açısından cazip kılmaktadır. Bu cazibenin en önemli göstergesi, Orta Amerika ve Karayip ülkelerinin bir kısmının ABD ile tercihli ticaret ilişkileri ve Meksika'nın NAFTA'ya üyeliğidir (TASAM, 2014, s.4)

1965 yılı Aralık ayında Barbados, İngiliz Ginesi ve Antigua arasında Karayipler Serbest Ticaret Bölgesi yani CARIFTA oluşturulmuş, 1966 yılı Eylül ayından itibaren de

üyeler arasında serbest ticaretin genişletilmesi öngörülmüştür. 1967 yılında anlaşmanın genişletilmesi için yapılan görüşmeler neticesinde 30 Nisan 1968'de imzalanan daha kapsamlı bir anlaşma ile Barbuda, Antigua, Barbados, Guyana, Trinidad ve Tobago'nun aralarında ülkeleri kapsayan anlaşma 1 Mayıs 1968'de yürürlüğe girmiştir. Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden kısa bir süre sonra Dominik, Grenada, Nevis, Saint Lucia, Saint Vincent, Belize ve Saint Kitts de katılmışlardır.

CARIFTA bölgesinin ilk yıllarda belli bir mali yük getireceği önceden öngörülmüştü o nedenle bölgenin bazı yönlerden daha 'zengin' ülkeleri olan Jamaika, Barbados, Guyana, Trinidad ve Tobago ticari kısıtlamaların beş yıl içinde azaltılmasını taahhüt etmişlerdir. Daha az gelişmiş olan diğer üyeler ise 10 yıl içinde azaltacaklardır. Fakir üyelerin uyumuna yönelik bazı ek önlemlerin de alındığı anlaşmada ticari olmayan alanlarda da işbirliği yapılması öngörülmüştür. Anlaşma tarım ürünlerini kapsamamaktadır çünkü üyelerin gelirleri büyük ölçüde tarımsal ürünlerden gelmektedir. (Laçiner, 2003, s.320).

CARICOM: Karayipler Topluluğu ve Ortak Pazarı: CARICOM, 1968 yılında Barbados, Guyana, Jamaika ve Trinidad ve Tobago arasında kurulan CARIFTA'nın kurduğu temel baz alınarak inşa edilmiştir. 4 Temmuz 1973 tarihinde imzalanan Chaguaramas Anlaşması CARIFTA'nın CARICOM'a dönüşmesinin ürünüdür (Laçiner, 2003, s.320).

İsmi 'Ortak Pazar' olmasına karşın daha çok gümrük birliğidir. CARICOM ortak bir dış gümrük tarifesine geçilmesini ilk olarak 1973 yılında öngörmüş ancak üyeler yükümlülükleri yerine getiremeyince gerçekleşmemiştir. 1992 yılında bu tasarı gözden geçirilmek suretiyle uygulanabilirliği artırılmıştır (Laçiner, 2003, s.321).

Doğu Karayip Devletleri Örgütü (OECS): Doğu Karayipler'in küçük ülkeleri aynı zamanda OECS'nin de üyeleridir. Belize dışındaki bütün üyeler CARIFTA'yı oluşturan Doğu Karayip ülkeleridir. OECS'nin kuruluşu 18 Haziran 1981 tarihindedir. Daha ziyade iletişim, havacılık, bankacılık, insan hakları ve ticaret alanlarında bir tür gümrük birliğidir. Üyeleri şunlardır: Antigua ve Barbuda, Grenada, Dominik, Montserrat, St. Kitts ve Nevis, St. Lucia, St. Vincent ve Grenadines'tir.

Amerikalar Serbest Ticaret Bölgesi (FTAA): FTAA 1994 yılında başlatılmış iddialı bir projedir. Bu proje; 10 yıl zarfında Kanada'nın kuzey sınırlarından güneyde

Tierra del Fuego'ya kadar olan bölge içinde ticaret ve yatırıma ilişkin tüm sınırlamaların kaldırılmasını öngörmektedir. Dolayısıyla dünyanın en büyük ticaret bloğu girişimidir. Ancak FTAA önündeki en ciddi engellerden biri Brezilya-ABD rekabetidir. Ayrıca ABD de serbest ticaretin gereklerini yerine getirmek hususunda güçlük çekmektedir. Son yıllarda çelik ve tarım ürünlerinde alınan korumacı önlemlerin Latin Amerika ülkelerinin tepkisini çektiği bir gerçektir. Üstelik Latin Amerika'daki siyasi ve ekonomik krizler 35 ülkeli bir serbest ticaret anlaşmasının önündeki engellerin en büyüklerindendir (Laçiner, 2003, s.323).

2.3.3. Asya ve Afrika Kıtalarındaki Ekonomik Birleşmeler

Güneydoğu Asya Ulusları Birliği (ASEAN): ASEAN 8 Ağustos 1967 yılında Bangkok Deklarasyonu ile kurulmuştur, üyeleri; Brunei, Endonezya, Filipinler, Kamboçya Laos, Malezya, Myanmar, Singapur, Tayland ve Vietnam'dır. Öncelikli hedefleri üye ülkelerin ekonomik büyümesine katkıda bulunmak, toplumsal ve kültürel gelişim, bölgede barış ve istikrarın sağlanmasıdır.

Asya Kaplanları olarak da adlandırılan ülkelere oluşan birliğin coğrafi konum ve sahip olduğu hammadde kaynakları itibariyle özellikle Çin, Japonya ve ABD ile önemli ekonomik ilişkiler geliştirdiği belirtilmektedir. ASEAN, Çin ile 2010 yılında, Japonya ile 2008 yılında imzalamış olduğu Serbest Ticaret Anlaşmaları sayesinde ekonomik bağlarını güçlendirmiştir. Birlik, Hindistan ve Kore ile de Serbest Ticaret Anlaşmaları imzalamıştır (<http://www.makinebirlik.com>).

Asya ve Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC): Asya-Pasifik bölgesindeki ekonomik gelişmeyi ve refah düzeyini artırmak amacıyla 1989 yılında Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (APEC) kurulmuştur. APEC'e üye 21 ülke bulunmaktadır. ABD, Çin ve Japonya başta olmak üzere dünya ekonomisinde belirli paya sahip ülkeler bu teşkilat içerisinde yer almaktadırlar. Teşkilata üye ülkeler bir bütün olarak dünya nüfusunun yaklaşık %40'ını oluşturmaktadır. Üretim açısından dünyadaki toplam üretimin yaklaşık %56'sını ve dünya ticaret hacminin %48'ini oluşturmaktadırlar (Erkekoğlu ve Arıç, 2013, s.104).

21. yüzyılın başlangıcından bu yana ve özellikle 2007 yılındaki küresel mali kriz sonrası gücün doğuya kayması söz konusu olmuştur. Bu gelişme The Economist'teki bir

makalede "Asya'nın yükselişi" ve "güneş yine doğuyor" şeklinde tasvir edilmiş, Newsweek 21. Yüzyılı "Asya Yüzyılı" olarak adlandırmıştır (Limin, 2012, s.50). Asya Pasifik bölgesi, özellikle Doğu Asya, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren hızlı bir büyümeye şahit olmuş, dünya ekonomisindeki payı sürekli olarak artış göstermiştir (Limin, 2012, s.52).

ABD'nin Asya ile ticareti diğer bölgelere nazaran oldukça hızlı artmaktadır. Asya ABD'ye yaptığı ihracat açısından Avrupa'yı geride bırakmıştır. ABD coğrafi konum olarak Atlantik Okyanusu ile Pasifik Okyanusu arasında yer almaktadır. ABD'nin ticareti, yatırımları ve diğer işlerle ilgili Asya Pasifik'teki çıkarlarının Avrupa-Atlantik bölgesindekileri geride bırakması, ABD'yi bir Atlantik ülkesi olmaktan uzaklaştırarak bir Asya Pasifik ülkesi olmaya yaklaştırmaya başlamıştır. Bu değişim, Asya Pasifik bölgesinin dünya jeopolitiğinin yeni ağırlık merkezi olması anlamına da gelmektedir (Limin, 2012, s.53).

Para piyasalarında Doğu Asya coğrafyası dünyanın en büyük döviz rezervi sahibi ülkelerinin olduğu bölgedir. Doğu Asya, Çin, Japonya, Güney Kore, Tayvan, Singapur ve Hong Kong'ta döviz sahipleri, küresel döviz rezervlerinin üçte ikisinden fazlasına sahiptirler. 2009 yılında Asya borsaları, küresel piyasa değerinin % 40'ı kadar işlem yapmıştır. Menkul kıymetler borsalarının işlem değerleri 18.6 trilyon dolar civarındadır; bu Avrupa borsalarının işlem değerinin üçte birinin üstüne çıktığı anlamına gelmektedir. Üretim ve tüketim alanlarında, 2009'da dünya cep telefonu satışlarındaki % 43, dünya enerji tüketimi ve otomobil satışlarındaki payı her ikisinde de % 35 olmuştu ve bu konularda ABD ile Avrupa'yı gölgede bırakmıştır. Üç en büyük otomobil üreticisi ve satıcısının hepsi Pasifik ülkelerindendir.

2009 yılında Çin, dünyanın en büyük otomobil üreticisi ve otomobil pazarı olan ABD'yi geride bırakmıştır. Çin ve Hindistan'ın iddialı uzay programları gerçekleştirmeye çalıştıkları bilinmektedir. Asya Pasifik bölgesi petrol, kömür, demir cevheri, besin maddeleri ve kereste gibi ürünlerin en büyük ithalatçısıdır. Çin, 2009 yılında 627,78 milyon ton demir cevheri, 240 milyar ton ham petrol ve rafine edilmiş petrol, 42.55 milyon ton soya fasulyesi ve 28.06 milyon metre küp kereste ithali ile tek başına bölge ithalatında hatırı sayılır söz sahibidir. Asya'nın yüksek nüfusunun mali kriz sonrası dünyanın toparlanması ve büyümesinde büyük rolü bulunmaktadır. Asya, hem dünyanın

en büyük üretim ve dağıtım merkezi hem de dünyanın en önemli lojistik ve yükleme merkezidir. Dünyanın en yoğun deniz, kara ve hava rotaları Asya Pasifik bölgesi kanalıyla gerçekleşmektedir (Limin, 2012, s.53).

Bangkok Anlaşması: Hindistan, Güney Kore, Laos, Filipinler, Sri Lanka ve Tayland'ın 31 Ocak 1975 yılında kurduğu bir ekonomik gruptur. Daha sonra Bangladeş ve Papua Yeni Gine de katılmıştır. Anlaşmada taraflar arasında %10'dan başlayarak %80'e kadar tercihli tarife indirimleri yapılması öngörülmüştür. Bangkok Anlaşması kapsamındaki ülkeler bugün itibariyle dünya ticaret hacminin %7'sine sahiptirler (Oğuz, 2009, s.53).

Güney Asya Bölgesel İşbirliği Kuruluşu: Güney Asya Bölgesel İşbirliği Kuruluşu, Bangladeş, Hindistan, Bhutan, Maldiv Adaları, Nepal, Pakistan ve Sri Lanka'nın oluşturduğu yedi üye tarafından Aralık 1985'te kurulmuştur. İşbirliğinin amacı karşılıklı olarak ekonomik, sosyal, kültürel alanlarda alışverişin geliştirilmesidir. Örgüt içerisinde daha sonraları Güney Asya Tercihli Ticaret Alanı adı altında tercihli bir tarifeler sistemi oluşturulmuştur. 1998 yılında gerçekleştirilen 10. Zirvede de bu oluşum Güney Asya Serbest Ticaret Anlaşması adı altında bir serbest ticaret bölgesine dönüştürülmüştür (Oğuz, 2009, s.53).

Doğu Asya Ekonomik Birliği: Malezya, ASEAN grubuna Çin, Japonya, Tayland, Hong Kong ve Güney Kore'yi de ekleyerek yeni bir oluşum olan Doğu Asya Ekonomik Birliği'nin kurulması yönünde bir inisiyatif geliştirmiştir. Birliğin temel amacı çok taraflı ticaret müzakereleri ile bölgesel bir grup oluşturulması yönündedir.

Arap Ortak Pazarı: 1945 yılında kurulmuş olan Arap Birliği Örgütüne üye ülkeler tarafından 1962 yılında imzalanan bir anlaşma ile kurulmuş ve 1964'te yürürlüğe girmiştir. Üye ülkeler Irak, Ürdün, Kuveyt, Suriye, Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen, Fas, Filistin, Somali, Sudan ve Mısır idi, daha sonraki tarihlerde 1977'de Libya ve 1980'de ise Moritanya Ortak Pazara üye olmuşlardır

Arap Ortak Pazarı üye ülkelere, Arap Ekonomi Birliği çerçevesinde ticari konularda danışmanlık yapmak, az gelişmiş üye ülkelere teknik yardım sağlamak amacıyla kurulmuştur (İTO, 1997, s.9).

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı: Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) 27 Ocak 1985 yılında Tahran'da Afganistan, Azerbaycan, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan,

Pakistan, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan tarafından, üye ülkeler arasında ekonomik altyapı, tarımsal, teknik ve teknolojik işbirliğini geliştirmek amacıyla kurulmuştur (İTO, 1997, s.110).

Körfez Arap Ülkelerinin İşbirliği Konseyi (KİK): Basra Körfezi'ne sınırı olan altı Arap ülkesi Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Umman tarafından 1981 yılında kurulmuştur. Ekonomik anlamda Avrupa Birliği (AB)'ne benzer bir oluşum amaçlanarak kurulmuş 2012 yılında bir konfederasyon oluşturmayı amaçladığını ilan etmiştir. Konsey kurulurken amaçları şu şekilde ifade edilmiştir:

- i. Ekonomi ile ilgili alanlardaki kurumsal yapıların yakınlaştırılması,
- ii. Bilimsel ve teknik gelişme konusunda işbirliği yapılması,
- iii. Ortak ekonomik ve sosyal girişimlerin gerçekleştirilmesi, özellikle ülkelerin özel sektörleri arasındaki işbirliğinin ilerletilmesi,
- iv. Ortak bir askeri gücün oluşturulması,
- v. Halklar arasındaki bağın güçlendirilmesi,
- vi. Ortak bir para birimi kullanılması.

Bu amaçların AB'nin amaçları ile büyük ölçüde benzerlik gösterdiği görülmektedir. Ayrıca başlangıçta gündeme gelmeyen siyasi birlik fikri konfederasyon önerisi sonucu gündemde yer bulmuştur. AB'de izlenen sürecin bir benzeri olarak, ekonomik entegrasyonun ilk aşaması olan Gümrük Birliği 2003'te ilan edilmiştir. İkinci aşama Ortak Pazar (OP) ise 2008'in ilk aylarında yürürlüğe girmiştir. OP her bir üye ülkenin diğer ülkelerin firmalarına ve vatandaşlarına ekonomik anlamda eşit davranması şartına haizdir. Bu şekilde özellikle yatırımların ve ticaretin önündeki engellerin kaldırılması hedeflenmiştir. Ekonomik entegrasyon doğrultusunda öncelikli adımlardan ilki ortak bir parasal birlik oluşturulması ve ortak bir para biriminin hayata geçirilmesidir.

Bu yöndeki girişimlerin 2009 yılında başlatıldığı görülmektedir. Mart 2011'de Bahreyn'e ortak bir askeri güç gönderilerek KİK'in askeri ve siyasi ortaklık yönünde ilerlemesinin ilk önemli adımı atılmıştır (Öztürkler, 2012, s.78).

Magrip Arap Birliği: Magrip Arap Birliği; tarihi, kültürel ve lisan ortaklıkları olan beş Kuzey Afrika ülkesi Cezayir, Libya, Moritanya, Fas ve Tunus'un aralarındaki bir

birliktir. Kuruluşun amacı ülkeler arası gelişme planlarının uyumlaştırılması ve koordinasyonunun sağlanması ve Avrupa Birliği ile ilişkilerin ve bölgesel ticaretin düzenlenmesidir (Oğuz, 2009, s.54).

D-8 : 15 Haziran 1997 yılında D-8 İstanbul'da kurulmuştur. (İstanbul Deklarasyonu) Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Mısır, Nijerya, Pakistan ve Türkiye'nin içinde olduğu M-8 (Muslim Eight) grubu daha sonra var olan eleştirileri giderebilmek için D-8 (Developing Eight) ismini almıştır. D-8 içindeki ülkelerin aynı zamanda İslam İşbirliği Örgütü'nün de üyeleri olduğu belirtilmelidir.

D-8 üyeleri, tabii kaynakları, kalabalık nüfusları ve potansiyel pazarlarından dolayı kendi bölgelerinde önemli konuma sahiptirler. D-8 girişimi büyük bir ekonomik potansiyeli, çeşitli kaynakları, geniş bir nüfus ve coğrafi alanı temsil eden 8 ülke arasındaki ticaret ilişkilerinde yeni fırsatlar yaratmak üzere başlatılmıştır. Bu 8 ülke arasında uluslararası düzeyde karar alma sürecine katılımın artırılması, hayat şartlarının iyileştirilmesi, somut ortak projelerle ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi ve gelişmekte olan ülkelerin dünya ekonomisindeki konumlarının güçlendirilmesi hedeflenenler arasındadır.

D-8, daha ziyade küresel bir kuruluştur, kurucu üyelerinin kompozisyonu da bunu yansıtmaktadır. D-8 üyeliği bütün oluşumlarda olduğu gibi grubun hedeflerini, ilkelerini benimseyen ve ortak bağları paylaşan diğer gelişmekte olan ülkelerin de katılımına açıktır. (<http://tr.wikipedia.org/wiki/D-8>).

Doğu ve Güney Afrika Ekonomik İşbirliği: Afrika'nın Doğu ve Güney ile Güney Batısındaki ülkeler ve Hint Okyanusu'ndaki ülkelere Seyşel Adaları, Komor Adaları, Madagaskar, Mauritius, Angola, Malavi, Mozambik, Botswana, Güney Afrika Cumhuriyeti, Lesoto, Namibya, Swaziland, Tanzanya, Zambiya, Zimbabve, Burundi, Cibuti, Etiyopya, Kenya, Ruanda, Somali, Sudan, Uganda'nın oluşturduğu bir ekonomik işbirliği forumudur. Tarifelerin azaltılması, bölge içi engel oluşumlarının kaldırılması, faktör mobilitesinin sağlanması, yatırımlar üzerindeki kısıtlamaların hafifletilmesi hedeflenmiştir (Oğuz, 2009, s.56).

Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı (COMESA): COMESA, Tercihli Ticaret Bölgesi'nin yerini almak üzere Burundi, Cibuti, Komoros, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Eritre, Etiyopya, Kenya, Libya, Madagaskar, Malavi, Mauritius, Mısır,

Ruanda, Seyşeller, Sudan, Svaziland, Uganda, Zambiya, ve Zimbabve'nin bir araya gelmesiyle 1994 yılında kurulmuştur. COMESA, ticaretin geliştirilmesi yoluyla bir bölgesel entegrasyon meydana getirme amacını taşımaktadır. Afrika'nın ikinci en büyük ekonomik bloğu olduğu iddiasını taşımaktadır. COMESA'nın mevcut stratejisi "Bölgesel entegrasyon yoluyla ekonomik refah"tır (<http://www.pagev.org.tr/>).

Güney Afrika Kalkınma Topluluğu: Güney Afrika Kalkınma Topluluğu 1980 yılında Afrika kıtasının güneyinde yer alan Angola, Botswana, Lesoto, Malavi, Mozambik, Swaziland, Tanzania, Namibya, Güney Afrika ve Zimbabve arasında bölgenin ekonomik kalkınmasının yaratılması ve topluluğa üye ülkelerin Güney Afrika Cumhuriyeti'ne bağımlılıklarını azaltmak için kurulmuştur.

Güney Afrika Gümrük Birliği (SACU): SACU, özel bir gümrük alanı olup, ortak bir dış tarifeyle bir Gümrük Birliği olarak kurulmuştur. Bu özel gümrük alanının içinde göreceli olarak ürünlerin serbest dolaşımı gerçekleşmekte ve bu ticari alan içerisinde gümrük tarifesi uygulanmamaktadır.

Gümrük Birliği; Botswana, Lesotho, Namibya, G. Afrika ve Svaziland arasında geçerlidir. Dört Gümrük Birliği üyesi (G. Afrika, Lesotho, Namibya ve Svaziland), Ortak Para Anlaşması (OPA) kanalıyla parasal bütünleşmenin bir ilkesi paylaşılmaktadır, yani söz konusu ülkeler arasında Güney Afrika Randı kullanılmakta ve ayrıca yasal statüde kabul edilmektedir. Lesotho, Namibya ve Svaziland'da Güney Afrika Rand'ının yanında ülkeler kendi para birimlerini de kullanabilmektedirler ancak ülkelerin para birimleri Güney Afrika Randı baz alınarak saptanmaktadır (<http://www.tasamafrika.org/>).

Orta Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu: 1992 Angola, Burundi, Kamerun, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Kongo, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Ekvator Ginesi, Ruanda ve Sao Tome ve Principe tarafından kurulmuştur. Topluluğun amacı; Orta Afrika'da bölgesel işbirliğini düzenlemek ve geniş bir alanda geçerli kılmaktır. Amaçları arasında ekonomik kalkınmayı gerçekleştirme, üyeleri arasında bölgesel ekonomik işbirliğinin geliştirilerek Merkezi Afrika Ortak Pazarı'nı yaratmaktır (Oğuz, 2009, s.57).

Büyük Göller Ülkeleri Ekonomik Topluluğu: Büyük Göller Ülkeleri Ekonomik Topluluğu Burundi, Ruanda ve Zaire tarafından kurulmuştur. Afrika'daki diğer bölgesel ekonomik birleşmelere göre daha mütevazıdır. Topluluk ticaretin serbestleşmesini ve sınai projelerin ortaklaşa gerçekleştirilmesini hedeflenmiştir.

Orta Afrika Ülkeleri Gümrük Birliği: 1959 tarihinde Fransa'nın ekvator bölgesinde yer alan koloniler arasında kurulmuştur. 1964 yılında aralarındaki işbirliğinin kuvvetlendirilmesi amacıyla Orta Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği'ni kurmuşlardır (Oğuz, 2009, s.59).

Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu: Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (CEDEAO/ECOWAS), onbeş Batı Afrika ülkesinin oluşturduğu bölgesel bir girişimdir. Lagos Antlaşması imzalandıktan sonra 28 Mayıs 1975'te kurulan kuruluşun hedefi bölgede ekonomik entegrasyonun teşvik edilmesi olarak belirlenmiştir. AB'deki gibi ECOWAS üyesi ülkeler arasında da gümrük birliği geçerlidir. Bu topluluğa üye ülkeler: Cabo Verde, Gambiya, Gana, Gine-Bissau, Nijerya, Togo, Benin, Burkina Faso, Fildişi Kıyısı, Mali, Moritanya, Nijer, Senegal'dir (<http://www.cimentobirlik.org/>).

Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği: 1994 yılında Benin, Burkina Faso, Fildişi Kıyısı, Mali, Senegal ve Togo tarafından kurulmuştur. Birliğin amacı; üye ülkelerin makroekonomik politikalarının koordinasyonu, mali politikaların ve vasıtalı vergilerin, bütçe süreçlerinin, kamu maliyesine ait istatistiklerin uyumlaştırılmasıdır (Oğuz, 2009, s.58).

2.3.4. Coğrafi Temele Dayanmayan Birleşmeler

Coğrafi birlik esasına dayanmayan bütünleşmeler; Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı, Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı ve İslam Konferansı Teşkilatı'dır.

2.3.4.1. İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD)

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD), 34 ülkenin üyesi olduğu, merkezi Fransa'nın başkenti Paris'te bulunan uluslararası bir kuruluştur. Türkiye'nin de kurucu üyesi olduğu teşkilat; ekonomi, kalkınma, yönetim ve bunlarla ilgili alanlarda politika analizleri üretmekte, bünyesindeki komiteler aracılığıyla üye ülke yönetimlerinin biraraya gelmesini sağlayarak deneyim paylaşımına katkıda bulunmaktadır (Coşkun, 2013, s.104).

İkinci Dünya Savaşı'nda sonra Avrupa'nın toparlanmasına yardımcı olmak için kurulmuş olan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü, Avrupa ülkeleri toparlanıp hızlı bir gelişme sürecine girmelerinden sonra Amerika ve Kanada'nın da katılımıyla genişletilerek

1961 yılında imzalanan Paris Anlaşması ile Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı isimli yeni bir örgüte dönüştürülmüştür (Seyidoğlu, 2006, s.479).

OECD kurulduğundan bu yana dünyanın en geniş ve en güvenilir karşılaştırmalı istatistik, ekonomik, sosyal veri ve analiz kaynakları arasında gösterilmektedir. OECD, üye ülkelere politika deneyimlerini karşılaştırabilecekleri, ortak sorunlarına çözüm arayabilecekleri, en iyi mevzuat ve uygulama yöntemlerini belirleyebilecekleri, ulusal ve uluslararası politikalarda eşgüdüm sağlayabilecekleri bir zemin sunmaktadır. OECD veri tabanları çok boyutlu bir yaklaşımla; kamu maliyesi, ekonomik göstergeler, yatırım, ticaret, tarım, sağlık, enerji, çevre, işgücü, istihdam ve göç gibi çok farklı ve çeşitli alanlardan oluşmaktadır (<http://www.oecd.org/>).

OECD 20 kurucu üye tarafından kurulmuştur bunlar; BD, Avusturya, Kanada, Fransa, Hollanda, Lüksemburg, Almanya, İtalya, İngiltere, Belçika, Danimarka, İrlanda, Yunanistan, İsviçre, İsveç, İspanya, İzlanda, Norveç, Portekiz ve Türkiye'dir. Bu ülkelere daha sonraki yıllarda Japonya, Finlandiya, Avustralya, Güney Kore, Meksika ve Yeni Zelanda da dahil olmuştur. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra 1990'ların ilk yıllarında Batı ile bütünleşme çabaları doğrultusunda Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ile Slovakya da üyelik talebinde bulunmuş ve üyelikleri kabul edilmiştir. 2010 yılında Estonya, İsrail, Slovenya ve Şili'nin de eklenmesiyle dünyanın çeşitli coğrafyalarından katılımlarla üye sayısı 34'e ulaşmıştır.

Avrupa Birliği Komisyonu'nun oy hakkı bulunmamakla birlikte toplantılara katılmaktadır. Derinleştirilmiş İşbirliği modeli uyarınca Brezilya, Çin, Endonezya, Güney Afrika ve Hindistan'a çalışmalara katılmaları ve OECD'nin koyduğu ilkeleri ve geliştirdiği uygulamaları kabul etme konusunda çağrıda bulunulmuştur (<http://www.mfa.gov.tr/>)

OECD Batılı sanayileşmiş ülkeler arasında birlik, dayanışma ve işbirliği kazandırmak üzere; bu ülkelerin ekonomik ve siyasal konulardaki görüşlerini uyumlaştırmaya aracılık eden uluslararası bir kuruluştur. OECD çerçevesinde yapılan çalışma ve toplantılarda dünya ekonomisindeki gelişmeler doğrultusunda, üye ülkelerin ekonomik ve mali politikaları incelenir. Saptanan sorunlara ilişkin ortak tutumlar geliştirilerek ulusal politikalarla uyumu sağlanmaya çalışılır. OECD dünya ekonomisi ve

üye ülkelerin ekonomik performansları ile ilgili araştırmalar yapmakta ve yayımlamaktadır (Seyidoğlu, 2006, s.480).

OECD'nin geniş faaliyet alanındaki konular, Türkiye'den de eşgüdüm içinde hareket eden çeşitli kurum ve kuruluşlarca yakından izlenmektedir. 21.yüzyılın ilk yıllarından itibaren OECD ile olan ilişkilerdeki hareketlenmeye paralel olarak, her yıl çeşitli kurum ve kuruluşlardan 1800 civarında temsilcinin OECD'nin çalışmalarına katıldığı belirtilmektedir.

Olağan olarak her iki yılda bir yapılan Türkiye Ekonomik İncelemesi dışında son dönemde Türkiye'nin talebi üzerine OECD şu incelemeleri yapmıştır: (<http://www.oecd.org/>)

- Düzenleyici Reform İncelemesi (2002)
- KOBİ İncelemesi (2004)
- Temel Eğitim İncelemesi (2005)
- Rekabet İncelemesi (2005)
- Kurumsal Yönetim İncelemesi-Pilot Çalışma (2006)
- E-Devlet İncelemesi (2006)
- İstanbul Metropoliten Alan İncelemesi (2007)
- Çevre İncelemesi (2008)

2.3.4.2. Arap Birliği ve Arap Ortak Pazarı

Araplararası ekonomik bütünleşme çabalarının tarihi oldukça eskidir. İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde (1945) Arap Ligi kurulmuş; 1950 yılında Ortak Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması, 1953 yılında Araplararası Ticaretin Desteklenmesi ve Transit Ticaretin Düzenlenmesi Sözleşmesi ve 1957 yılında ise Arap Ekonomik Birliği Anlaşması imzalanmıştır. 1964 yılı itibariyle de Arap Ortak Pazarı'nın kurulması çalışmaları başlamıştır.

1981'de imzalanan Araplararası Ticaretin Teşviki ve Kolaylaştırılması Anlaşması, 1997 itibariyle yeniden gözden geçirilmiş ve 18 Arap ülkesi tarafından imzalanan Büyük Arap Serbest Ticaret Bölgesi (Greater Arab Free Trade Area-GAFTA), 1 Ocak 1998'de resmîyet kazanmıştır. İlk aşamada serbest ticarete geçiş için 2008 yılı öngörülmüş, her yıl

%10 gümrük indirimi yapılması kararlaştırılmıştır. Daha sonra, son iki tarife indirimi %20 uygulanarak 2005'in ilk aylarından itibaren gümrüklerin tamamen sıfırlanması ve ticaretin serbestleştirilmesi kabul edilmiştir.

GAFTA üyesi ülkeler; Bahreyn, B.A.E., Fas, Filistin, Irak, Katar, Kuveyt, Libya, Lübnan, Mısır, Sudan, Suriye, Suudi Arabistan, Tunus, Umman, Ürdün ve Yemen'dir. Anlaşmaya dahil olmayan Arap Ligi üyelerine programı onayladıklarını bildirdikleri tarihten itibaren sınırlayıcı tarifeler uygulanacaktır (<http://www.mfa.gov.tr/>).

GAFTA ile tüm mal ticaretinin (tarım ürünleri ve hayvani ürünler, maden cevherleri ve madensel olmayan cevherler, yarı mamüller, Arapların ortak olduğu şirketlerin ürettiği mallar, Arap Ligi Ekonomik ve Sosyal Konseyi tarafından onaylanan listelere uyumlu olarak üzerinde anlaşılacak bitmiş mallar) kapsanması amaçlanmaktadır. GAFTA, üyeler arası ticarete tarifeler yanı sıra, eş etkili vergilerle, tarife dışı engellerin de kaldırılmasını kabul etmekte, hizmetler ve yatırım konuları ise kapsam dışı kalmaktadır.

Arap ülkelerinin kendi aralarındaki dış ticaret hacimlerinin toplamı, dış ticaret hacimlerinin yüzde 10'u civarında gerçekleşmektedir (<http://www.mfa.gov.tr/>).

Örgütün amaçları; üye devletler arasında işbirliğini geliştirerek gümrük birliğini oluşturmak, idari işbirliği sağlanması, gelecekte Arap Federasyonu'nu kurmak. Örgüt'ün merkezi Kahire'dedir (<http://www.ekodialog.com>)

2.3.4.3. Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı (OPEC)

OPEC 16 Eylül 1960'ta başlıca beş petrol üreticisi olan İran, Kuveyt, Suudi Arabistan, Venezüella ve Irak tarafından Bağdat'ta kurulmuştur. Bu ülkeler dünya petrol rezervlerinin üçte ikisine sahiptir, bu ülkeler aynı zamanda yeni üyelerin örgüte katılmalarında veto hakkına da sahiptir.

Kurulduğu yıllarda pek etkin olmayan örgüt günümüzde dünya enerji piyasasının şekillenmesinde ve dolayısıyla dünya ekonomisi ve politikasının yönelimlerinde hafife alınamayacak etkiye sahiptir. OPEC'in kurulduğu yıllarda petrol fiyatları başlıca petrol şirketlerinin belirlediği bir afişe fiyat üzerinden belirlenmekte idi. “Yedi Kız Kardeşler” olarak adlandırılan bu şirketler, petrolünü çıkarttıkları ülkelere varil başına kendi belirledikleri ücretler üzerinden ödeme yapıyorlardı. Bu ödeme başka gelirleri olmayan

lkeler için hayati bir önem arz etmekteydi. Œubat 1959’da üretici ülkelere yapılan denmede % 10’luk bir indirim yapıldı daha sonra Exxon (7 Œirketten biri) AĒustos 1960’ta % 7’lik bir indirim daha yaptı, bunu diĒer Œirketler de uyguladılar (Demir, 2008, 232).

OPEC’in kuruluŒ amacı petrol Œirketlerinin uygulayacaĒı fiyat indirimlerine karŒı üretici ülkelerin gelirlerini koruma altına almaktır. OPEC kurucu anlaŒmasının 2. maddesine göre örgütün ana amacı; “bireysel ve toplu olarak ye ülkelerin çıkarlarının en iyi Œekilde korunması için petrol politikalarının birleŒtirilmesi ve koordine edilmesi” dir.

Hidrokarbon kaynaĒı sahibi ülkelerle baŒlıca petrol Œirketleri arasında 1950’li yılların baŒında yapılan anlaŒmalara göre; varil baŒına belirlenen afiŒe fiyattan petrol üretimi maliyetinin yarısı çıktıktan sonra geriye kalan rakam kaynak ülkeye ödenmekteydi. Bu fiyat üzerindeki herhangi bir dalgalanma ekonomik geliŒmeleri petrol gelirlerine baĒlı kaynak ülkeleri zor duruma dŒrmekteydi. OPEC bu nedenle petrol fiyatlarının 1959’dan önceki seviyesine getirilmesi gerektiĒinin altını izmiŒtir (Demir, 2008, 232).

Son dönemde yaŒanan petrol fiyatlarındaki gerilemenin yaratacaĒı ekonomik etkiler OrtadoĒu ve Kuzey Afrika lkeleri özelinde deĒerlendirildiĒinde, petrol ihraç eden ülkeler ve ithal eden ülkeler açısından farklılıklar söz konusudur. Petrol ithal eden ülkelerin, petrol fiyatlarındaki dŒmeden cari iŒlem dengesi ve enflasyon açısından olumlu etkilenmesi beklenmekte ancak bölgede petrol ihracatçısı olmayan ülkelerin de fiyat Œoklarından etkileneceĒi öngörülmektedir. Fiyatlardaki dŒŒ petrol ihracatçısı ülkelerde talep daralması yaratacak bu ülkelerle ihracat yapan ekonomiler de olumsuz yönde etkilenebilecektir (Yanar, 2014, s.13).

2.3.4.4. İslam Konferansı TeŒkilatı (OIC)

Batı ve İslam dünyası arasındaki iliŒkiler daha çok gerilim ve atıŒma kaynaklıdır. SoĒuk SavaŒ sırasında Arap devletlerinin bazıları Sovyetler BirliĒi’ne, bazıları Batı’ya yakın olmuŒ; bu saf tutma Arap dünyasında da "SoĒuk SavaŒ" yaratmıŒtır. Bu Œartlar altında oluŒan g dengelerinin İslam dünyasında kurulan örgütlerin konumlarını da genel hatlarıyla belirlediĒi söylenebilir (Ataman ve GkŒen, 2014, s.8).

İslam Konferansı Örgütü 1960'lı yıllarda radikal Arap milliyetçiliğine karşı "İslam ümmeti" alternatifini ortaya atan Suudi Arabistan'ın önderliğinde, İslami birlik ve dayanışmayı sağlamak amacıyla kurulan hükümetlerarası bir örgüttür (Alpkaya, 1991, s.55). İslam Konferansı Örgütü, 21 Ağustos 1969'da İsrail işgali altında bulunan Kudüs'teki, Al-Aksa Mescidi'nin yakılmasının İslam dünyasında yarattığı tepki ile 22-25 Eylül 1969'da Rabat'ta düzenlenen İslam Zirve Konferansı'nın aldığı karar neticesinde hayata geçirilmiştir. (<http://www.mfa.gov.tr>). Kısa sürede siyasal faaliyetlerinin yanı sıra ekonomi, eğitim, kültür, din, hukuk gibi alanlarda da üye devletler arasında işbirliğine yönelik faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır (Alpkaya, 1991, s.55).

Örgütün kurucu anlaşması Cidde'de yapılan Dışişleri Bakanları İslâm Konferansında Mart 1972'de kabul edilmiştir. İslam Konferansı Kurucu Andlaşmasını kabul eden ülkeler arasında Türkiye'ye de yer verilmiştir. Ortak inançların İslam halkları arasında dayanışma için güçlü bir faktör oluşturduğu gerekçesiyle üye devletler arasında İslam dayanışmasına vurgu yapılmıştır.

2008 tarihinde kabul edilen İ.K.Ö. Şartı, 1972 tarihli Kurucu Andlaşmanın yerini almıştır (2008 tarihli Şart m. 39/2). Türkiye 2008 tarihli İ.K.Ö. Şartını imzalamasına rağmen henüz onaylamamıştır. 2008 tarihli Şart'ta; İslamî birlik ve kardeşlik değerleri, üye devletlerin birlik ve dayanışmalarının güçlendirilmesinin önemi, uluslararası hukuka, BM Andlaşmasında yer verilen ilkelere bağlılık, İslamî değerlerin korunarak geliştirilmesi öne çıkarılmıştır (Aktaş, 2009, s.1-2). Örgütün önceki adı, İslam Konferansı Teşkilatı (İKT) iken 2010 yılında değişmiş ve İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) olmuştur (Ataman ve Gökşen, 2014, s.8).

Örgütün dinsel olmaktan çok siyasal nitelik taşıyan amaçları da vardır. Kutsal yerlerin korunması ve Filistin halkına destek sağlanması bu amaçlar arasındadır. Aynı zamanda örgüt, evrensel nitelik kazanan bazı ilkelerin de üye devletler arasında ve bunlar tarafından gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır. Bunlar arasında, ırk ayrımının ve sömürgeciliğin sona erdirilmesi, Müslüman halkların onur, bağımsızlık ve ulusal haklarını koruma mücadelesini destekleme, adalete dayalı uluslararası barış ve güvenliğe katkıda bulunma, üye devletler arasında her türlü işbirliğini güçlendirme de sayılabilir.

Örgütün yapısı, uluslararası örgütlerin benimsediği modeldedir ne örgütlenme ne de işleyiş açısından dinsel bir model söz konusu değildir. Dört organdan oluşmakta,

bunların yanı sıra sürekli komiteler, yardımcı organlar ve örgüt bünyesinde oluşturulan bağımsız kuruluşlar da etkinliklerde bulunmaktadır. İslam Konferansı Örgütü'nün en yüksek organı, üç yılda bir toplanması kararlaştırılan ve daha çok siyasi önem taşıyan sorunların görüşüldüğü İslam Zirvesi'dir (Alpkaya, 1991, s.56).

Örgütün yardımcı organları, İslam Dayanışma Fonu; Kudüs Fonu, İstatistik, Ekonomik ve Toplumsal Araştırma Eğitim Merkezi; İslam Tarihi Sanatı ve Kültürü Araştırma Merkezi; İslam Teknik Eğitim ve Araştırma Merkezi; İslam Bilim, Teknoloji ve Kalkınma Vakfı; Dünya İslami Eğitim Merkezi; İslam Ticareti Geliştirme Merkezi; Uluslararası Kızılay İslam Komisyonu; İslam Mirası Uluslararası Komisyonu; İslam Fıkıh Akademisi, İslam Sivil Havacılık Konseyi ve Uluslararası İslam Hukuku Komisyonu'dur.

Örgüt bünyesinde olup da aynı amaç doğrultusunda bağımsız kuruluşlar da söz konusudur bunlar: İslam Kalkınma Bankası, Uluslararası İslam Haber Ajansı, İslam Devlet Haberleşme Örgütü, İslam Ticaret, Sanayi Ve Borsa Odası, İslam Başkentleri Örgütü, İslam Gemi Sahipleri Birliği Ve İslam Eğitim, Bilim Ve Kültür Örgütü'dür (Alpkaya, 1991, s.57).

Dört kıtada 57 üye ülke ile Birleşmiş Milletler'den (BM) sonra dünyadaki en büyük uluslararası örgü olan İİT; Doğu'daki Mindanao Adası'ndan Kuzey Amerika'ya, Güney Afrika'dan Sibiryaya içlerine kadar geniş bir coğrafyaya yayılan Müslüman halkların sorunlarıyla ilgilenmeyi amaçlamıştır. Kapasite ve potansiyel olarak yüksek bir profil çizmesine rağmen üye ülkeler arasındaki mesafeler, farklı ekonomik kalkınma düzeyleri, kültürel ve ırksal ayrılıklar, rejim uyumsuzlukları ve mezhepsel farklılıklar nedeniyle potansiyelini harekete geçirememiştir (Ataman ve Gökşen, 2014, s.8).

BÖLÜM III

GÜMRÜK BİRLİĞİ ve TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ STATİK VE DİNAMİK ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Türkiye-AB Gümrük Birliği Anlaşması

Şu an itibariyle AB, Türk dış politikasının gündemine doğrudan ve/veya dolaylı bir şekilde yerleşmiş bulunmaktadır. Türk dış politikasının öncelikler listesinin çoğu zaman ilk sıralarında yer alan Avrupa Birliği bütünleşme olgusunun düşünsel plandaki temelleri, en az dört yüzyıllık bir geçmişe dayanmaktadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı Avrupa için tam bir felaket olmuştur; kıta tam ortasından Doğu ve Batı Avrupa olarak ikiye bölünerek “demir perde” ile ayrılmış ve klasik Avrupa dışı iki gücün (ABD ve SSCB) nüfuz alanı haline gelmiştir. Bu acılı deneyim, kıtayı kuvvet yoluyla tek taraflı birleştirme yönteminin kesin olarak terk edilmesine sebep olmuş, artık, “eşitlerin özgür iradeleri temelinde gönüllü birliktelikleri” temelinde "Avrupa'nın birleştirilmesi" yöntemleri geliştirilmesinin itici gücü olmuştur. Bu düşüncenin temelleri daha önce de belirttiğimiz gibi çok eskilere dayanmaktadır.

Avrupa'nın ekonomik bütünleşmesinde atılan ilk önemli adım, gümrük birliğinin gerçekleştirilmesi ile ortak pazarın kurulmasıdır. Türkiye'nin o tarihlerde "onlar ortak biz pazar" düşüncesi ile kuşkuyla yaklaştığı gümrük birliğini, 6 ülke 1964 yılında gerçekleştirmiştir. 1967'de Füzyon Antlaşması imzalanmıştır. Bu Antlaşma ile, 3 ayrı Topluluk tek çatı altında toplanmıştır. 1992 yılında, Maastricht Antlaşması olarak da bilinen AB Antlaşması imzalanmıştır. Bu Antlaşma ile de, ekonomik ve parasal birlik hedefi proje olmaktan çıkarılıp, somut bir eylem haline dönüştürülmüştür (Bilici, 2006, s.44).

Türkiye, Osmanlı Devleti zamanından bu yana sürdürülmekte olan dünya ticaretine eklemlenme çabalarının II. Dünya Savaşı sonrası küreselleşmenin de etkisiyle hız kazanması sonucu IMF (Uluslararası Para Fonu), IBRD (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası), OECC (Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı) ve NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) gibi uluslar arası kuruluşlara katılım sağlanması ile büyük ölçüde

içinde yer almak için çabaladığı dünya ticareti aktörlerinden biri olmuştur (Hatipler, 2012, s.3).

1996'da Gümrük Birliği resmiyet kazanıp da uygulanmaya başlandığında AB ile Türkiye arasında otuz yılı aşmış bir ortaklık bulunmaktaydı ve Gümrük Birliği'ne AB'ye katılım sürecinin ilk adımı olarak bakılıyordu. Türkiye, 31 Temmuz 1959'daki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) olan oluşuma ortak üyelik başvurusunda bulunmuş, başvuru sonucunda 12 Eylül 1963 tarihinde AET ile Türkiye arasında bir Ortaklık Anlaşması olan Ankara Anlaşması imzalanmıştı. Ankara Anlaşması ile taraflar arasında bir gümrük birliği oluşturulması kararlaştırılmıştır. 23 Kasım 1970 tarihinde, AET ile Türkiye arasında bir katma protokol imzalanmıştır, protokole göre dolaşan mallar için kotaların ve tarifelerin kaldırılmasına ve işçilerin serbest dolaşımına yönelik bir takvim belirlenmiştir. 1/95 sayılı AB-Türkiye Ortaklık Konseyi Kararı ile 31 Aralık 1995'te AB-Türkiye Gümrük Birliği oluşturulmuştur. 1999'un sonunda Türkiye resmi olarak bir AB aday ülkesi olarak tanınmıştır, 3 Ekim 2005 tarihinde ise AB'ye katılım müzakerelerine başlanmıştır (AB Türkiye Gümrük Birliği Değerlendirmesi, 2014, s.1).

Gümrük Birliği daha önce de belirttiğimiz gibi 1 Ocak 1996 tarihi itibarıyla başlamıştır. Gümrük Birliği, AB-Türkiye ortaklığını kuran 1963 Ankara Anlaşması'ndaki karara dayanmaktadır. Hukuki olarak bu durumun gerekçesi, 6 Mart 1995 tarihli bir Ortaklık Konseyi Kararıdır. Ortaklık Konseyi Kararı gereğince, tarım ve hizmetler Gümrük Birliği'nde devre dışı bırakılmıştır. Ancak karşılıklı tavizlerle ilerleyen müzakereler yoluyla, tarım ürünlerinin Gümrük Birliği'ne dahil edilmesinin taraflar arasındaki taahhütname dahil edilmesinin yolu açılmıştır. Kömür ve Çelik Topluluğu ürünleri ise, 1 Ağustos 1996 tarihinde yürürlüğe girmiş olan bir Serbest Ticaret Antlaşması yoluyla ayrıca işlem görmek zorunda bırakılmıştır. Şunu unutmamak gerekir Türkiye ile AB arasında, Ankara Antlaşması'na dayanarak kurulan ortaklık esas itibarıyla Türkiye'nin AB'ye üyeliğini hedeflemektedir. Gümrük Birliği bu yoldaki önemli bir kilometre taşından ibarettir (Hatipler 2012, s.6).

2001 yılında tüm sanayi ürünleri için Ortak Gümrük Tarifesi oranlarına uyum sağlanmıştır. 1 Ocak 2008'de ise Gümrük Birliği kapsamındaki ürünler itibarıyla, AB'nin gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere uyguladığı otonom tarife tavizlerini kapsayan Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi'ne uyum sağlanmıştır (Doğan ve Kaya, 2011, s.2).

3.1.1. Gümrük Birliği'nde AB'nin Yükümlülükleri

Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasındaki, Ankara Anlaşması gereğince kurulmuş olan ortaklık, taraflar arasında zamanla gelişecek bir entegrasyon sürecinde, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na üyeliğini sağlayacak bir ortam oluşturulmasına yöneliktir. Gümrük birliğinin ise, bu entegrasyon süreci içindeki önemi bir "ilk veya ön aşama" olmasından ibarettir. Bu aşama tamamlandıktan sonra izleyen dönem taraflar arasındaki ilişkilerin daha üst düzeye taşınacağı bir entegrasyona doğru evrilecek şeklinde öngörülmüştür. Bu gelişim bir yandan hukuk sistemlerinin birbirlerine yaklaştırılması, bir yandan da ekonomik politikaların koordine edilerek, malların yanı sıra, diğer üretim faktörlerinin de aşama aşama serbest dolaşıma girmesi biçiminde gerçekleşecektir. Bu gerçekleşme düzeyi, üst aşama olarak taraflar arasında bir "ortak pazar"ın kurulması noktasına geldiğinde Türkiye'nin AT'ye üyeliği konusunda müzakereler başlayacaktır. Bu süreçte taraflar, anlaşmanın nihai amacının gerçekleşmesi doğrultusunda hızlandırıcı nitelikteki her türlü tedbiri almak ve imkanı kullanmakla yükümlüdür. Bu ödev, Ankara Anlaşmasının 7. maddesinde de açıkça belirtilmiştir:

"Âkit taraflar, bu Anlaşmadan doğan yükümlerin yerine getirilmesini sağlayıcı her türlü genel ve özel tedbiri alırlar.

"Taraflar, Anlaşma hedeflerinin gerçekleştirilmesini tehlikeye düşürebilecek her türlü tedbirden sakınırlar" (Arat, 1995, s.592-593).

AET sanayi malları ile ilgili olarak, Katma Protokol"ün yürürlüğe girmesi itibariyle Türkiye'den ithal edilen sanayi mamullerine uygulanan gümrük vergileri ve miktar kısıtlamalarını tümüyle kaldırmış ve bunu Türkiye lehine konsolide etme yükümlülüğünü üstlenmiştir. Yalnızca pamuk iplikleri, diğer pamuklu dokumalar ve yünden veya ince kıldan mamul makine halıları itibariyle tarife kontenjanları belirlenmiş ve bu kontenjanlar tamamlayıcı protokol yanında, genel tercihler sistemiyle de çeşitli artırımlara uğramış ve 1985'in başlangıcı itibariyle tümüyle kaldırılmış bulunmaktadır.

Tarım ürünlerine ilişkin olarak, geçiş dönemi süresince tarım ürünlerindeki serbest dolaşımın nasıl gerçekleşeceği açıklanmamış, ancak Türkiye, Topluluktan tarımsal ürünlerde bazı ödünler elde etmişti. AET'in Ortak Tarım Politikası sisteminin, sanayi mallarına uygulanan sistemden ayrı olması, bu sektörün farklı değerlendirilmesine yol açmıştır. Bu hususların yanı sıra AET, Türk işgücünün Topluluk içinde serbest

dolaşımının, 1976-1986 yılları arasında gerçekleştirilmesini kabul etmiştir; ne var ki uygulama bu şekilde olmamıştır (Sarıbrahimoğlu, 2008, s.36).

AB'ye üye veya üye adayı olmaksızın Gümrük Birliği Anlaşması'nı imzalamış tek ülke Türkiye'dir. Türkiye bu anlaşma ile, karar mekanizmalarında yer almadan, AB'nin üst kuruluşlarınca belirlenen kural ve kararlara uymayı peşinen kabul etmiştir. AB'nin genişleme takvimine bakıldığında rekorun Türkiye'de olduğu görülmektedir. Kurucu üyeler dışındaki üye ülkeler, başvuru tarihleri sonrasındaki en az 4, en çok 9 yıl sonra AB'ye kabul edilmiştir. Aday ülkelerle de başvuru tarihlerinden sonraki 2 yıl içerisinde müzakerelere başlanmıştır. 1959 yılında yaptığımız müracaat esas alınırsa Türkiye rekor bir süre müzakere dışı tutulmuştur. Üstelik elli yılı aşkın bir süre Türkiye-AB ilişkileri büyük ölçüde sadece Gümrük Birliği ile sınırlı kalmıştır. Maalesef AB üye ülkeleri içinde AB'ye üyeliği gerçekleşmeden Gümrük Birliği anlaşmasının imzalatıldığı tek ülke olan Türkiye'ye, anlaşmalarda öngörülen mali yardımların da yapıldığı söylenemez, bu da tek başına ele alınabilecek farklı bir uygulamadır. (<http://www.atonet.org.tr/>).

3.1.2. Gümrük Birliği'nde Türkiye'nin Yükümlülükleri

1973 yılında Avrupa Topluluğu ile imzalanan Katma Protokol'ün 60. maddesine göre Türkiye gümrük indirimi yükümlülüğüne girdi. Bu yükümlülük dönemin siyasi şartları sebebi ile o zaman için ertelendi, nitekim 70'li yıllarda AT üyeliği Türkiye için en önemli konu değildi. 80'li yıllarda 24 Ocak Kararları ile Türk ekonomisinin ithal ikameci sanayi modelinden ihraç ekonomisi modeline geçmeye başlaması ve özellikle neoliberal politikaları benimsemiş olan Anavatan Partisi'nin iktidara gelmesi ile "AB" sürecinde Türkiye yeni bir dönemece girdi. Bu siyasi iktidar döneminde AB üyeliği (o zaman için AT) Türk dış politikasının en önemli hedefi haline geldi. Türkiye 14 Nisan 1987'de AB'ye üyelik başvurusunda bulundu. Bu politikalar çerçevesinde 1992'den itibaren AB ile tek vergi rejimi ile birlikte uyum hızlandırıldı. Bu bağlamda sanayi mamüllerine ilişkin Türkiye'nin Katma Protokol çerçevesinde ve öngörülen geçiş dönemi boyunca yerine getirmeyi üstlendiği OGT'ye uyum, belirli takvimler çerçevesinde (12 ve 22 yıllık listeler itibarıyla farklı zaman dilimlerinde) gümrük vergilerindeki aşamalı indirim, miktar kısıtlamalarının kademeli olarak kaldırılması ve ithalatta AET lehine liberalizasyon gibi yükümlülükler çok kısa bir süre içinde gerekli özen ve dikkatten yoksun olarak yerine

getirilmeye çalışıldı. Bu çerçevede Türkiye 1.1.1996 tarihi itibarıyla, gümrük tarifesi indirimlerinde 12 yıllık listede kümülatif olarak %95, 22 yıllık listede ise %90 oranında indirim yapılmış, Ortak Gümrük Tarifesi'ne uyumda ise 12 yıllık listede %90, 22 yıllık listede %85 uyum sağlamış bulunmaktadır (Sarıbrahimoğlu, 2008, s.37).

Gümrük indirimlerinde 12 yıllık listede %5, 22 yıllık listede % 10, Ortak Gümrük Tarifesi'ne uyumda ise 12 yıllık listede % 10, 22 listede % 15 oranında kalmış olan bakiyelerin 2010 yılı sonunda sıfırlanmış olması öngörülmüştür. Bu noktada söz konusu süreç için bir değerlendirmede bulunacak olursak, Katma Protokol ile öngörülen yükümlülüğün AB'nin finansal desteği ile ve devlet tarafından hazırlanacak bir program ile yerli sanayinin ve pazarın belirli bir planlama, organizasyon, destek çerçevesinde ve gerekli sürede söz konusu gümrük indirimine uyumlanması ve tüm ekonomik alt yapının buna uygun hale getirilmesi ile yapılması gerekli idi. Nitekim İspanya ve Yunanistan'ın Avrupa Topluluğuna katılım sürecinde ekonomik uyumlanma AT'nin finansal desteği ile bu şekilde gerçekleşmiştir. Çünkü ekonomik açıdan Türkiye, Yunanistan ve İspanya'nın 1980 öncesi uyguladığı ithal ikameci sanayi ile 1980 sonrası uygulamaya geçilen neoliberal ekonomik model farklı üretim-tüketim ve sanayi organizasyon modellerini gerektirmektedir. Bu noktada Türkiye gereken ekonomik dönüşümü yanlış bir yöntemle, hatta yöntemsiz bir şekilde ve AB lehine tek taraflı olarak gerçekleştirmiştir. Bu şartlar altında devlet korumacılığına karşı serbest piyasa rekabetini öngören neoliberal ekonomik ortamda dünyanın en gelişmiş ekonomilerinden biri olan Batı Avrupa'ya göre az gelişmiş bir ekonomiye sahip olan Türkiye'nin zarara uğraması şaşırtıcı değildir. Bu zarar özellikle cari açık ve dış borçlanma olarak kendini göstererek Türkiye'yi bugün de içinde bulunduğu sorunlu ekonomik duruma getirmiştir (Sarıbrahimoğlu, 2008, s.38).

3.1.3. Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri

Türkiye 1980'li yıllar itibarıyla yatırımların teşviki amacıyla yatırım malları ithalatında gümrüklerini sıfırlamıştır. O dönemde uygulamaya konan bu politika AB'den ithal edilen yatırım mallarına gümrük uygulanmamasını gerektiriyordu. 6 Mart 1995 tarih ve 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ile sanayi mallarında Gümrük Birliği oluşturmanın şartlarının olgunlaştığına karar verilmiştir.

Türkiye-AB Ortaklık Konseyi kararınca alınmış olan Gümrük Birliği kararı, Türkiye ekonomisinin 1980’li yıllardaki liberalizasyon politikalarından sonra, ekonomiyi tümüyle ilgilendiren en önemli gelişme olarak gösterilmiştir. 1996 Ocak’ı itibariyle yürürlüğe girmesinden sonra Gümrük Birliği, Türk ticaret ve rekabet mevzuatı ile politikalarında çeşitli değişikliklere yol açmış Türkiye ekonomisinde yeni fırsatlar yarattığı gibi bazı olumsuzlukların da sebebi olmuştur (Kırdar, 2005, s.101).

Türkiye, çeyrek yüzyılı aşkındır sürdürdüğü dışa açık politika anlayışı çerçevesinde rekabete açık sektörlerini güçlendirme konusunda istikrarlı adımlarla ilerlemiştir. Ancak yürürlüğe girdiği tarihten itibaren Türk sanayiini yoğun uluslararası rekabetle karşı karşıya bırakan Gümrük Birliği, bir anlamda yeni dünya düzenine uyum sağlamak için zorlayıcı bir süreç anlamına gelmektedir. Gümrük Birliği mikro düzeyde işletmeleri, makro düzeyde de genel ekonomik yapıyı derinden etkilemiştir.

3.1.4. Gümrük Birliği’nin Üretim Üzerine Etkileri

Gümrük Birliğinin üretim üzerine etkisi kuram gereği iki boyutta ortaya çıkmaktadır: Ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı olarak. Statik etkiler Gümrük Birliği’nin milli gelir üzerindeki bir defalık etkisidir. Dinamik etkilerin milli gelirin büyüme hızı üzerinde kendini gösterdiği bilinmektedir. Bu bölümde, Gümrük Birliği’nin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri dış ticaret rakamları üzerinden bir değerlendirme ile ortaya konmaya çalışılacaktır.

3.1.4.1. Üretim Üzerine Olumlu Etki: Ticaret Yaratıcı Etki

Ticaret yaratıcı etki, pahalı yerli üretimle ucuz ithal malın ikame edilmesi olarak ifade edilmektedir. Üretim üzerinde olumlu ticaret yaratıcı etki, pahalı yerli üretimin gerçekleştirilmesinde kullanılan kaynakların daha verimli alanlara aktarılması ile ortaya çıkmaktadır. Ticaret yaratma bir anlamda refahın artması olarak da düşünülebilir. Gümrük Birliği’ne üye ülkeler arasında ticarete uygulanan tarifeler ve kotaların kaldırılması suretiyle ticari malların fiyatı düşer. Birlik içinde ticaret yaratılması dolayısıyla birlik üyeleri, daha ucuz kaynaktan daha fazla tüketim yapabilme olanağına kavuşurlar. Bu da üyeler arasındaki ticaret hacminin yükselmesine işaret eder (Temiz, 2009, s.118).

3.1.4.2. Üretim Üzerine Olumsuz Etki: Ticaret Saptırıcı Etki

Ticaret saptırıcı etki, gümrük birliği gerçekleştirildikten sonra en verimli üreticinin birlik dışında kalması ve birlik ülkelerinin bu ülkeden yapmakta oldukları ithalatın sona ermesi dolayısıyla ortaya çıkar. Bu da ithalatın en verimli ülkeden daha az verimli ülkelere kayması anlamına gelir. Dolayısıyla kaynaklar en verimli şekilde kullanılmadığından refah değişimlerinin olumsuz yönlü olacağı öngörülmektedir.

3.1.5. Gümrük Birliği'nin Tüketim Etkileri

Gümrük Birliği sonucu gümrük vergileri ve diğer eş etkili vergilerin kaldırılması sonucu daha öncesine göre daha ucuza gelen yabancı mallara talep artmaktadır. Gümrük Birliği sonucu birlik içinde pahalı üretim yapan üye ülkelerin ve OGT (Ortak Gümrük Tarifesi) sonucu ürünleri pahalı duruma gelen birlik dışı ülkelerin de üretimlerinde azalma olmaktadır. Üretim etkisindeki bu değişiklik sonucu birlik içi fiyat herhangi bir ülkenin fiyatının altına düşerse, bu ülkede satın alma gücü artacağından birlik içi ithalatın artması söz konusu olacaktır. Bu ithalat artışının Gümrük Birliği'nin tüketim etkisini ortaya çıkardığı görülür (Kırdar, 2005, s.105).

3.1.6. Gümrük Birliği'nin Dış Ticaret Hadleri Üzerine Etkileri

Dış ticaret hadleri ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranını gösterir. Dış ticaret hadlerindeki iyileşmeler refah artışına etki ederken, dış ticaret hadlerindeki kötüleşmeler refah kaybına yol açar (Bahçekapılı 2006, s.33). AB ülkelerine yapılan dış ticaretin verilerine göre AB'nin toplam ticaretinde Türkiye'nin payı Gümrük Birliği'nden sonra yükselmiştir ve bu ülkelerden yapılan ithalat daha çok yatırım mallarıyla ara girdilerden oluşmaktadır. Aynı zamanda ithalatta bu malların payında azalma eğilimi ihracatta aynı malların payını artırmaktadır. Türkiye'nin dış ticaret istatistikleri incelendiğinde AB ülkeleri ile dengeli bir dış ticaret ilişkisinden söz edilebilir. AB kaynaklı dış ticaret açığının ise toplam dış ticaret açığı içindeki payı son yıllarda düşme eğilimine girmiştir (Nart, 2010, s.2877).

3.1.7. Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Sonuçlarının Dinamik Etkiler Açısından Değerlendirilmesi

Gümrük birliklerinin dinamik etkileri orta ve uzun vadede pazar bütünleşmesinin doğurduğu yapısal değişikliklerdir. Bu nitelikleri ile statik etkilere göre çok daha güçlü ve istikrarlı olduğu söylenebilir. Türkiye-AB arasındaki Gümrük Birliği'nin orta ve uzun dönemde yol açacağı dinamik etkilerin, kısa vadede ortaya çıkması olası statik etkilerden daha etkili ve kalıcı olması kuvvetle muhtemeldir (Atmaca, 1995, s.26).

Gümrük Birliği'nin dinamik etkilerinin en önemlisi, uygun makro ekonomik politikalarla desteklenmesi halinde, Türkiye'ye yabancı sermaye girişini ve teknoloji transferini artıracak temel koşulların yaratılmasının güçlü ihtimalidir. Sonuç olarak, Gümrük Birliği'nin ekonominin iç ve dış dengeleri üzerinde kısa vadede ortaya çıkaracağı etkilerin, para, maliye, kur, faiz ve borçlanma politikalarının uyumlu ve eşgüdümlü bir şekilde saptanması mecburiyetini doğuracağı bir gerçektir. Bu alanda kaydedilecek başarı ile Gümrük Birliği'nin ülkemize kısa dönemde olmasa da orta ve uzun dönemde sağlayacağı faydalar garanti altına alınmış olacaktır. Çünkü Gümrük Birliği'nden kaynaklanacak avantaj ve dezavantajlar bu politikaların tutarsız bir şekilde yürütülmesi durumunda tersine dönme ihtimali taşımaktadır (Atmaca, 1995, s.27).

Süreklilik arzeden orta ve uzun dönemde ekonominin yapısında önemli değişiklikler meydana getiren dinamik etkilerin statik etkilerden etkisi daha fazladır. GB nedeniyle meydana gelen dinamik etkileri; ölçek ekonomileri etkisi, dışsal ekonomiler etkisi, rekabet etkisi, ölçek ekonomileri etkisi, teknolojik ilerleme etkisi ve yatırımları özendirme ve sermaye etkisi, öğrenme etkisi, kutuplaşma (yoğunlaşma) etkisi olarak inceleyebiliriz.

3.1.7.1. Ölçek Ekonomileri Etkisi

Büyük miktarlardaki üretim sonucunda azalan marjinal maliyetlere sahip olan bazı endüstrilerin bulunduğu ve firmanın optimum ölçeğindeki üretimini emmeye yetmeyecek kadar küçük olan bazı ulusal piyasaların bulunduğu bir gerçektir. GB üyeliği, gümrük vergilerinden arınmış daha büyük piyasalara girişi sağladığı gibi, üreticilerin bu yolla

daha düşük ortalama maliyetlerle çalışmalarını da mümkün kılmaktadır (Aynagöz, 2003, s.36).

Bu açıdan ölçek ekonomileri etkisi, gümrük birliği literatüründe önceleri ihmal edilen bir konu olmuştur. Örneğin Viner, firmalar açısından ölçek ekonomileri ile ilgilenmiş olmakla beraber ihmal edilebileceğini savunmuştur. Aslında küçük ulusal piyasalardan elde edilemeyen ölçek ekonomilerinden daha iyi yararlanmak için GB yaratılması argümanı, kitlesel üretimin birim başına ortalama maliyetleri azaltacağı temel fikrine dayanmaktadır. Ancak bu sonuç, ele alınan ürünün türüne ve birliğin piyasasıyla kıyaslandığında ulusal piyasanın ölçeğine bağlıdır.

Ölçek ekonomilerinin ekonomik analizi; firmanın ortalama maliyet eğrisinin konumu ile ilgili olarak yapılan varsayıma bağlıdır. Şayet, firmanın ortalama maliyet eğrisindeki minimum nokta, dünya fiyatının üstünde olursa, korumacılık gerekli olacak ve yerli üreticinin arzı, yurtiçi piyasanın tümüne gerçekleşecektir. Oysa bu nokta malın dünya fiyatının altında olursa, firma serbest ticarete olumlu bakacaktır (Aynagöz, 2003, s.37).

Türkiye’de ölçek yoğun sanayiler ve farklılaştırılmış mallar üreten sanayiler henüz rekabet gücüne sahip değildir fakat bunların rekabet edememe olasılıkları görece olarak azalmaya başlamıştır. Emek yoğun sanayilerde ise rekabet gücü az çok korunmaktadır. Türkiye’deki işletmelerin büyük bir kısmı düşük kapasite ile üretim yapmaktadır. İşletme sermaye sıkıntısı, pazarlama imkanlarının yetersiz olması, vasıflı eleman yetersizliği kapasite altı çalışmaya neden olmaktadır.

Türkiye’de KOBİ’lerin yoğun olarak faaliyet gösterdiği dokuma, giyim eşyası ve deri sektörü Gümrük Birliği’nden olumsuz etkilenmemiştir. Orman ürünleri ve mobilya sektörüne olumlu etkileri kaliteli hammadde ve malzeme temini imkânı ve teknoloji transferinin artması şeklinde olmuştur. Metal eşya, makine teçhizat, ulaşım aracı sektöründe 2001 yılından itibaren makine imalat sanayiine getirilen CE işareti uygulaması ile kalite artırılmıştır (Kırdar, 2005, s.113).

3.1.7.2. Dışsal Ekonomiler Etkisi

Arz ve talep şartlarındaki değişikliklere bağlı olarak dışsal ekonomiler arz koşullarına bağlı dışsal ekonomiler, talep koşullarına bağlı dışsal ekonomiler olarak iki

grupta toplanabilir. Arz koşullarına bağlı dışsal ekonomilerde, bir firmanın üretim tekniğinde gelişmeler sebebiyle maliyetlerini düşürmesi ve ürettiği ürünü, diğer firmalara daha düşük arz etmesi mümkündür. Talep koşullarına bağlı dışsal ekonomilerde ise ilk endüstrideki üretim artışı, gelir-talep döngüsünün ortaya çıkmasına sebep olur. Bu etki gümrük birliğine dahil edilen sektörlerin yanı sıra, gümrük birliğine dahil edilmeyen sektörlerin de bu birleşmeden etkilenebileceğinin göstergesidir.

Rekabet ve teknolojik gelişmenin de etkisiyle bazı firmaların verimliliğinin ve ürünlerinin kalitesinin arttığı görülmektedir. Dolayısıyla bu firmalardan girdi alan diğer firmaların da daha ucuza ve daha kaliteli girdi elde etmesi mümkün hale gelir. Bu şekilde ekonominin genel performansında yükselme söz konusu olur (Temiz, 2009, s.126).

3.1.7.3. Rekabet Artışı Etkisi

Küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan hızlı rekabet ortamı, Avrupa Birliği ülkelerinde istihdamın yoğun olduğu geleneksel sektörlerdeki iktisadi faaliyet kollarının gerilemesine yol açarak, atıl kapasiteler ortaya çıkarmıştır. Avrupa Birliği, tekstil, gemi yapımı demir-çelik sektörleri geleneksel sanayi olarak tanımlanmış ayrıca GATT'ın (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) 19. maddesine dayanarak bu sektörleri koruma amacıyla tek taraflı tedbirler almıştır. Avrupa Birliği'nde geleneksel sektörlerin belirlenmesindeki önemli itici güç, bu sektörlerin rekabet imkanlarını giderek kaybetmesi, atıl kapasitelerin ortaya çıkması, istihdam yoğunluğu ve teknolojiye gerileme olmuştur. Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde sektörlerin rekabet gücünü artırabilmek için, gerek Birlik gerekse ülke bazında yapılan destek programlarının yanı sıra pazarı canlı tutabilmek ve imalat sanayiinde faaliyet gösteren işletmeleri dolaylı yoldan sübvans etmek amacıyla devlet yardımının önemli bir kısmı tüketicilere transfer edilmektedir. Kaynaklar bakımından oldukça kısıtlı olan ülkemizin bu ve benzeri yardım türlerini hayata geçirmesi pek mümkün görünmemektedir (KOSGEB, 1995, s.30)

Sanayi mallarındaki gümrüklerin kaldırılması ile birçok Avrupalı üretici Türkiye'de pazarlama faaliyetlerine başlamış, kapalı ve korumacı bir yapı içinde gelişen ölçek ekonomisine ulaşmış yerli firmalar, Gümrük Birliği ile yeni bir rekabet sürecine girmiştir. Türk sanayiinde yer alan yerli firmalar, bu dönemde, satış ve servise yönelik örgütlerin geliştirilmesi, yeni üretim tesisleri yatırımları gibi uzun dönemli hazırlık

faaliyetlerinde bulunurken reklâm ve promosyon faaliyetleri, çeşitli satış uygulamaları ile tüketiciyi bilinçli hale getirme, markalarını yerleştirme ve satışlarını artırma çalışmalarına hız vermiştir. Ayrıca, bu dönemde Türk mevzuatının AB mevzuatına uyum çalışmaları da gerçekleştirilmiştir. Özellikle Rekabet Kurumu'nun oluşturulması ve Tüketicinin Korunması Kanunu'nun AB Kanunları ile uyumlaştırılması sağlıklı rekabet ortamı tesisinde büyük adımlar olarak değerlendirilmelidir (Tatlıdil ve Savaşçı, 2003, s.4).

3.1.7.4. Teknolojik Gelişmeye Etkisi

Gümrük birliklerinin, üye ülkelerin teknolojik ilerleme hızlarını yükselttiği bir gerçektir. Daha geniş bir piyasanın varlığı büyük işletmelerin de kurulmasına yol açmaktadır. Bu da bir yandan yurt dışından gelişmiş teknolojilerin transferine, öte yandan da işletmeleri bünyelerinde araştırma ve geliştirme faaliyetleri için daha büyük fonlar ayırmaya teşvik eder (Seyidoğlu, 2006, s.212). Teknolojik gelişmenin, üretim teknolojisini geliştirerek daha az maliyetle daha çok ürün elde edilmesini mümkün kıldığı bilinmektedir. Ekonomik bütünleşmede ortaya çıkabilecek dışsal ekonomiler ve rekabetin yoğunlaşması gibi etkilerin sermaye-yoğun tekniklerin kullanılmasını gerekli kıldığı da açıktır. Aynı zamanda AR-GE faaliyetlerinin teşviki suretiyle teknolojik gelişmenin hızlanması da sağlanmaktadır.

3.1.7.5. Yatırımları Özendirme ve Sermaye Etkisi

Gümrük birliklerinin kaynakların etkinliğini artırarak milli geliri yükseltme etkisi vardır dolayısıyla milli gelirdeki büyüme de tasarrufları ve yatırımları artıracaktır. Gümrük birlikleri tarifelerin yeniden yükseltilmeyeceği konusunda işadamlarına güven sağlayarak yatırımların riskini azaltır ve karlılığı yükseltir. Ayrıca piyasa hacminin genişlemesi, birlik içinde üretimin daha verimli kullanılabileceği birimlerde toplanmasına ve bölgeye hatırı sayılır yabancı sermaye yatırımı çekmeye yardımcı olabilir (Seyidoğlu, 2006, s.213).

GB'nin yatırımları teşvik etkisi iki kanalla ortaya çıkmaktadır: Birinci olarak, GB'nin etkisiyle milli gelirde ortaya çıkan artışlar tasarrufları ve dolayısıyla yatırımları artırmaktadır. İkincisi ise, GB'nin doğrudan yabancı yatırımların (DYY) yeri ve büyüklüğü üzerinde değişikliklere neden olmasıdır. GB sonucu oluşan dinamik etkiler

içinde yabancı sermaye yatırımlarındaki artış ve azalışlar, statik ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler gibi refah artırıcı ya da azaltıcı olarak da tanımlanabilmektedir (Çeştepe ve Mıstaçoğlu, 2012, s.125).

3.1.7.6. Öğrenme Etkisi

Kârını maksimize etmek isteyen firmalar teknolojik yenilikleri izleyerek maliyetlerini düşürmeye çalışırlar. Maliyetleri düşürme çabaları öğrenme eğrisi yardımıyla açıklanabilir. Toplu üretimin sağladığı deneyimler doğrultusunda firmanın daha etkin üretim metodlarıyla, daha düşük ortalama maliyetlerle üretim yapması beklenir. Öğrenme eğrisi ortalama maliyetle üretim arasındaki ters ilişkiyi göstermektedir. Öğrenme birçok kaynaktan olabilmektedir. İşgörenlerin üretim safhalarına alışana kadar verimlilikleri pek yüksek değildir. Üretimi nihai hale getirmenin birçok yolu olabilir. En iyi ve en az maliyetli yolu bulabilmek birçok denemeyi gerektirir. Öğrenme eğrisi, toplu üretimlerin ortalama maliyetlerine bağlıdır. Eğer bir firma yeni bir malı ayda 500 birim üretiyorsa, yılda 6.000 birim, 5 yıl sonra ise 30.000 birim üretmiş olacaktır. Toplam üretim arttıkça, ortalama maliyetler de düşer. Öğrenme eğrisinin eğimi nedeniyle, ortalama maliyetlerdeki büyük düşüş ürünün ilk üretim aşamasında gerçekleşmektedir. Üretim artışı devam ettikçe maliyetlerdeki düşüş azalmakta, öğrenme eğrisi ise doğru şeklini almaktadır.

Öğrenme eğrisi genellikle, firmaların uzun dönem hedefi olan pazardan daha çok pay almayı istemelerini açıklarken kullanılır. Daha büyük pazara üretim yapmak maliyetlerde de büyük miktarda düşüşlere neden olur. Ekonomik birleşme ile sağlanan büyük piyasa olanaklarından yararlanmak isteyen firmaların öğrenme etkisinin yardımıyla artan rekabet ortamında önemli avantajlar elde etmesi beklentisi vardır (Kırdar, 2005, s.36-38).

3.1.7.7. Kutuplaşma (Yoğunlaşma) Etkisi

Gümrük birliği teorisi, birliğe katılan ülkenin uluslararası piyasalardaki rekabet gücünün bu entegrasyondan ne şekilde etkileneceğini birbirine zıt iki görüşle (kutuplaşma ve yakalama teorileri) açıklamaktadır. Kutuplaşma teorisine göre az gelişmiş ülke ile gelişmiş ülkeler arasındaki gümrük birliği, gelişmekte olan ülkeler için bazı sakıncalar

taşıır. Sakıncalardan ilki gelişmekte olan ÷lke sanayiinin gelişmiş ÷lke sanayileriyle rekabet edebilecek düzeye ulaşmamış olmasıdır. İkinci sakınca ise az gelişmiş ÷lkedeki emek ve sermayenin yüksek gelir elde etmek için gelişmiş ÷lkelere göç etmesidir. Kutuplaşma teorisi çerçevesinde, gümrük birliğinin, hem rekabet gücü yüksek olmayan sektörlerin hem de sermaye ve nitelikli emek gerektiren sektörlerin rekabet gücünü olumsuz etkileyeceğı öngörülmektedir (Vergil ve Yıldırım, 2006, s.3).

Gelişme düzeyleri farklı olan ÷lkeler, mal ve faktör hareketlerinin serbest olduğu bir ekonomik entegrasyona katılmaları halinde gelişme dengesizliğı yaşarlar yani sonuçta zengin ÷lkeler daha zengin, yoksul ÷lkeler daha yoksul duruma gelirler (Seyidoğlu, 2006, s.217).

BÖLÜM IV

GÜMRÜK BİRLİĞİ’NİN MAKRO EKONOMİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ VE GÜMRÜK BİRLİĞİ ÖNCESİ VE SONRASI TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİ (TÜRKİYE – AVRUPA BİRLİĞİ GÜMRÜK BİRLİĞİ’NİN EKONOMİK ETKİLERİ)

4.1. Gümrük Birliği’nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri

1996 Ocak ayından itibaren Gümrük Birliği’nin uygulamaya konması, AB ile Türkiye arasında on yıllardır süren ortaklığın bir sonucudur ve AB'ye giden yolda önemli bir kilometre taşı işlevi gördüğü söylenebilir. Türkiye 31 Temmuz 1959 tarihinde o zamanlar adı Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) olan oluşuma ortak üyelik başvurusunda bulunmuştur. Başvuru sonucunda, 12 Eylül 1963 tarihinde AET ile Türkiye arasında bir Ortaklık Anlaşması (Ankara Anlaşması) imzalanarak, bu anlaşma kapsamında bir gümrük birliği oluşturulması kararlaştırılmıştır. 23 Kasım 1970 tarihinde ise, AET ile Türkiye arasındaki dış ticarete kotaların ve tarifelerin kaldırılması ve işçilerin serbest dolaşımı bir takvime bağlanarak bir Katma Protokol imzalanmıştır.

1/95 sayılı AB-Türkiye Ortaklık Konseyi Kararı ile 31 Aralık 1995 tarihinde AB-Türkiye Gümrük Birliği hasıl olmuştur. Aralık 1999’da Türkiye'nin resmi olarak AB aday ülkesi konumu gerçekleşmiş ve 3 Ekim 2005 itibariyle de katılım müzakereleri başlatılmıştır.

Gümrük Birliğinin Türkiye ekonomisi için anlamı Avrupa pazarlarına ve küresel pazarlara entegrasyonunda köprü görevi görmesidir. AB ile Türkiye arasındaki ticaret ve yatırım bağlantılarının derinleştiğini söylemek mümkündür. 2012 yılında iki taraf arasındaki ticaret hacmi 147 milyar ABD dolarına ulaşmış yanı sıra Türkiye AB’nin altıncı büyük ticaret ortağı durumuna gelmiştir. AB de Türkiye’nin en büyük ticaret ortağı ve Türkiye içindeki en büyük yabancı yatırımcıdır. Özellikle son yıllarda toplam doğrudan yabancı yatırım girişlerinin dörtte üçü AB'ye aittir. GB, otomotiv ve giyim sektörlerinde coğrafi yakınlığının da etkisiyle Türk şirketlerine Avrupa’daki üretim ağlarına yakın bir şekilde entegrasyon imkanı sağlamıştır. (<http://www.worldbank.org/>).

Türkiye, bütünleşmelerin yoğun olduğu çağımızda dış ticaretinin yarısını gerçekleştirdiği, dış yatırımlar, turizm, işçi dövizleri gibi ekonomik göstergeler açısından da yoğun ilişkiler içinde olduğu AB ülkeleriyle GB oluşturmakla kuşkusuz önemli bir adım atmıştır. Ancak GB daha önce de belirttiğimiz gibi nihai hedefe giden yolda önemli bir kilometre taşıdır ama tam üyelik kararıyla bütünlenmemiş olması nedeniyle büyük ölçüde eksik bir girişimdir. GB tam üyelikle ilgili gelişme kaydedilmedikçe anlamını büyük ölçüde yitirmektedir. Üstelik Türkiye GB ile doğrudan ilgili alanlarda, AB'nin en önemli karar alma mekanizması olarak kabul edilen 113 numaralı Ticaret Komitesi içerisinde bulunmamaktadır dolayısıyla bu durum hem söz konusu politikaların üstlenilmesini güçleştirmiş hem de Türkiye'nin üçüncü ülkelerle ilişkilerini geliştirmesinin önünde engel hale gelmiştir (Hatipler, 2012, s.10).

Gümrük Birliği bu haliyle sadece endüstriyel ürünlerin (işlenmiş tarım ürünlerinin endüstriyel bileşenleri dahil olmak üzere) ticaretini kapsamaktadır, birincil tarım ürünleri, hizmetler ve kamu alımları kapsam dışıdır. GB, aynı zamanda bazı AB kanunlarını üçüncü bir ülkeyle paylaşmasının ilk girişimlerinden birisidir ve Türkiye'deki mevzuatın Gümrük Birliği kapsamındaki alanlarda AB müktesebatı ile uyumlaştırılması öngörülmüştür. Bu doğrultuda malların serbest dolaşımı, ticaretin önündeki engellerin kaldırılması amacıyla Türkiye'nin mevzuatı çoğu AB ülkesi mevzuatları ile uyumlaştırılmıştır. Menşe kuralları da dahil sınır prosedürlerinin idaresi ile ilgili AB mevzuatı, gümrük reformu ve modernizasyonu için güçlü bir motivasyon oluşturmuştur. (<http://www.worldbank.org/>).

Gümrük Birliğinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini statik ve dinamik etkiler olmak üzere iki grupta incelemek mümkündür. Statik etkileri GB'nin milli gelir üzerindeki tek seferlik etkisi olarak nitelendirmek mümkündür. Dinamik etkiler ise milli gelirin büyüme hızı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Yürürlüğe girdiği tarih itibarıyla gümrük birliği, mikro düzeyde işletmeleri, makro düzeyde ise genel ekonomik yapıyı etkilemiştir (Temiz, 2009, s.117).

AB ile Türkiye arasındaki Gümrük Birliği'nin (GB) Türk ekonomisi üzerindeki statik etkilerini araştıran çalışmalarda temelde iki farklı yaklaşım benimsenmektedir. Birincisi, belirlenen ticaret saptırma ve ticaret yaratma etkilerini önemsemektedir. Bu yaklaşımı kabul eden çalışmaların çoğunluğu ticaret yaratma etkisinin ticaret saptırma etkisinden büyük olduğu gibi bir kanıya varmaktadır. Bu sonuç GB'nin ticaret

yoğunluğunu artırdığı ve net etkinin refahı/geliri artırıcı olduğu anlamına gelmektedir. İkincisinde ise ithalat, ihracat, vergi kayıpları gibi birlikten etkilenebilecek pek çok faktör analize dahil edilmektedir. Buradaki temel düşünce, eğer ticaret yaratma pahalı üretimdeki kaynakları verimli alanlara aktarıyorsa, bu değişimin ihracata da yansımaları gerektiğidir.

Fakat ithalatı ve ihracatı ayrı ayrı inceleyen bu çalışmalar GB'nin ithalatı artırırken, ihracatı beklenen oranda artırmadığı sonucuna varmaktadır. İkinci yaklaşımı benimseyen çalışmalarda Türkiye'nin GB'nin statik etkilerinden kaynaklanan refah artışını ya çok çok küçük ya da negatif bulmaktadır. Refah etkisine tarife gelirlerindeki kayıplar da eklendiğinde GB'nin Türkiye ekonomisine zararlı olduğu sonucuna varılmaktadır. Özetle Türkiye-AB Gümrük Birliği'nin statik etkilerini araştıran literatür net etkinin ticaret yaratıcı olduğunu fakat bu ticaret yaratma etkisinin Türkiye aleyhine işlediğini ortaya koymaktadır (Yazıcı, 2012, s.29).

4.1.1. Ticaret Yaratıcı Etkisi Açısından Değerlendirme

Türkiye'nin AB'ye ihracatı yükselen bir grafik izlemesine rağmen, GB sonrası ithalat lehine grafiğin yükselişe geçtiği görülmektedir. Bu veriler bize GB'nin ticaret yaratıcı etkisinin birlik lehine olduğunu göstermektedir. Ancak, hangi ekonomi olursa olsun cari işlemler dengesini oluşturan kalemlerin tümü dikkate alındığında, ithalat artışı tek başına olumsuz bir etmen olarak ele alınamaz. Bu şekilde bir değerlendirmenin eksik ve hatalı sonuçlar verme olasılığı yüksektir. Türkiye'nin dış ticaret açığının ne kadar doğrudan GB'den kaynaklanmaktadır, bunun da hesaplanması oldukça güçtür.

Tablo 1

Türkiye'nin dış ticareti ve Avrupa Birliği'nin payı (milyon Dolar)

Yıl	GENEL				AVRUPA BİRLİĞİ				AB'nin Payı (%)			
	İhracat	Değ (%)	İthalat	Değ (%)	İhr/İth	İhraca t	Değ (%)	İthalat	Değ (%)	İhr/İth	İhracat	İthalat
1996	23.224	7	43.627	22.2	53.2	12.569	13.4	24.321	44.2	51.7	54.1	55.7
1997	26.261	13.1	48.559	11.3	54.1	13.435	6	26.119	7	51.4	51.1	53.8
1998	26.974	2	45.921	-5.4	58.7	14.813	10.2	25.282	-3.2	58.6	54.9	55.1
1999	26.587	-1.4	40.671	-11.4	65.4	15.424	4	22.530	-10.9	68.5	58.0	55.4
2000	27.775	4	54.503	34	51	15.664	1	28.527	26.6	54.9	56.4	52.3
2001	31.342	12.8	41.399	-24.0	75.7	17.546	12.0	19.824	-30.5	88.5	56.0	47.9
2002	36.059	15.1	51.553	24.5	69.9	20.415	16.4	25.689	29.6	79.5	56.6	49.8
2003	47.252	31.0	69.339	34.5	68.1	27.394	34.2	35.140	36.8	77.9	58.0	50.7
2004	63.167	33.7	97.540	40.7	64.8	36.581	33.5	48.103	36.9	76.0	57.9	49.3
2005	73.476	16.3	116.774	19.7	62.9	41.365	13.1	52.696	9	78.5	56.3	45.1
2006	85.535	16.4	139.576	19.5	61.3	47.935	15.9	59.401	12.7	80.7	56.0	42.5
2007	107.272	25.4	170.063	21.8	63.1	60.399	26.0	68.612	15.5	88.0	56.3	40.3
2008	132.003	23.1	201.823	18.8	65.4	63.368	4	74.801	9	84.7	48.0	37.1
2009	102.142	-22.6	140.928	-30.2	72.5	47.228	-25.4	56.616	-24.3	83.9	46.1	40.1
2010	113.883	11.5	185.544	31.7	61.4	52.938	12.1	72.457	27.9	73.1	46.5	39.1
2011	134906	18.5	240.841	29.8	56.0	62.589	18.2	91.439	26.2	68.1	46.4	37.9
2012	152.461	13.0	236.545	-1.8	64.5	59.402	-5.1	87.658	-4	67.7	38.9	37.1
2013	151.802	-0.4	251.661	6.4	60.3	63.039	6.1	92.457	5.7	6.8	41.8	36.7
2014	157.610	3.8	242.177	-3.8	65.1	68.518	8.7	88.786	-4.3	77.2	43.5	36.6
2015	143.850	-8.7	207.206	-14.4	69.4	64.004	-6.6	78.668	-11.3	82.1	44.7	37.9

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046**4.1.2. Ticaret Saptırıcı Etki Açısından Değerlendirme**

1994 yılı sonrası Türkiye'nin AB ile ihracat ve ithalatında önemli artışlar görülmektedir. İthalattaki hızlı artışın 1997 yılından sonra düşme eğilimine girdiği, 1998 ve 2001 yıllarındaki nispeten düşük ithalat değerlerinin dışında, AB'den yapılan ithalatın önemli ölçüde arttığı görülmektedir. 2007 yılı itibariyle Türkiye'nin AB'den yaptığı ithalat

yaklaşık 69 milyar dolardır. GB'den önce de dış ticaret büyük ölçüde AB ile yapılmaktaydı, gümrük birliğine girmemiz bu durumu değiştirmemiş yanı sıra AB dışı ülkelerle olan ticaretimizde de kayda değer bir farklılık olmamıştır. Dolayısıyla GB sonrasına ilişkin dış ticaret verileri değerlendirmesinde GB'nin ticaret saptırıcı etkisinden söz edilemez. Ayrıca gümrük birliği, Türkiye'nin diğer dış ticaret pazarlarında da bir kayba yol açmamıştır (Temiz, 2009, s.122).

Tablo2

Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracat (Milyon Dolar)

*	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007	2006
**	143.850	157.610	151.802	152.461	134.906	113.883	102.142	132.027	107.271	85.534
***	64.003	68.514	63.039	59.398	62.589	52.934	47.228	63.719	60.754	48.148
****	1.906	2.269	2.412	2.294	2.544	2.083	1.957	3.008	2.942	2.967
*****	7.939	86.825	86.350	90.768	69.772	58.864	52.957	65.300	43.574	34.418

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046

- * : Ülke Grubu
- ** : Toplam
- *** : AB (28)
- **** : Türkiye Serbest Bölgeleri
- ***** : Diğer Ülkeler

Tablodan da görüleceği üzere Türkiye'nin dış ticareti son yıllarda %80'in üzerinde artış göstermiştir. AB ülkeleri ile olan ticareti de yükselen bir grafik izlemiştir. Serbest bölgelerindeki ticarete ise azalma görülmektedir.

Tüm dünyada 2008 krizi mali ve reel piyasalara olumsuz yansımıştır. 2008 ve 2009 yılları arasında ihracat azalırken, ithalat için de aynı oranda düşmeler kaydedilmiştir. Ancak ABD piyasalarındaki önemli oranda değer kaybının ara malların fiyatlarındaki düşüslere yol açması ithalat ve ihracat dengesizliğini kırmış ve dış ticaret açığı bu yıllarda önceki yıllara göre azalmıştır yani ihracatın ithalatı karşılama oranı artmıştır

(<http://www.iktisadi.org/dis-ticaret-gostergeleri-acisindan-turkiye-ve-avrupa-birligi.html>). Sonraki yıllarda ihracatta az da olsa artış olmasına rağmen ihracatın çok altındadır.

Gümrük Birliği sürecinde AB'ye karşı Türkiye'nin ihracatının ithalatı karşılama oranı yükselmiştir. Gümrük Birliği anlaşması sonrası, Türkiye'nin AB'ye ihracatının ithalatından daha hızlı arttığını söyleyenlere göre bu durum, aynı zamanda, Türkiye'nin AB ülkelerine karşı rekabet kapasitesinin de arttığının bir göstergesidir (Hatipler, 2012, s.6).

4.1.3. Üretim ve Tüketim Etkisi Açısından Değerlendirme

Türkiye ekonomisinin üretim ve dış ticaret yapısındaki dönüşüm 2000'lerin başında başlamıştır. Bu dönüşümün ana unsurları 3 başlık altında incelenebilir:

1. Üretimde model değişimi: “ithalatlaşma”: 2001 krizinde Türk lirası değer kaybedince yurtiçi talep daralmıştır bu durum firmaların dış piyasaya yönelmelerine yol açmıştır. İhracatı artıran bu yeni durum ihracatın bileşiminde köklü bir dönüşüm yaratmış yatırım malı üreten sektörler ihracat içindeki payı yükselmiştir.
2. Üretimin uluslararasılaşması: “endüstri-içi ticaret”: endüstri-içi ticaret, belirli bir sektörde birbirinden farklılaştırılmış yapıdaki ürünlerin eş zamanlı olarak ihraç ve ithal edilmesiyle ülkeler arasında karşılıklı olarak iki yönlü ticaretin ortaya çıkmasıdır. Dünya genelinde üretim sisteminin gittikçe küreselleşmesinin etkisiyle, ülkeler aynı sektörde artan ölçüde hem ihracat hem de ithalat yapmakta ve endüstri-içi ticaret yaygınlaşmaktadır. Bu durum, nihai bir malın üretiminden elde edilen katma değerın çeşitli ülkeler arasında bölüşülmesini sağlamakta ancak istihdam ve katma değer ağırlıklı olarak ticaret dışı bırakılan sektörlerde yoğunlaşmaktadır.
3. Dış ticaretin coğrafya itibarıyla yer değiştirmesi: “Asyalılaşma”: Üretim modeli baz alındığında ithalata bağımlılığı arttıran önemli bir unsur da Asya-Pasifik bölgesinin cazip fiyatlar nedeniyle dünyanın üretim merkezi haline dönüşmesidir. AB ülkeleri Türkiye'nin ihracat açısından önemli ticaret partneri olmaya devam ederken, Türkiye'nin ithalat ve dolayısıyla dış ticaret dengesinde

Asya ülkelerinin ağırlığı giderek yükselmektedir. Türk Lirasında yaşanan değerlenme nedeniyle “Asya’dan al, Avrupa’ya sat” eğilimi son yıllarda daha da belirginleşmiştir. Dış ticarete “Asyalılaşma” olgusu yerli firmaların Avrupa piyasasında rekabete karşı durabilmesinin bir koşulu olmasının ötesinde, AB ve ABD’li firmaların Asya’ya taşınmasının da bir sonucudur. Dış ticarete yaşanan coğrafya kaymasının, Türkiye’nin üretim modelinde, fiyatlar genel düzeyinde ve istihdam yapısında yansımalarını bulduğu gözlenmektedir.

İthalatlaşma, endüstri içi ticaret ve Asyalılaşma dönüşümün yapısal nedenleri olmakla birlikte bu nedenlerin dışında, dış ticaret dengesini etkileyen ekonomik durumdan kaynaklanan unsurlar ve sektörel uyum çabaları da söz konusudur. Dış ticaretteki denge, yapısal gelişmelerin yanı sıra, dış ticaret hadlerindeki bozulma, çapraz kur gelişmeleri, tüketici kredilerindeki genişleme ve dış ticaret istatistikleri kapsam değişiklikleri gibi ülke ekonomisinin kendi dalgalı seyrindeki gelişmelerden de etkilenmektedir. Üretimde ve özellikle dış ticaret dengesinde baş aktör konumunda olan “enerji”, “otomotiv”, “dayanıklı tüketim malları” ve “tekstil ve giyim” sektörlerinde yaşanan mikro gelişmelerin ve sektörlerin makro gelişmelere karşı geliştirdikleri uyum çabalarının dış ticaret dengesinde etkili olduğunu söylemek mümkündür (<http://www.tusiad.org.tr/>, 2008, s.2).

Adam ve Moutos (2005), çalışmalarında ticaret hacimlerindeki asimetrik değişiklikler üzerine bir panel veri analizi sunmuşlardır. Bulguları, teknolojik olarak yeterli AB ülkeleri, ihracat yapıları olarak Türkiye’ye en az benzeyen ülkeler olduğunu; ne var ki, daha düşük düzeyde teknolojik olarak yeterli olan AB ülkelerinin ise Türkiye ile ihracat yapıları benzerliğinin daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle, Güney ülkelerinin AB15 ülkelerine ihracatı, Kuzey ülkelerinin ihracatına kıyasla, AB-Türkiye Gümrük Birliği nedeniyle azalmaktadır (Adam ve Moutos, 2005, s.3-4).

Makro ve mikro gelişmeler bir bütünsellik içinde değerlendirildiğinde, son 10 yılda imalat sanayiinin üretim ve dış ticaretinde yaşanan değişimi, “İthalatlaşma”, “Uluslararasılaşma” ve “Asyalılaşma” olarak üç başlıkta özetlemek mümkündür. Bu eğilim imalat sanayinde önemli ölçüde bir dış ticaret hacmi yaratmıştır, ancak genişleyen bu ticaret hacminin katma değer ve istihdam üzerindeki yansımaları son derece kısıtlıdır. Özellikle, 2001 krizinden sonraki dönemde, yerel ve küresel ölçekteki gelişmeler, aynı

zaman diliminde Türkiye'nin üretim ve dış ticaret yapısındaki dönüşümün belirleyicileri olarak kabul edilebilir.

4.1.4. Dış Ticaret Açısından Değerlendirme

Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girdiği 1996 yılı itibariyle AB üyesi ülkeler ile Türkiye arasında sanayi malları ve işlenmiş tarım ürünlerinin serbest dolaşıma girmesiyle birlikte, taraflar arasında konuyla ilgili gümrük vergileri ve miktar kısıtlamaları kaldırılmıştır. GB ayrıca tarafların üçüncü ülkelerle olan ithalatına da aynı tarife oranlarını ve ticaret politikasını uygulamasını ön koşul olarak ileri sürmüştür. Bu uyumlaştırmanın özellikle sanayi ürünlerinde yarattığı rekabet artırıcı etki aynı zamanda Türkiye'nin imalat sanayiinin gelişimine de yardımcı olmuştur. Dolayısıyla GB uygulamaları, söz konusu dönemde birbirini etkileyen bir şekilde bir yandan Türkiye'nin AB ve dünya ile ticaret ilişkilerini güçlendirmiş, bir yandan da ulusal üretime katma değer sağlamıştır (TİM Rapor, 2014, s.180).

AB ülkeleriyle gerçekleştirdiğimiz dış ticaret rakamları göz önüne alındığında AB'nin toplam ticaretinde Türkiye'nin payının GB'den sonra yükseldiği görülmektedir. Türkiye'nin AB ülkelerinden yaptığı ithalat daha çok yatırım mallarıyla ara girdilerden oluşmaktadır ayrıca ithalatta bu malların payında bir azalma gözlenirken ihracatta aynı malların payının giderek arttığı görülmektedir. Bu da AB'ye karşı Türkiye'nin ihracatının ithalatı karşılama oranının yükseldiğine işaret etmektedir.

Türkiye'nin dış ticaret istatistikleri incelendiğinde AB ülkeleri ile dengeli bir dış ticaret ilişkisi olduğu görülür. AB kaynaklı dış ticaret açığının toplam dış ticaret açığı içindeki payı ise son yıllarda azalma eğilimine girmiştir. Bu oranın 2006 yılında yaklaşık %20'lere kadar gerilediği görülmektedir (Nart, 2010, s.2878).

Gümrük birliğinin yürürlüğe girdiği 1996 Ocak ayı sonrasında istikrarlı ve kayda değer büyümelerin kaydedildiği ikili ticaret, Türkiye'nin önemli kalkınma sürecine girdiği 2003 ve sonrasında da devam etmiştir. 2003 yılında 63 milyar dolar olan taraflar arası toplam ticaret, 10 yıl içerisinde nominal bazda yaklaşık 1,5 kat artış kaydederek 155 milyar dolar seviyelerine ulaşmıştır. Öte yandan, ilgili dönemdeki gerek pazar çeşitliliği konusundaki gelişmeler, gerekse küresel krizin etkileriyle, AB'nin Türkiye'nin toplam dış ticaretindeki payı, 2003 yılındaki %53,7 seviyesinden 10 yıl içinde %38,5'a düşmüştür. Bu

kapsam içerisinde AB ülkelerinin Türkiye ihracatındaki payının %58,2'den %41,5'a, ithalattaki payının ise %50,7'den %36,7'ye düştüğü görülmektedir. AB halen Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı konumundadır (TİM Rapor, 2014, s.181).

15 üyeli AB'ye yapılan ihracat içinde en fazla payın tüketim mallarına ait olduğu görülmektedir. Gümrük birliği sonrasında tüketim mallarının payı azalırken, yatırım ve ara mallarının payı artmıştır. İthalat içerisinde en fazla payı sırasıyla ara malı ve yatırım mallarına aittir. Bu durumun Türkiye'nin genel ithalatı içinde geçerli olduğu düşünülerek, Türkiye'nin hammadde yönünden dışa bağımlı bir ülke olduğu, dolayısıyla ihracattan kazanılan dövizlerin önemli bir kısmının ihraç ürünlerinin üretilmesi için gerekli girdi ithalatı amacıyla harcandığı söylenebilir. Türkiye'nin 15 üyeli AB'ye ihracatının ve AB'den ithalatının yaklaşık %95'ini imalat sanayi ürünleri oluşturmakta olup, iki taraf arasındaki ticarete tarım ürünlerinin payı azalırken, sanayi ürünlerinin payının artmaktadır (Yazıcı, 2012, s.30).

AB Türkiye Delegasyonunun yayınladığı, Bulgaristan, Hırvatistan, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Portekiz, Romanya ve İspanya'dan oluşan AB-8 ülkeleri ile Türkiye arasındaki ticaret ve yatırım ilişkilerinin ele alındığı proje final raporuna göre, Türkiye'nin AB 8 ülkeleri ile ticareti, AB 28 ülkeleri ile ticaretinden daha dinamik bir yapıda. Söz konusu raporun öne çıkardığı noktalar: Türkiye, AB 8 ülkelerine en fazla taşıt ve araçları (%30), ara malları (%28,6) ve imalat malları (%20) ihracatında bulunurken, AB 8 ülkelerinden de en fazla taşıt ve araçları (%28,6), ara malları (%18,5), kimyevi maddeler (%14) ve petrol (%21,8) ithalatında bulunmaktadır. Raporda ayrıca Türkiye, İrlanda ve Portekiz ile ticaret ve yatırım fırsatlarından söz edilmiş; Hırvatistan'ın AB üyeliğinin, hem ticaret hem yatırım açısından Türkiye için yeni fırsatlar sunduğuna değinilmiştir (TİM AB Bülteni, 2014, s.5)

4.1.4.1. Türkiye'nin Dış Ticaret Koşulları

Türkiye'nin dış ticaret yapısının kaba hatlarıyla incelenmesinde; uzun bir süre tamamen korumacı ve müdahaleci bir dış ticaret politikasının benimsendiği ve bu politikanın temel hedefinin kendi kendine yeterli bir ekonomik yapı oluşturulması olarak belirlendiği görülür. Bunun sonucu olarak söz konusu zaman diliminde dış ticaret dengesi tümüyle ithalattaki değişimlere bağılıydı. Bu durumun nedenlerinin en önemlisi ithalatın

ihracata göre hemen hemen iki katına yakın olması, devalüasyon dönemleri hariç tutulursa ihracatta gözle görülür bir artış olmamasıdır (Aksoy ve Coşkun, 2013, s.398).

Türkiye’de 1923-1929 yılları arasında ticari açık seviyesi yüksekti, bu yıllarda Türkiye sürekli dış ticaret açığı vermiştir. 1929’da yapılan düzenlemelerle ithalat kısıtlamasına gidilmiş, bu dönemden sonra da 1938 yılı hariç 1940’a kadar sürekli dış ticaret fazlası vermiştir. 1940 yılından sonra dış ticaretin genel seyri ithalattaki artışın ihracat artışından daha fazla olması şeklindedir. Bazı yıllarda ithalatın kısılması ve ihracatın artırılmasına yönelik tedbirlere başvurulmuşsa da sonuç istenildiği gibi olmamıştır. İthal mallar daha çok iç piyasaya yönelik malların üretiminde kullanılmış, 1973’ten sonra da ithal mallar ve enerji fiyatlarındaki ani yükselişler döviz darboğazına neden olmuştur. Türkiye ekonomisinin 1980’den sonra önemli bir dönüşüm yaşadığı bilinmektedir (Özel, 2011, s.78)

1960 ve 1970’li yıllarda, Türkiye ekonomisinin sanayileşme politikaları ithal ikameci sanayileşme politikaları temelinde oluşturulmaktaydı, 24 Ocak Kararları ile birlikte 1980’li yıllardan itibaren dışa açık sanayileşme politikalarına geçilmiştir. 1980 sonrası dönemde Türkiye ihracata yönelik sanayileşme stratejisi izlerken dış ticaret serbestleştirilirken ekonomi politikasında çok önemli yapısal dönüşümler de başlamıştır (Hepaktan, 2008).

1980’ler Türkiye toplumu için önceki bölümlerden bir kopuşun da miladıdır. Bu sadece ekonomik düzeyde değil, siyasi ve sosyal düzeylerde de böyle olmuştur. Türkiye’nin sermaye birikimi süreci 1980 sonrasında farklı bir süreçte akmaya başlamıştır. Bu süreç 1980 öncesi modelin, birikim tarzının tıkanması, veri koşullar altında kendini yeniden üretememesi sonucu gerçekleşmiştir. 1980 öncesinde "ithal ikameci birikim tarzı" ile dünya ekonomisi içinde yer almış olan Türkiye bu tarzın "iflası" nedeniyle "dışa açılma" diye tanımlanan bir birikim tarzına yelken açmıştır.

1930’lardaki "devletçilik" döneminin ithal ikameci sanayileşmesini özgül niteliklerinden dolayı bir yana bırakırsak ithal ikameci tarzın 1950’lerde uç verdiğini ve 1960’lı yıllarda olgunlaştığını, 1970’li yılların ikinci yarısında da tıklandığını söylemek mümkündür. Bu birikim modelinin ana karakteristiği iç pazara dönük oluşu, sabit döviz kuru, sabit faiz ve devlet kontrolüne dayalı bir fiyat sistemidir. Bu model 30 yıla yakın uygulanmıştır. Aslında ABD’nin II. Dünya Savaşı sonrası karşı karşıya bulunduğu dolar ve

mal fazlasına pazar bulma arayışıyla çakışan az gelişmiş ülkelerin "sanayileşme" niyetleri, birçok yerde olduğu Türkiye'de de ithal ikameci sanayileşmeyi gündeme getirmişti (Sönmez, 1992, s.7).

24 Ocak Kararları ile ihracatı artırmak için uygulanan teşvikler, ücret ve maaşların enflasyon seviyesinin altında tutulması dolayısıyla iç talebin daraltılması, petrol fiyatlarındaki artışlarla Orta Doğu ülkelerinin satın alma gücünün artması ve Türkiye'nin komşu ülkelerle dış ticaret hacmini geliştirmeye yönelik çabaları sonuç vermiş ihracat artışı sağlanmıştır. 1989 ve 1994'te meydana gelen ekonomik sorunlar çerçevesinde 1980 ekonomik dönüşümü serbest piyasa ekonomisinin daha iyi işlemesi doğrultusunda revize edilmiştir (Savrul vd. 2013, s.69).

1990'lı yılların başından itibaren dünya ekonomisi bir durgunluk içine girmiştir. Hem dünya ekonomisinde yaşanan durgunluk, hem de Körfez Savaşı gibi dış faktörler, ülkemizdeki yüksek enflasyon, kamu açıkları, artan iç ve dış borç stoğu gibi kronik sorunlarla birleşince 1994 yılında bir ekonomik kriz başgöstermiştir. Bu kriz 5 Nisan Kararları olarak anılan, ekonomik istikrarın sağlanmasını amaçlayan tedbirler paketini gündeme getirmiştir. Dolayısıyla 1990-1993 döneminde ülkemizin ihracat performansı düşmüştür. Ancak, 1994 ekonomik krizi sonrası yapılan yüksek oranlı devalüasyon ve uygulanan ekonomik politikalar, uluslar arası piyasalardaki rekabet gücümüzü olumlu etkileyerek, ihracatın artmasına yol açmıştır (Aksoy ve Coşkun, 2004, s.400).

4.1.4.2. Gümrük Birliği Öncesinde Türkiye'de Dış Ticaret

Türkiye'nin ekonomi politikalarının temel önceliği "sanayileşme"dir. Özellikle de 1950'li yıllarda tümüyle kamu kuruluşları tarafından olmak üzere önemli bir sanayileşme atılımı gerçekleştirilmiştir. 24 Ocak 1980 Kararları ile ekonomi politikasında tercihini değiştiren Türkiye, sanayileşme hedefinden vazgeçmemekle birlikte ihracatı sanayileşmenin lokomotifine haline getirmiştir (Tonus, 2007, s.194).

1948 Türkiye İktisat Kongresi'nde alınan kararlara göre CHP'nin devletçilik konusunda bir hayli esneklik kazandığı özel sektöre ağırlık veren bir anlayış içerisine girdiği görülür. 1948 Türkiye İktisat Kongresi'nin "Devletçilik Hakkındaki Rapor ve Kararlar" bölümünde "*Devletin ekonomi politikası, özel mülkiyete dayanan, bireyin ekonomik özgürlüklerini koruyan, ekonomi alanında özel girişimi esas tutan ve milli*

ekonomiye rehberlik eden ve sosyal adaleti önemle ele alan bir sistem olmalıdır" denilerek devletin işletmecilik görevi azaltılmak suretiyle bireyin ekonomik özgürlüğünün korunmasında özel teşebbüsü öne çıkaran, milli ekonomiye rehberlik eden ve sosyal adaleti gözeten bir devletçilik modeline doğru bir yönelim görülmektedir. Daha sonra DP devletçilik konusundaki görüşlerini, bu kongrede alınan kararlarla büyük ölçüde benzeştirecektir. DP'nin kuruluş felsefesindeki liberalizm anlayışının, ekonomide kendisini göstermemesi düşünülemezdi. Ekonomideki liberalizm bir düşünceden ziyade zorunluluktan kaynaklanmaktaydı çünkü 1952 yılından itibaren enflasyon ve döviz kurları rekor düzeyde artmıştı. Bu nedenle devletin ekonomide kendini göstermesi şart olmuştu. Ayrıca hem geleneksel tarım ekonomisini sürdürebilmek için devlet desteği verilmiş hem de özellikle sanayi kuruluşlarında özel sektörün de yer alması teşvik edilmiştir (Baytal, 2007, s.550-551).

Tablo3

Yıllara Göre Dış Ticaret (1946-1953)

Yıllar	İhracat (000 \$)	Değişim %	İthalat (000\$)	Değişim %	Dış Ticaret Dengesi (000\$)	Dış Ticaret Hacmi (000\$)	İhracat/İthalat Karşılama Oranı (%)
1946	214580	27.5	118889	22.6	95691	333469	180.5
1947	223301	4.1	244644	105.8	-21343	467945	91.3
1948	196799	-11.9	275053	12.4	-78254	471852	71.5
1949	247825	25.9	290220	5.5	-42395	538045	85.4
1950	263424	6.3	285664	-1.6	-22240	549088	92.2
1951	314082	19.2	402086	40.8	-88004	716168	78.1
1952	362914	15.5	555920	38.3	-193006	918834	65.3
1953	396061	9.1	532533	-4.2	-136472	928594	74.4

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrası IMF'ye üye olarak dış dünya ile ilişkilerini mevcut durumun ötesine taşımak istemiştir. Bu tarih bir milat olmuş bundan sonra

uygulanan ekonomik politikalarla dış ekonomik gelişmeler konusunda ilerleme kaydedilmiştir. 1946'dan itibaren ithalat önündeki fiyat ve miktar sınırlamaları kaldırılmış ithalatta daha sonra önüne geçilemez olan bir yükselme başlamıştır. İthal mallara yüksek talep oluşmaktadır, bu talebin nedenleri: Öncelikle, 1950'lerden itibaren Türkiye'ye gelen yabancı sermaye ve dış yardımların, izlenen politikalarla da desteklenmesiyle yeni bir tüketim ruhu oluşturulmuştur. İkinci neden de ekonomik gelişme politikası olarak ithal girdiye duyulan ihtiyaçtır. İthalat 1946'dan sonra neredeyse patlama ölçüsünde artınca 1953'te ithalata tekrar sınırlama getirilmiştir. İthalatın azaltılmasına yönelik çabalar sürse de ihracat da azalınca dış ticaret açığı sorunu kronikleşmeye başlamıştır (Savrul, 2013, s.66).

Yıllar itibariyle ithalatın mal gruplarına göre incelenmesinde tüketim malları oranının azaldığı görülmektedir. 1948'de yapılan ithalatın %28'i makine ve araçlar, %36'sı hammaddeler, %25'i tüketim malları ve %11'i de inşaat malzemelerinden oluşmaktadır. 1962'de ise tüketim malları ithalatı toplam ithalat içinde %7'ye gerilemiş, inşaat malzemelerinin payı %5'e düşmüştür.

1950'den sonra tarımda makineleşme Türkiye'yi tahıl ihracatçısı bir ülke konumuna getirmiştir. 1950-1954 yılları arasında Türkiye, yılda % 13 gibi rekor yükseklikte ekonomik büyüme yakalamıştır bunda tarımın payı inkar edilemez. Ekonomide kaydedilen olumlu gelişmeler bütçe açığının düzensiz de olsa kapatılmasını sağlamıştır. İhracat artışı bütçe açığını kapatmanın yanı sıra GSMH'yi da artırmıştır (Baytal, 2007, s.554).

1950'de 22.3 milyon dolar olan dış ticaret açığı 1952'de 193 milyon dolara ulaşmıştı. Acil olarak Merkez Bankası'nda serbest bırakılan altın satışları durduruldu, 1953'te ithalat serbestisine son verildi. Aralık 1946 devalüasyonuna rağmen, 1953'te doruk noktasına çıkan ihracat (396.1 milyon dolar) düzeyine uzun yıllar ulaşamadı. Ancak ticari kredili ithalat ve dış yardımların 1955 sonuna kadar ithalatı yine de canlı tuttuğu görülmektedir. 1920'li yılların başından beri değişmeyen tütün, pamuk, fındık, kuru üzüm, incir gibi 5-6 kalem ihraç malıyla programın öngördüğü serbestleştirmelerin sürdürülemeyeceği aşikardı; üstelik dünya pazarında ürün fiyatları gerilerken yeni bir devalüasyon da kaçınılmazdı. 1955-57 arasında, piyasalardaki mal kıtlığı fiyatları hızla artırdı, 1958'de TL/dolar kuru fiilen 2.80 TL/1 dolardan 9 TL/1 dolara endekslendi. Bütün bunlara rağmen 1959-1961 arasında da ihracat 320-350 milyon dolar arasında seyretti.

1973-74 petrol şoklarının ve Avrupa'da yaşanan enflasyonun dış ticaret dengelerinin bozulmasına ve cari işlemler dengesi açıklarının artmasına yol açtığı bilinmektedir. Uygulanan kur politikaları TL'nin değerlenmesini engelleyememiştir. Bozulan dengelerin sağlanmasında ithalatın kısıtlanması tek çıkar yol olarak görülerek döviz kontrolleri sıkılaştırılmıştır. Ekonomideki ve dolayısıyla ithalattaki artışa bağlı olarak 1970'li yıllar boyunca cari işlemler açığı giderek büyümüştür. Cari işlemler açığının büyüklüğü Türkiye ekonomisini krize sokmuş, üretim darboğazları yaşanmaya başlanmıştır. Üretimin düşüşü enflasyonu yükseltmiş devalüasyonlarla ithalat pahalı hale getirilmiş bu da ekonomik büyümeyi engellemiştir. 1978-80 dönemi Türkiye için sanayileşme ve ekonomi politikaları açısından bir eşige getirmiştir (Hepaktan, 2008).

1 Ocak 1973'te yürürlüğe giren Katma Protokol'a göre, geçiş döneminde 22 yıllık bir süre içinde sanayi ürünlerinde gümrük birliği sağlanacak ve 1976-1986 arasındaki 10 yılda Türkiye ile AT arasında işgücünün serbest dolaşımı sağlanacaktı. Türkiye bazı sanayi malları üzerindeki gümrük vergilerini 12 yılda, ötekileri ise 22 yılda sıfırlayacaktı. AET ise Türkiye'den ithal edilen sanayi ürünleri üzerindeki gümrük vergilerini kaldıracaktı.

Katma Protokol'un uygulanması ancak iki yıl sürdü. Türkiye 12 yıllık mallar için her biri yüzde 10'luk ve 22 yıllık listedeki mallar için ise her biri yüzde 5'lik iki indirimi gerçekleştirebildi. AET ise Türkiye'den ithal ettiği sanayi ürünlerinden aldığı gümrük vergilerini indirdi ama bazı ürünlere uyguladığı miktar kısıtlamasını sürdürdü. Bu arada AET'nin diğer azgelişmiş ülkelere sağladığı kolaylıklar, Türkiye'ye sağlamış görünen avantajları anlamsızlaştırdı.

Tablo 4

1964 Yılından Gümrük Birliği'ne Kadar Olan Dönemde Dış Ticaret Göstergeleri (1964-1994)

Yıllar	İhracat (000 \$)	Değişim %	İthalat (000\$)	Değişim %	Dış Ticaret Dengesi (000\$)	Dış Ticaret Hacmi (000\$)	İhracat /İthalat Karşıla ma Oranı (%)	GSYİH (milyon TL)
1964	410771	11.6	537229	-21.9	-126458	948000	76.5	87782
1965	4637338	12.9	571953	6.5	-108215	1035691	81.1	90078
1966	490508	5.8	718269	25.6	-227761	1208777	68.3	100629
1967	522334	6.5	684669	-4.7	-162335	1207003	76.3	105159
1968	496419	-5.0	763659	11.5	-267240	1260078	65.0	31425049
1969	536834	8.1	801236	4.9	-264403	1338070	67.0	32707548
1970	588476	9.6	9447604	18.3	-359128	1536081	62.1	33765132
1971	676602	15.0	1170840	23.6	-494239	1847442	57.8	35644700
1972	884969	30.8	1562550	33.5	-677581	2447519	56.6	38291639
1973	1317083	48.8	2086216	33.5	-769133	3403299	63.1	39540780
1974	1532182	16.3	3777501	81.1	-2245319	5309683	40.6	41752876
1975	1401075	-8.6	4738558	25.4	-3337483	6139633	29.6	44748268
1976	1960214	39.9	5128647	8.2	-3168433	7088862	38.2	49429503
1977	1753026	-10.6	5796278	13.0	-4043252	7549304	30.2	51113351
1978	2288163	30.5	4599025	-20.7	-2310862	6887187	49.8	51881586
1979	2261195	-1.2	5069432	10.2	-2808236	7330627	44.6	51557767
1980	2910122	28.7	7909364	56.0	-4999242	10819486	36.8	50295991
1981	4702934	61.6	8933374	12.9	-4230439	13636308	52.6	52738671
1982	5745973	22.2	8842665	-1.0	-3507178	14588639	65.0	54617937
1983	5727834	-0.3	9235002	4.4	-3507168	14962836	62.0	57332998
1984	7133604	24.5	10757032	16.5	-3623429	17890636	66.3	61181164
1985	7958010	11.6	11343375	5.5	-3385367	19301386	70.2	63776134
1986	7456726	-6.3	11104771	-2.1	-3648046	18561497	67.1	68248101
1987	10190049	36.7	14157807	27.5	-3967757	24347856	72.0	74721925
1988	11662024	14.4	14335398	1.3	-2673374	25997422	81.4	76206292
1989	11624692	-0.3	15792143	10.2	-4167451	27416835	73.6	76498311
1990	12959288	11.5	22302126	41.2	-9342838	35261413	58.1	83578464
1991	13593462	4.9	21047014	-5.6	-7453552	34640476	64.6	84352830
1992	14714629	8.2	22861055	8.7	-8156426	37585684	64.3	89400745
1993	15345067	4.3	29428370	28.7	-14083303	44773436	52.1	96590370
1994	18105872	18.0	23270019	-20.9	-5164147	41375891	77.8	91320722

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

1970'lerin ikinci yarısında Türkiye ekonomisi krize girince, yaşanan döviz dengesi sorunu nedeniyle, ithalatta kısıtlamalar ve gümrüklerde belli düzenlemelere gerek duyuldu. Türkiye 1977'den başlayarak AET ile ilgili tüm yükümlülüklerini erteledi. 1978 Ekim'inde Türkiye, AET'den, yeni kolaylıklar isterken, yükümlülüklerinin de 5 yıl süreyle ertelenmesini ve ek mali yardım istedi. ET, Mayıs 1979'da, bu isteklerden sadece 5 yıllık erteleme talebini kabul etti ki bu AET ile ilişkilerin askıya alınmasına neden oldu (Sönmez, 1992, s.84-85).

Tablo 4'den de görüleceği üzere; 1964-1980 yılları arasında dış ticaretimiz istikrarlı bir şekilde açık vermiştir. 1964'te ihracatın, ithalatı karşılama oranı %76,5 iken bu oran 1980'de yarı yarıya azalarak %36,8'e gerilemiştir. İthal ikameci sanayileşme sürecinin Türkiye'deki görünümü ödemeler dengesindeki kötüleşme olarak kısaca özetlenebilir. Bunun nedeninin ithal girdilerdeki artma eğilimi olduğunu ileri sürenler vardır. Bu görüşü savunanlara göre; ithal girdilerin giderek artmasının nedeni ithal girdiyle üretilen ürünlerin ihracata yönelik değil iç talebi karşılamaya yönelik üretilmiş olmalarıdır bu nedenle ulusal sanayi ihtiyacı olan dövizden mahrum kalmıştır. Geleneksel ihraç ürünlerinden elde edilen döviz yeterli olmadığı için de ticaret hadlerinin kötü gidişatı önlenememiştir (Savrul vd., 2013, s.68).

Türkiye'nin kapalı ya da açık ekonomi süreçlerinde yaşadığı ekonomik krizlerin başlıca ön belirtisi yüksek cari hesaplar açığı olagelmıştır. Bir ülkenin beklenen ve gerçekleşen cari hesaplar açığı arasında ikincisi lehine bir artış söz konusuysa veya o ülke ağır dış borç servisini karşılayabilecek kadar büyük cari hesaplar fazlası veremiyorsa, bir kriz büyük ihtimal dahilindedir. Cari hesaplar çeşitli nedenlerle açık verirler; sözkonusu dönemin ekonomi politikalarına, döviz kuru ve dış ticaret rejimi ile dış koşullara bağlıdır. Türkiye'nin yakın ve uzak geçmişinde cari hesaplar dengesindeki uzun süreli bozulma ödemeler dengesinde bir açıkla, dolayısıyla bir ekonomik krizle sonuçlanmıştır. 1970'lerin sonlarında yaşanan son krizin nedenleri petrol fiyatlarında görülen artış sonucunda ithalatın değer olarak yükselmesi ve hükümetlerin enflasyonist ve genişlemeci politikalarının sabit kur rejimiyle birleşince ihracatın yerinde saymasına yol açmasıdır (Öz, 2007, s.1).

1977'de ekonomik istikrarın önemli ölçüde bozulduğu görülmektedir. Ekonomik istikrar bozulunca üretim olumsuz etkilenmiş, ürün yetersizlikleri karaborsaların oluşmasının önünü açmıştır. Bu yıllarda Türkiye, daha çok üretim malları üreterek, ara malı

ve temel tüketim sanayi sektörlerinin yurt içinde ikamesine yönelmiştir. Bu dönemde ithal mallara yüksek kota ve yüksek tarife oranları uygulanmak suretiyle yerli üretim korunmaya çalışılmıştır. Türkiye ekonomisi 1977'den itibaren bir döviz finansmanı sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Mart 1978 ve Nisan 1979'da uygulanan istikrar programlarında temel amaç ödemeler bilançosu açıklarının giderilmesi, enflasyon artışının önlenmesi, KİT'lerin kendi aykaları üzerinde duracak duruma getirilerek bütçe üzerindeki yüklerinin hafifletilmesi olarak belirlenmişti (Savrul vd., 2013, s.69).

1980-1989 yılları arasında dış ticaret açığının inişe geçtiği görülmektedir. Dış ticaret açığı 1980 yılında 5 milyon dolar iken 1988 yılında yarısından daha aza düşmüş (2.2 milyon dolar) % 55 civarında azalış göstermiştir. İhracatı teşvik mekanizmasının boşlukları nedeniyle hayali ihracat diye bir olumsuzluk yaşanmışsa da bu yıllarda ihracatın ithalatı yakalamaya en yakınlaştığı yıllar olduğu söylenebilir. 1980 yılında % 36.8 olan bu oran, 1995 yılında % 60'a ulaşmıştır. Dış ticaretin özellikle ihracat ayağı için Türk Eximbank'ın kurulmuş olması da ileriye dönük umut vermiştir. Bu sayede ihracatçı firma sayısında patlama yaşanmıştır (Şençalar, 2013, s.67).

1980'li yıllar sonrasında uluslararası olay ve gelişmeler göz önünde bulundurulmaksızın, Türkiye ekonomisindeki değişimleri sağlıklı değerlendiremeyiz. Bu dönemin ünlü ekonomik istikrar paketleriyle başlayan sanayileşme stratejisi daha çok imalat sanayi ürünlerinde yoğunlaşan kayda değer ihracat artışı sağlamıştır. İhracata yönelik politikaların dayanakları; paranın değerinin düşürülmesi, iç talebin kısılması, işgücü maliyetinin düşürülmesi ve doğrudan parasal destekler olmuştur (Meçik ve Afşar, 2014, s.4).

4.1.4.3. Türkiye'de Gümrük Birliği Süreci ve Gümrük Birliği Sonrasında Türkiye'de Dış Ticaret

1990'lı yıllarda dünya ekonomisinde bölgesel ekonomik entegrasyonlardaki artış, SSCB'nin dağılması sonrasında geçiş ekonomilerinin ortaya çıkışı, Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulması ve Washington Uzlaşması politikalarının devreye girmesi ülkelerin hızla küreselleşen dünyada dışa açılmalarını adeta dayatır duruma getirmiştir. Bütün bu gelişmeler kendini 2000'li yıllarda daha görünür kılmıştır.

Küreselleşme ile birlikte ticaret, sermaye hareketleri ve teknoloji akımının uluslar ötesi bir özellik kazanarak yayılması sürecini takiben Türkiye ekonomisi, 1970'li yılların ikinci yarısında hızlı bir dışa açılma süreci yaşamış ve uluslararası piyasalarla bütünleşmede ivme kazanmıştır.

Bu entegrasyon süreci, Türkiye'nin dış ticaret hacmini artırırken, diğer taraftan dünya ekonomisindeki risklerin Türkiye'nin ekonomisine yansması gibi bir sorunu da taşımıştır. Türkiye'nin ekonomideki risklerden diğer gelişmekte olan ülkelere göre daha fazla etkilenmesi, yüksek dış ticaret açığı ve cari açığa sahip kronik sorunundan kaynaklanmaktadır (Yardımcıoğlu vd., 2012, s.324)

1996 yılında Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesi ve sonrasında ulusal ve uluslararası düzeyde meydana gelen gelişmeler, başta dış ticaret olmak üzere ekonominin çeşitli alanlarında önemli dönüşümlere yol açmıştır. Son yıllarda Çin'in artan ölçüde dünya ekonomisine entegre olması ve bu bölgenin dünya üretim merkezine dönüşmesi, özellikle 2000 yılı sonrasında imalat sanayi ürünleri ticaretinde yeni eğilimleri ortaya çıkarmıştır. 2001 krizi ve sonrasında uygulanan yapısal reform ağırlıklı program, ekonomide temel bir dönüşüme yol açmış ve ekonomide görece istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Ancak, bu dönüşüm süreci dış ticaret açığının yükselmesi, yüksek büyümeye karşın işsizlik oranının düşürülememesi ve rekabet gücü kayıpları gibi sorunların ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Son yıllarda global eğilimlerin giderek belirginleşmesi ve aynı dönemde yerel paranın değerlenmesi ise sözkonusu sorunların iyice su yüzüne çıkmasına neden olmuştur (<http://www.tusiad.org.tr/>, 2008, s.1)

İhracat alanında yaşanan gelişmelerin olumlu yanlarından biri ihracatın yapısında meydana gelen değişimlerdir. Türkiye'nin 1980 yılındaki ihracatında tarım ve madencilik ürünlerinin payı %60'ın üstündeydi geri kalanını da sanayi ürünleri oluşturmaktaydı. Aradan geçen 15 yıl zarfında Türkiye'nin ihracat yapısı sanayi lehine değişerek sanayinin payının %90'a yaklaştığını görüyoruz. Bu değişim kuşkusuz sanayi toplumu olma yolunda aldığımız yolu gösterir, nihayetinde Türkiye ekonomisi tarımı temel alan bir yapıya bağlı olmaktan kurtulmuştur.

Türkiye'nin ihraç ettiği sanayi ürünlerinin çeşidi de bu gelişmede gözden kaçırılmaması gereken bir husustur çünkü ihracatımızın yarısından fazlası tüketim mallarından oluşmaktadır. Bu ürünler içinde tekstil önemli bir yer kaplamaktadır

dolayısıyla, ihracatın yapısındaki gelişmeleri tek başına yeterli sayamayız çünkü ihracatta bir sektöre yoğunlaşma olumsuz sonuçlar doğurabilecek bir dezavantajdır. Bu nedenle, ihracatta çeşitlilik ülke ihracatının geleceği açısından büyük önem arzeder (Öztürk ve Özyakışır, 2005).

Nowak-Lehmann vd. (2007), Türkiye'nin en çok dış ticaret yaptığı 16 ihracat sektörünün ve bunların iktisadi belirleyenlerini panel veri kullanarak yerçekimi modeli ile incelemiştir. Buna göre, Türk lirasındaki fiyat rekabeti artışı, Türk ihracatına tüm sektörlerde önemli bir gelişme sağlamıştır. Tarımsal ürün bazında, Türkiye'nin ana rakipleri Yunanistan, İspanya, Portekiz, İtalya ve Fransa'dır. Önemli olan bir konu ise, ticari rakiplerle taşımacılık maliyetleri ve farklılıkları bazı sektörlerde ihracatı önemli ölçüde etkilemektedir (Nowak, Lehmann vd., 2007, s.738).

Ekonomide yüksek büyüme hızının yakalandığı dönemlerde ithalat ihracattan daha fazla artmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1996'da yüzde 53, 2007 yılında yüzde 63 olduğunu görüyoruz. İhracatın ithalatı karşılama oranı artmasına rağmen dış açıklar da her yıl yüksek oranlarda artmaya devam etmiştir. Dış açıkların artışında döviz kurunun etkisi de göz ardı edilmemelidir. Türkiye'deki enflasyon oranı ile Türkiye'nin en fazla dış ticaret yaptığı 19 ülkenin enflasyon oranları ve bu ülkelerin paralarından oluşan sepet dikkate alınarak Merkez Bankasının hazırladığı Tüketici Fiyat Endeksi bazlı reel efektif kur endeksini incelediğimizde Türk Lirasının her yıl ortalama %7.8 değerlendirildiği, döviz kurunun ise eksik değerlendirildiği görülmektedir. Ayrıca 2006 yılında 54 milyar dolar dış açığına karşılık dolar cinsinden yapılan ihracat %44.1, Avro cinsinden yapılan ihracat ise %48.5 gerçekleşmiştir. 2007 yılında dolar cinsinden ihracat %42.2, Avro cinsinden ihracat % 50.4 gerçekleşmiştir. Türkiye'nin ithalatı ağırlıklı olarak dolar üzerinden, ihracatı ise Avro üzerinden gerçekleşmektedir. Avro'nun dolara göre değerlendirildiği dönemlerde dış ticarete fiyat avantajı yakalanabilmiştir, bu avantaj dolar cinsinden ithalat yapılan ara mal ve hammadde ile üretilen ürünlerin Avro cinsinden ihracatıyla sağlanmıştır (Akdemir ve Konur, 2008).

Türkiye'nin ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin 2000'li yıllardaki analizi, Gümrük Birliği ve IMF gözetiminde izlenen Yapısal Uyum Programları'nın etkileri göz önüne alınmadan yapılamaz. Dışa açık bir ekonomide imalat sanayiinin yarattığı katma değer ve ulusal gelir içindeki payının artması, yani sanayileşmenin devam etmesi,

Üretim kapasitesinin artmasının yanı sıra karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı verimliliğın de artmasını gerektirmektedir.

Kasım 2000 ve şubat 2001 ekonomik krizlerinin etkisiyle yatırım ve tüketim harcamaları büyük oranlı azalma eğilimine girmiştir. Devalasyonla birlikte ihracatın artmasına ithalatın azalmasına rağmen 2002'de ithalat artış oranı ihracat artış oranından yine de yüksektir (Savrul vd. 2013, s.72).

İhracata devalüasyon etkisi perspektifinden bakılırsa son 35 yılda üç büyük devalüasyon yapılmıştır. 24 Ocak Kararları'yla ihracata dayalı büyüme stratejisine geçilmesi doğrultusunda yapılan devalüasyon ile 1981'de ihracatın yüzde 61 oranında arttığı görülmektedir. 1994'teki devalüasyonun ve 5 Nisan Kararlarının ihracata etkisi ise ancak yüzde 18'e ulaşabilmiştir. Devalüasyon ihracatı artırıcı, ithalatı ise azaltıcı yönde etkisi ülkemizdeki devalasyonlarda görülmekle birlikte ithalat ile ihracat arasındaki farkın azalması için ya ekonomideki toplam üretim artması ya da toplam harcamanın azalması gerekmektedir. Ülkemiz açısından devalüasyonun ithalat üzerindeki en önemli etkisi ise tüketim malı ithalatının azalma eğilimine girmesidir. Alınan önlemlere rağmen Türkiye'nin dış ticaretinin 2000'li yıllardaki eğilimi ithalat lehine olmuştur.

2004 yılında ihracat %33.4 oranında artarak 63 milyar dolara, ithalat ise % 40.4 oranında artarak 97.3 milyar dolara çıkmış, dolayısıyla dış ticaret açığı 34.3 milyar dolar olmuştur. 2004 yılının Temmuz ayına göre ihracat % 4 oranında azalmış, ithalat ise % 8,7 artmıştır. Geçici verilere göre 2005 yılı Temmuz ayında 5.405 Milyon Dolar ihracat, 9.491 Milyon Dolar ithalat gerçekleşmiştir (ztrk ve zyakışır, 2005).

1996 yılından 2002 yılına kadar, Malkoç'a göre, Gümrük Birliği, Türkiye ekonomisine olumlu etkiler yaratmıştır. Öyle ki, dış ticaret yapısını düşük-beceri gerektiren tarımsal ürünler, tekstil ve giyim gibi sektörlerden, makine ve taşıma ekipmanları gibi yüksek-beceri gerektiren sektörlere kaydırımıştır. Bu aynı zamanda, Türk sanayisinin Gümrük Birliği sonrası, rekabetçiliğine de katkıda bulunmuştur ve makine ve taşıma ekipmanları sektörlerinde GB sonrası rekabetiliğinde bir artış gözlemlenmiştir (Malkoç, 2002, s.35).

Türkiye'nin ihracatı içinde 1980'den önce tarım önde gelen sektrd. 1980'den sonra ihracatta tarımın payı azalmış, sanayinin payı hızla artmıştır. 1990'da tarımın toplam ihracat içindeki payı %18.4 iken bu oran 2000'de %7.8 olarak gerçekleşmiştir. 1990'da

toplam ihracatımızda sanayi kesiminin payı %79 iken bu oran 2000’de %91.2’ye çıkmıştır. Türkiye ekonomisinin kendine özgü olduğu içinde önemli ihracatçı sektörlerin aynı zamanda önemli ithalatçı sektörler olduğunu görüyoruz bu durum ihracatın ithalata bağımlılığının da önemli bir göstergesidir. Örneğin ihracatta ilk sırada yer alan motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet sektörü 2005’te 9.6 milyar dolar ihracat gerçekleştirmiş, aynı sektörün ithalatı 10.6 milyar dolar olmuştur (Savrul vd. 2013, s.73).

Her ne kadar Türk tarımının tam entegrasyonu oldukça maliyetli gibi görünse de, tüm tarifelerin veya tarife-benzeri araçların kaldırılması Türkiye'nin AB'ye tarımsal ihracatının güçlendirilmesi ve artması için etkili bir ölçüm olacaktır. Halihazırdaki Gümrük Birliğini içeren sanayi malları sektörü için Türkiye'nin AB'ye ihracatı yalnızca az miktarda artış göstermiştir (Nowak, Lehmann vd, 2007, s.739).

Tablo 5

Türkiye'nin Gümrük Birliği Sonrası Dış Ticareti

Yıllar	İhracat (000 \$)	Deği şim %	İthalat (000\$)	Deği şim %	Dış Ticaret Dengesi (000\$)	Dış Ticaret Hacmi (000\$)	İhraca t/İthal at Karşıl ama Oranı (%)	GSYİH (milyon TL)
1995	21637041	19.5	35709011	53.5	-14071970	57346052	606	97887800
1996	23224465	7.3	43626642	22.2	20402178	66851107	53.2	104745149
1997	26261072	13.1	48558721	11.3	-22297649	74819792	54.1	112631203
1998	26973952	2.7	45921392	-5.4	-18947440	72895344	58.7	70203147
1999	26587225	-1.4	40671272	-11.4	-14084047	67258497	65.4	67840570
2000	27774906	4.5	54502821	34.0	-26727914	82277727	51.0	72436399
2001	31334216	12.8	41399083	-24.0	-10064867	72733299	75.7	68309352
2002	36059089	15.1	51553797	24.5	-15494708	87612886	69.9	72519831
2003	47252836	31.0	69339692	34.5	-22086856	116592528	68.1	76338293
2004	63267153	33.7	97539766	40.7	-34372613	160706919	64.8	83485591
2005	73476408	16.3	116774151	19.7	-43297743	190250559	62.9	90499731
2006	85534676	16.4	139576174	19.5	-54041499	225110850	61.3	96738320
2007	107271750	25.4	170062715	21.8	-62790965	277334464	63.1	101254625
2008	132027196	23.1	201963574	18.8	-69936378	333990770	65.4	101921730
2009	102135000	-22.4	140919000	-30.2	-38784000	243054000	72.5	97143611
2010	113975607	11.6	185535044	31.7	-71559436	299510651	61.4	105680142
2011	134907	29.8	240842	18.5	-105935	375749	56.0	115174724
2012	152489	-1.8	236545	13.0	-84/56	389034	64.5	117674715
2013	151802637	-0.4	251661250	6.4	-99858613	403463887	60.3	122476094
2014	157610157	3.8	242177117	-3.8	-84566959	399787274	65.1	126517805
2015	143850376	-8.7	207206508	-14.4	-63356132	351056885	69.4	131578517

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

1994-2001 Türkiye ve 2008 küresel krizlerinin dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz etkisi olmuştur. Kriz yıllarında dış ticaret açıklarının azalması şaşırtıcı değildir. çünkü ekonomik kriz yıllarında ithalatın önemli ölçüde düşerek dış ticaret dengesinde geçici bir düzelme görülür. Kriz sonrası yıllarda açığın tekrar hızla artar. Dış ticaret hacmi 2008 yılı itibariyle 333 milyar dolara ulaşmıştır. Fakat 2008 yılının sonlarındaki küresel finans krizi Türkiye'yi etkileyerek 2009 yılında 243 milyar dolara düşürmüştür. Küresel Krizin etkilerinin azaldığı 2010 yılı Ocak-Haziran döneminde ise dış ticaret hacmi 138 milyar dolar seviyelerine çıkmıştır. Dış ticaret hacmindeki önemli artışlara karşın dış ticaret açığımız da 2001 ekonomik krizi sonrası hızla artmış, endişe verici boyutlara ulaşmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı 2001'de % 75.7 iken 2007 yılında % 63.1'e düşmüştür. Bu oranın 2009 küresel krizinin de etkisiyle %72.5'e yükseldiği ertesi yıl Ocak-Haziran döneminde tekrar % 65,8 seviyelerine düştüğü görülmektedir. 2008 yılındaki dış ticaret açığı yaklaşık 70 milyar dolar tutarındadır. Krizin etkisinin derinleştiği 2009'da ise ithalattaki ciddi daralmayla dış ticaret açığı 38 milyar dolara gerilemiştir (Utkulu, 2009).

Türkiye'de 1996-2007 döneminde DİR (Dahili İşleme Rejimi) kapsamında yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payı ortalama %50 oranında gerçekleşmiştir. 1996 yılında toplam ihracat içinde DİR kapsamında gerçekleştirilen ihracatın payı %38 iken, bu oranı sonraki yıllarda sürekli artış göstermiştir. 2003 yılında %57'ye, 2004'te %54'e, 2005'te %51'e, 2006'da % 43'e, 2007'de % 51'e yükselmiş bulunmaktadır. Bu rakamların da gösterdiği üzere toplam ihracatımız içinde dış alım girdi oranı çok yüksektir (Akdemir ve Konur, 2008).

Temel tarım ürünlerinin ihracattaki payı 1990'ların ortasında %15'in üzerinde iken krizin derinleştiği 2009'un sonunda yarıyarıya kadar (%8.5) düşmüş ama tekstil sektörünün payında bir azalma olmamıştır. Ancak konfeksiyon ürünleri ihracattaki payını %20'den %15'e kaybetmiştir. Demir ve çelik ürünlerinin payı (%8) aynı kalmış, demir ve çelik eşyalar ihracat içindeki paylarını 1996'da %2'den 2008 yılındaki kriz sonrası ihracat daralmasına rağmen 2009'da %5.6'e çıkarmıştır. Makine, elektrikli ve elektronik ürünler, motorlu taşıtlar (otomotiv) ve parçalarının ihracat payları yükselmiştir. Söz konusu ürünlerin ortalama yıllık artış oranları %30'un üzerinde gerçekleşmiştir. Bu oran aynı dönemde motorlu taşıtlar ve parçalarında %50'nin üzerindedir. 2005 sonrasında motorlu

taşıtlar ve parçalarındaki ihracat 10 milyar doların üzerine çıkmıştır. 2007 yılında ise otomotiv sektörü ihracatı yaklaşık 16 milyar dolar ile ihracatta ilk sıraya yerleşmiştir. 2009 yılında krizin etkisine rağmen sektör ilk sıradaki yerini (12.2 milyar dolar) yerini korumuştur (Utkulu, 2009).

Tablo 6

Türkiye'nin Dış Ticaretinde AB'nin Payı

Yıllar	İhracat AB/Türkiye (%)	İhracat (Milyon Dolar)	İthalat AB/Türkiye (%)	İthalat (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)	İhracat/İt halat (%)
1996	54.1	12.563	55.7	24.321	-11,757	51.7
1997	51.2	13.435	53.8	26.119	-12.684	51.4
1998	54.9	14.809	55.1	25.282	-10.473	58.6
1999	58.0	15.424	55.4	22.530	-7.106	68.5
2000	56.4	15.664	52.3	28.527	-12.862	54.9
2001	56.0	17.546	47.9	19.823	-2.278	88.5
2002	56.6	20.415	49.8	25.689	-5.274	79.5
2003	58.0	27.394	50.7	35.140	-7.746	78.0
2004	57.9	36.581	49.3	48.096	-11.515	76.1
2005	56.3	41.365	45.1	52.696	-11.331	78.5
2006	56.0	47.935	42.5	59.387	-11.452	80.7
2007	56.3	60.399	40.2	68.395	-7.996	88.3
2008	48.0	63.390	36.8	74.408	-11.017	85.2
2009	46.0	47.013	40.1	56.509	-9.496	83.2
2010	46.3	52.685	38.9	72.180	-19.494	73.0
2011	46.2	62.347	37.8	91.128	-28.781	68.4
2012	38.8	59.241	37.0	87.446	-28.205	67.7
2013	41.8	63.039	36.7	92.457	-29.418	6.8
2014	43.5	68.518	36.6	88.786	-20.268	77.2
2015	44.7	64.518	37.9	78.668	-14.150	82.1

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046

Türkiye'nin dış ticaretinde AB'yi gösteren tablodan da görüleceği üzere; gerek ihracat ve gerekse de ithalat parametrelerine göre Türkiye'nin dış ticaretinde AB'nin nispi önemi Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girdiği 1996 yılından itibaren aşınmaya başlamıştır. 1996 yılında AB-27 ülkelerinin Türkiye ithalatı içerisinde %55.7 olan ithalat payı izleyen yıllarda önemli ölçüde düşerek 2012 yılında %37 oranına gerilemiş, aynı dönemde Türkiye'nin AB-27 ülkelere yaptığı ihracat payı ise %54.1 oranından %38.8 oranına gerilemiştir. Türkiye'nin AB ülkelerine yaptığı ihracatın ithalattan daha fazla artması sonucunda AB ile yapılan ticarete ihracatın ithalatı karşılama oranı 1996-2012 döneminde %51.7'den %67.7 oranına yükselmiştir. Yani 1997-2012 arasında AB-27 ülkelere yapılan ihracat yıllık ortalama %11.2 oranında artmış, ithalat ise ortalama %10.3 oranında artmış, dolayısıyla ihracatın ithalatı karşılama oranında düzelme görülmüştür. Dolar bazında, Türkiye'nin AB-27 ülkelere yaptığı ihracat Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girdiği 1996 yılında 12,563 milyon dolar iken, 2012 yılına gelindiğinde %372 oranında artarak 59,241 milyon dolara ulaşmıştır. İthalat ise aynı dönemde %260 oranında artmış 24,321 milyon dolardan 87,446 milyon dolara çıkmıştır (Eşiyok, 2013).

Gümrük birliğinin yalnızca mal akımlarını değil, aynı zamanda Türk sanayisinin rekabetçiliğini de etkilemesi beklenir. Bunu anlamak için, sektörler bazında Balassa endeksine bakılabilir. Bu endeks, Gümrük Birliği sonrası Türk sanayisindeki rekabetçilik kazançlarını ve kayıplarını ifade eder. Endeks şu şekilde tanımlanabilir.

$$B = (X_{kt} - M_{kt}) / (X_{kt} + M_{kt}),$$

Burada, X_{kt} t zamanında k sektöründeki mal ihracatını, M_{kt} ise, t zamanında k sektöründeki mal ithalatını ifade eder. Bu durumda, B değerinin yüksek olması, karşılaştırmalı üstünlüğün olduğunu gösterir. B değerinde bir artış ise, rakiplerine karşı rekabetçi gücünü artırdığı anlamına gelir (Malkoç, 2002, s. 27).

Türkiye ile AB-27 ülkeleri arasında yapılan dış ticarete ilişkin genel değerlendirmede Türkiye'nin son yıllarda toplam ithalatında meydana gelen artışların Avrupa Birliği'nden yapılan ithalattan kaynaklanmadığı, AB dışı ülkelere, özellikle de Asya ülkelerinden kaynaklandığı söylenebilir. Gümrük Birliği Türkiye'nin gümrükler üzerindeki hükümler hakkındaki kullanımını engelleyerek, Asya ülkelerinin Türkiye'nin iç pazarını ucuz maliyetli ürünlerle ele geçirmesine yol açmaktadır. Bu durum dış ticaret açıklarının artmasında önemli rol oynamaktadır (Eşiyok, 2013).

Türkiye, 2002 yılı sonrasında yaşanan küresel likidite bolluğu sayesinde, dış borç ve sermaye akışı kaynaklı yüksek büyüme oranları yakalayabilmiştir. Ancak bu süreç, cari işlemler açığını da aynı hızla büyütüştür. Türkiye'nin cari işlemler açığı 2011 yılında 77.1 milyar dolara yükselerek GSYİH'nin %10'una ulaşmış büyük bir ekonomik sorun haline gelmiştir. Aynı dönemde dış ticaret açıkları en yüksek değerine ulaşarak, ihracatın ithalatı karşılama oranları %60'lara gerilemiştir (Göçer, 2013, s.215).

AB son dönemde serbest ticaret anlaşmalarının gerçekleştirilmesine yönelik süreci hızlandırmıştır. Türkiye Gümrük Birliği nedeniyle AB'nin tercihli ticaret rejimini üstlenmek durumunda bırakılmıştır. Gümrük Birliği yükümlülüğüyle AB'nin özellikle Güney Kore, Ukrayna, ASEAN ve Hindistan gibi ülkelerle imzalayacağı anlaşmalardan Türkiye dışarda tutulursa özellikle tekstil, elektronik, otomotiv, demir-çelik ve kimya gibi Türkiye'nin lokomotifleri olan sektörlerin büyük ölçüde zarar göreceği açıktır (TÜSİAD, 2010, s.43).

Türkiye ve Avrupa Birliği arasında siyasi görüş ayrılıklarına karşın 20. yılını dolduran Gümrük Birliği anlaşmasının kapsamının genişletilmesi söz konusudur. Gümrük Birliği anlaşmasının hizmet ve tarım sektörlerini de kapsayacak şekilde genişletilmesinin gündeme geldiğini yetkililer ifade etmektedir. Mevcut Gümrük Birliği anlaşması mal ticaretinde AB ve Türkiye'nin karşılıklı şekilde gümrük vergilerinin ve ithalat-ihracat kotalarının kaldırılmasını sağlamakta; anlaşmanın hizmet ve tarım sektörlerini kapsayacak şekilde genişletilmesi halinde ise turizm, ulaşım, finans ve bilişim gibi hizmet sektörlerinin yanı sıra tarım alanında da karşılıklı ticari engellerin kaldırılması gündeme gelmiş bulunmaktadır (<http://www.bbc.co.uk/>).

2015 yılı başlarında ortaya çıkan yeni bir durum da; ABD ve AB arasında imzalanacak bir serbest ticaret anlaşmasından Türkiye'nin dışlanması halinde Türkiye'nin Gümrük Birliği'ni askıya alma ihtimalidir. Çünkü dünyanın bu iki büyük ekonomik pazarı Türkiye'yi dışlayarak gümrüklerini karşılıklı olarak açarsa Türkiye özellikle ABD pazarında haksız bir rekabetle karşı karşıya kalabilecek. Türkiye'nin AB ile Gümrük Birliği anlaşması nedeniyle Brüksel'in imzaladığı her serbest ticaret anlaşması Türkiye'yi de bağlıyor yani Türkiye de diğer tüm AB üyeleri gibi anlaşma yapılan ülkeye gümrüklerini açıyor. Bu durum sanayicilerin tepkisiyle karşılaşıyor çünkü anlaşma yapılan ülkelere mal satmakta zorlanıyor ve rekabet edemediklerinden yakınıyorlar.

Türkiye'nin en büyük kaygısı TTIP anlaşmasıyla (Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı Anlaşması) Amerikan mallarının gümrüksüz biçimde Türkiye pazarına girmesi ve buna karşılık Türk mallarının ABD'de gümrüğe tabi olmaya devam etmesi. Bu durum "tercihli mal erozyonu"na yol açacak (<http://www.bbc.co.uk>).

Türkiye'nin ABD ile ticareti özellikle 2007'den itibaren canlanmaya başlamış, 2011'e kadar iki ülke artasındaki ticari ilişkiler ABD lehine gelişmişti. Türkiye'nin ABD'ye karşı dış ticaret açığı 11 milyar doları aşmıştı. Sonraki yıllarda bu artış Türkiye'nin ihracatındaki artışla birlikte kademeli olarak kapanmıştı. AB ve ABD arasındaki olası bir ticaret anlaşmasıyla birlikte ABD'ye karşı verilen açığın tekrar artışa geçebileceği ifade edilmektedir (<http://www.bbc.co.uk>).

Dünya Bankası Türkiye Direktörü Martin Raiser, Gümrük Birliği'nin günümüz ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmesi gerektiği belirterek; AB'nin ABD ile serbest ticaret anlaşması imzalaması halinde Türkiye ABD mallarının vergisiz olarak Avrupa ve Türkiye pazarına girmesini kabul etmiş oluyor. Bu da rekabette Türkiye'nin aleyhine işleyen bir durum, üçüncü ülke olarak Türkiye için bir asimetri yaratıyor.

Raiser, Türkiye'nin AB'ye entegrasyonunun ekonomik olanaklar açısından değerlendirildiğinde kilit bir unsur olduğunu, 20 yılını doldurmak üzere olan Gümrük Birliği anlaşmasının tarım ve hizmetleri kapsayacak biçimde genişletilmesinin Türkiye'nin rekabet gücüne önemli katkı sağlayacağını belirtmiştir. Ancak bunun için dünya ticareti ve Türkiye'nin AB ile ilişkilerindeki değişen eğilimleri gözden kaçırmadan ele alınmasını önermiştir.

Gümrük Birliği hizmetler ve tarımı da kapsayacak biçimde genişletilirse yatırımlar ve verimlilikteki daha hızlı bir büyümeden kaynaklı önemli kazanımlar dışarıda tutulursa bile 2 milyar dolar civarında bir sosyal kazanç mümkün görünüyor. (<http://www.brookings.edu/>).

4.1.5. Dış Ticaret Hadleri Açısından Değerlendirme

- Dış ticaret hadleri 1996-1999 döneminde lehte, 2000 ve sonrası dönemde ise Türkiye'nin aleyhine olmuştur.
- 1997-2007 döneminde dış ticaret hadleri nedeniyle dış ticaret dengesi 19,6 milyar dolar civarında bozulma göstermiştir.

- Tüketim ve yatırım mallarında lehte, ara malları dış ticaretinde ise aleyhte gelişmeler söz konusudur (Yükseler ve Türkan, 2008, s.49).

1980'lerden önce ve sonra ithalatın yatırım ve ara malları arasındaki dağılımı dikkat çekicidir. 1975 öncesinde yatırım ve ara malı ithalatının toplam ithalat içindeki oranları birbirine yakinken, 1980'den sonra yatırım malı ithalatı önemli ölçüde azalırken, ara malı ithalatı önemli oranda artmıştır. Bu göstergelerin ışığında ihracat artışının yeni yatırım ve üretim kapasiteleri yaratmaya yönelik olmadığı, ara malı ithalatı artışı ile kapasite kullanım oranının artırılması sonucu olduğu söylenebilir.

Tablo 7

GB'den sonra Dış Ticaret

Yıllar	Dış Ticaret - Yıllık (Milyon \$)					İhr / İth	
	İhracat	Değ.%	İthalat	Değ.%	Denge	Hacim	%
1996	23.224	7,3	43.627	22,2	-20.402	66.851	53,2
1997	26.261	13,1	48.559	11,3	-22.298	74.820	54,1
1998	26.974	2,7	45.921	-5,4	-18.947	72.895	58,7
1999	26.587	-1,4	40.671	-11,4	-14.084	67.258	65,4
2000	27.775	4,5	54.503	34,0	-26.728	82.278	51,0
2001	31.334	12,8	41.399	-24,0	-10.065	72.733	75,7
2002	36.059	15,1	51.554	24,5	-15.495	87.613	69,9
2003	47.253	31,0	69.340	34,5	-22.087	116.593	68,1
2004	63.167	33,7	97.540	40,7	-34.373	160.707	64,8
2005	73.476	16,3	116.774	19,7	-43.298	190.251	62,9
2006	85.535	16,4	139.576	19,5	-54.041	225.111	61,3
2007	107.272	25,4	170.063	21,8	-62.791	277.334	63,1
2008	132.027	23,1	201.964	18,7	-69.936	333.991	65,4
2009	102.135	-22,6	140.919	-30,2	-38.784	243.054	72,5
2010	113.883	11,5	185.544	31,7	-71.661	299.427	61,4
2011	134.906	18,5	240.841	29,8	-105.934	375.748	56,0
2012	152.461	13,0	236.545	-1,8	-84.083	389.006	64,5
2013	151.802	-0,4	251.661	6,4	-99.858	403.463	60,3
2014	157.610	3,8	242.177	-3,8	-84.566	399.787	65,1
2015	143.850	-8,7	207.206	-14,4	-63.356	351.056	69,4

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

4.2. Gümrük Birliği ve Büyüme İlişkisi

İçsel ekonomilere neden olan öncelikli tetikleyici faktörler geniş bir piyasa/pazar ortamının firmaların rekabetlerini artıracak ve üretim ölçeklerini de büyütmeye zorlamasıdır. Büyük piyasada belirsizliklerin azalması durumunda firmalar uzun dönemli planlarını yapabilirler (Kılıç, 2002: 35-36).

2000'lerde Türkiye ekonomisi; saman alevi gibi konjonktürel ancak istikrarsız parlamaları, sert dalgalanmaları, ve negatif büyüme eğilimi ile birlikte aslında 1980 sonrasında bir uzantısı görünümündedir. Elde edilen ortalama eğilim, Türkiye ekonomisinde 1990-2012 arasında genel anlamda düşen bir büyüme grafiği çizmesidir. 2002 sonrasındaki büyüme hızındaki yükselme 2008 kriziyle birlikte sona ermiştir. Türkiye'nin uzun dönemli durgunluğa sürüklendiği ve bir üretkenlik yorgunluğuna yakalandığı anlamına gelmektedir (Kolsuz ve Yeldan, 2014, s.51-52)

Ölçek ekonomilerinde uzun dönemde ortalama maliyetler azalan bir seyir izler. Özellikle verimlilik ve büyüme hızı üzerinde olumlu etkiler doğuran dışsallıklar ekonomik entegrasyonların en önemli dinamik etkilerini oluşturmaktadır. Neoklasik Büyüme Modeli uzun dönemde büyümeyi açıklamada yetersiz olması dolayısıyla yeni büyüme teorilerine ihtiyaç duyulmuştur. Son çalışmalara göre uzun dönem büyüme oranı sadece üretim ve fayda fonksiyonu göstergelerine bağlı olmayıp; emek gücündeki iyileşmeler, daha iyi sağlık ve eğitim imkanı, teknolojik değişme ve hükümet politikalarına da bağlıdır.

30 yıl öncesine kadar ithalatı ve ihracatı yok denecek kadar az olan Türkiye'den, uluslararası ticaret ağlarının önemli üyelerinden biri hâline gelen Türkiye'ye geçiş yaşanmıştır. Fakat alınan kayda değer yola rağmen Türkiye, Güney Kore ve Tayvan gibi ülkelerin başarılarını tam olarak yakalayamamış küresel ekonomide ucuz iş gücüne dayanarak kendine bir yer edinmeye çalışan ülke konumuna gelmiştir. Son otuz yılda devletin ekonomideki doğrudan varlığı neredeyse ortadan kalkmış ve bürokrasinin iktisadi politikalar üzerindeki etkisi önemli ölçüde azalmıştır. Türkiye'nin büyüyen ekonomisi toplumun geneline bir refah sağlayamamıştır. Gerçekleşen ekonomik büyüme, ithalat ve ihracattaki patlama, önemli ölçüdeki dış sermaye girişine rağmen fakirlik, işsizlik ve gelir adaletsizliği artmıştır (Kaya, 2010, s.80).

Türkiye'nin Avrupa ile olan karmaşık tarihinin resmini çizmek gerekirse, Türkiye'nin Avrupanın geleceğine dair yörüngesi hemen öngörülemez ve büyük oranda belirsizdir. Rahatlıkla öngörebileceğimiz şey, bu her iki tarafın da yakın ve karmaşık ilişkilerin, işbirliği ve çatışan çıkarlarının gelecekte de süreceğidir. Tıpkı yüzyıllarca olduğu gibi, işbirliği ve çatışma hallerinin döngüsel olarak belirgin biçimde ortaya çıkması ve 2 tarafın derin mevcut ekonomik, siyasal, güvenlik, sosyal ve kültürel bağları bu ilişkiye açık bir son vermenin oldukça zor olduğunu gösteriyor. Çok kimlikli Türkiye ve Avrupa birbirine ayrılmaz bağlarla bağlı ve “kimlik krizi 200 yıldan fazla sürmüştü bu artık kimlik sorunu olmaktan çıkmıştır” denilebilir. Ama her ne olursa olsun, Türkiye-AB ilişkilerinin yörüngesi hala belirsizliğini korumaktadır. Altını çizmek gerekirse, Türkiye ve AB aynı gemideler ama varış noktası hala belirsizdir (Tocci, 2014, s.17).

Neoklasik büyüme teorisine göre ekonomik entegrasyonun etkisi küçüktür. Eğer bu, içsel büyüme modeli ile tahminlenirse entegrasyonun etkisinin artacağı görülecektir. Avrupa Entegrasyonunun büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğunu savlayanlar kadar karşı görüşlü araştırmacılar da vardır bunlar; entegrasyonun dinamik etkilerinin 1960'larda Batı Avrupa ekonomilerinin hızlı büyümesini açıklayamadığını ileri sürmektedirler.

Öz (2007) çalışmasında AB üyelik müzakereleri sürecinde olan bütün ülkelerin dış ticaret açığı verdiği saptamasında bulunmaktadır. Yunanistan, İspanya ve Portekiz gibi müzakere sürecini 20-25 yıl önce tamamlamış ancak henüz yakınsama sürecini bitirmemiş ülkeler, yüksek dış hesaplar açığı vermeye devam edebilmektedir. Çünkü müzakerelerin bitmesine ve tam üyeliğin gerçekleşmesine rağmen AB'nin mevcut üyelerinin ortalamasına, özellikle kişi başına gelir anlamında yakınsama gerçekleşmeyebilmektedir. Bu da özellikle gelişmekte olan ülke statüsündeki adayların kişi başına gelir açısından AB ortalamasını yakalamasının uzun yıllar alabileceğini gösterir ve bu dönemde cari açık vermeleri ihtimal dahilindedir. Cari açığın kontrol altında tutulmasının bu dönem boyunca önemi büyüktür çünkü ülkenin döviz kuru çökebilir veya dış borçlarını ödeyemez hale gelebilir dolayısıyla ekonomik büyümeleri olumsuz etkilenecektir.

Togan ve Ersel (2005), cari açığın sürdürülebilir olması için ya faiz hariç cari hesaplar açığının GSYİH'ya oranının düşük tutulması ya da doğrudan yabancı yatırımların GSYİH'ya oranının yükseltilmesi gerektiğini belirtmiştir. Faiz dışındaki cari hesaplar

açığı için gereken düzeyde bir reel döviz kuru düşüşü sermaye hareketlerinin tamamen serbest olduğu ülkemiz koşullarına uygun değildir. Ayrıca değer kaybının yüksekliği enflasyonu ziyadesiyle artıracak sosyal maliyeti ise göze alınamaz boyutlarda olacaktır (Öz, 2007, s.8)

Aşağıda gümrük birliklerinin ekonomik büyüme ile ilişkisini ele alan bazı çalışmalara yer verilmiştir:

- Brada ve Mendez (1988)'e göre teknolojik gelişmenin hızlanması üye ülkelerdeki firmalar arası rekabeti artırmaktadır. Firmaların ölçeklerinin büyümesi üretimde uzmanlaşmayı dolayısıyla araştırma giderlerini artırır ve ölçek ekonomileri sağlar. Sonuçta kaynaklar, gelişen sektörlerle kaydırılır. Sonuçta da entegrasyon sonucunda toplam faktör verimliliği ve büyüme artışı gerçekleşir.
- Grosman ve Helpman (1989-1990)'a göre entegrasyonun büyüme etkisi dünyanın her yerinde aynı şekilde ve ölçüde gerçekleşmemektedir.
- Bazı araştırmalarda ticaretteki sınırlandırmaların dünya genelinde büyümenin hızını düşürdüğü ileri sürülmektedir.
- Romer (1991) İçsel Büyüme Modelinde ekonomik entegrasyonun iki ekonomiye artan ölçek ekonomilerinden yararlanma imkanı vermesi durumunda büyüme oranının artacağını çünkü entegrasyonun malların ticaretini, fikirlerin akışını veya her ikisini de sağlayacağını ileri sürmüştür.
- Baldwin (1992)'e göre ticaret açıklığı, tarife dışı engellerin kaldırılması ve piyasa büyüklüğü net karlar üzerinde olumlu etki yapar. Entegrasyona katılan ülkelerin sayıca çokluğu yüksek büyüme oranlarını getirir.
- Dollar (1992), 100'e yakın gelişmekte olan ülkede büyümenin kaynakları üzerine yapılandığı araştırmasında ülkelerin dışa açılması ve kişi başına GSYİH büyümesi arasında pozitif ilişkiye dikkat çekmiştir.
- Frankel and Romer (1996) ise ülkeler arası ticarete gelirin arttığına ilişkin anlamlı ve önemli katkının varlığına dikkat çekmişlerdir.
- Baldwin ve Seghezza (1996) da, Avrupa entegrasyonunun büyüme üzerindeki etkisini ele aldıkları çalışmalarında, yabancı ve yerli ticaret engellerinin

yatırımları azalttığını sonuçta büyüme üzerinde negatif etki yarattığını belirtmişlerdir. Avrupa entegrasyonunda söz konusu ticaret engelleri önemli ölçüde düşürülmüştür.

- Henrekson vd. (1997), 1960-1985 döneminde 22 OECD ülkesini ele alan çalışmalarında EC ve EFTA üyeliğinin büyüme oranlarında anlamlı pozitif etki yarattığını saptamışlardır. Araştırma, Avrupa'daki bölgesel entegrasyonun anlamlı büyüme etkisi yarattığını ve uzun vadede büyümeyi artırdığını ileri sürmektedir.
- *Wacziarg (1998), panel veri analizi yöntemiyle 1979-1989 döneminde 57 ülke üzerinde ticaret politikası ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmasında, ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerinde güçlü bir pozitif etkisi olduğunu bulmuştur.
- Badinger (2001), araştırmasında AB ekonomik entegrasyonunun savaş sonrası ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisine dikkat çekerek; entegrasyon olmasaydı, 1950-2000 döneminde her on yılda ortalama büyümenin % 0.4 puan daha az olacağını ileri sürmüştür.
- Nguyen ve Ezaki (2005), bölgesel ekonomik entegrasyonun Vietnam ekonomisini hem refah hem de gelir dağılımı yönünden iyileştirdiğini; tarifelerin kalkmasıyla Vietnam mallarına olan talep artışının pazarı büyüttüğünü belirtmişlerdir. Ancak tarife gelirlerinin azalması reel GSYİH'de düşüşe yol açmıştır (<http://kisi.deu.edu.tr/>)

4.3. Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi Üzerine Bir Uygulama

Tezin bu bölümünde, gümrük birliğinin Türkiye'nin Avrupa Birliği üyesi ülkeler ile yaptığı dış ticaret üzerine etkileri zaman serileri analizi ile 1982-2010 dönemi dikkate alınarak incelenecektir. Bunun için ilk önce ihracat ve ardından bir ithalat fonksiyonu kurulacaktır. İhracat talep fonksiyonu ile ilgili olarak, ilk olarak Khan (1974), 1951-1969 döneminde yıllık verilerle 15 ülkenin -Türkiye de dâhil- ihracat ve ithalat talep fonksiyonlarını incelemiştir ve ihracat/ithalat miktarı, birim fiyatlar ve dünya reel gelirlerini içeren bir model kurmuştur. Ardından ihracat ve ithalat talebine yönelik yapılan birçok çalışma, farklı değişkenlerle ihracat veya ithalat talebini etkileyen faktörleri

incelemeye çalışmışlardır. Bu tezde kullanılacak olan ihracat modeli, 1982 yılı sonrasında Türkiye'nin AB ülkeleri ile ihracatının, döviz kuru ve AB ülkelerinin gelirlerine bağlı olarak nasıl etkilendiğini göstermektedir. İthalat modeli ise, 1982 yılı sonrasında Türkiye'nin AB ülkeleri ile ithalatının, döviz kuru ve Türkiye'nin milli gelirine bağlı olarak nasıl etkilendiğini göstermektedir.

4.3.1. Zaman Serileri Analizi

Zaman serisi modelleri genelde daha çok öngörü için kullanılmaktadır. Aylık, üç aylık veya yıllık verilerle yapılabilen bu analiz, bir değişkenin bir zaman aralığı içerisindeki hareketlerinin yorumlanmasını sağlamaktadır. Zaman serilerinin deterministik ve stokastik olmak üzere iki temel özelliği mevcuttur. Deterministik özellikler, genellikle serilerde sabit, trend ve mevsimsellik bileşenlerinin bulunup bulunmamasıdır. Stokastik özellikler ise daha çok değişkenlerin durağan olup olmadıkları ile ilgilidir (Tarı, 2010, s. 374). Değişkenler arasında ekonometrik olarak anlamlı ilişkiler elde edilebilmesi için analizi yapılan serilerin durağan olmaları gerekmektedir. Değişkenlere ait zaman serilerinde trend bulunuyorsa, ilişki gerçek olmaktan çok, "sahte regresyon" şeklinde ortaya çıkar. Bu yüzden, regresyonun gerçek veya yanıltıcı bir ilişkiyi yansıtıp yansıtmadığının anlaşılması açısından durağanlık önemli bir koşuldur. Herhangi bir zaman serisinin durağan olup olmadığının anlaşılmasını sağlayan testlerden biri birim kök testidir (Tarı, 2010, s. 374-382). Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi ise, birim kök testlerinde yaygın olarak kullanılan yöntemlerden biridir.

4.3.1.1. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Testi (Birim Kök Testi)

Bir serinin uzun dönemde sahip olduğu özellik, bir önceki dönemde değişkenin aldığı değeri, bu dönemi ne şekilde etkilediğinin belirlenmesiyle ortaya çıkarılabilir. Bu nedenle, serinin nasıl bir süreçten geldiğini anlamak için serinin her dönemde aldığı değerler daha önceki dönemdeki değerleriyle regresyonunun bulunması gerekmektedir. Bu da, birim kök analizi olarak bilinen yöntemle belirlenebilmektedir (Tarı, 2010, s. 387).

Bir zaman serisi için arzu edilen koşul, bahsedildiği üzere, serinin durağan olmasıdır. Çoğu seri, durağan olmadığından, yapılacak ilk şey serilerin durağan hale getirilmesidir. Bir seride birim kökün varlığını araştıran sistematik test Dickey ve Fuller

(1979) tarafından ortaya atılmıştır. Basit bir otoregresif (AR) süreç ele alırsak; bir AR (1) modeli için,

$$y_t = \alpha + \rho y_{t-1} + e_t$$

şeklinde kurulan model başlangıç noktası olarak alınır. $H_0 = \rho \geq 1$ ve $H_1 = \rho < 1$ şeklinde sıfır ve karşı hipotezler kurulur. Denklemden her iki tarafta y_{t-1} çıkarılır,

$$\Delta y_t = \delta y_{t-1} + e_t$$

modeline ulaşılır. Bu durumda $H_0 = \rho \geq 1$ veya $H_0 = \delta \geq 1$ şeklinde oluşturulan hipotez testi serinin durağan olmadığını, yani birim kök içerdiğini ifade eder (Bozkurt, 2007, s. 34). Regresyon ile birlikte DF istatistikleri ile MacKinnon kritik değerleri de elde edilir. Eğer, e_t hata terimi otokorelasyonlu ise,

$$\Delta Y_t = b_0 + b_1 t + \delta Y_{t-1} + \alpha_i + \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + e_t$$

halini alır. Burada gecikmeli fark terimleri kullanılmaktadır. Bu denklemdeki gibi modellere Dickey-Fuller testi uygulandığında buna genişletilmiş Dickey-Fuller testi (ADF) denmektedir (Tarı, 2010, s. 390). Uygulama içerisinde bu nedenle elde edilmiş serilere yönelik birim kök analizi yapılacaktır.

4.3.1.2. Eşbütünleşme Analizi (Engle-Granger Yöntemi)

Diğer yandan serilerin çoğu kez durağan olmadığı gerçeği, uygulamada eşbütünleşme (koentegrasyon) yönteminin sıklıkla kullanılmasını sağlamıştır. Gerçekte tek başlarına durağan olmayan zaman serilerinin belirli bir eşbütünleşme seviyesinde doğrusal bileşimlerinin durağan bir süreç oluşturduğu koentegrasyon analizi ile değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiler ortaya konulabilmektedir (Bozkurt, 2007, s. 162). Diğer bir deyişle, farkların alınması sadece değişkenin geçmiş dönemlerde maruz kaldığı kalıcı şokların etkisini yok etmekle kalmayıp aynı zamanda dönemler arasında bu şoklar dışında varolabilecek uzun dönemli ilişkilerin de ortadan kalkmasına neden olur. Dolayısıyla uzun

dönemli bir denge ilişkisi vermekten uzak kalır. İşte, eşbütünleşme analizi de iktisadi değişkenlere ait serilerin durağan olmasalar bile, bu serilerin durağan bir kombinasyonunun varolabileceğini ve eğer varsa bunun belirlenebileceğini öne sürmektedir (Tarı, 2010, s. 415). Bu yaklaşım, uzun dönem serilerinde fark almaktan kaynaklanan bilgi kaybını ve çözümsüzlüğü önleyen bir yaklaşımdır. Buna göre, bir eşbütünleşme analizinde; i) serilerin aynı derecede bütünleşik olup olmadığı araştırılır, ii) seriler aynı dereceden bütünleşik ise, şu eşbütünleşme regresyon denklemi kurulur:

$$Y_t = a_0 + a_1 X_t + e_{1t}$$

Son olarak da, iii) denge hata terimlerinin durağan olup olmadıkları araştırılır, yani eşbütünleşme test edilmiş olur. Anlaşılacağı üzere, uygulamada, Engle-Granger eşbütünleşme testi ADF testi olarak gerçekleştirilmektedir (Tarı, 2010, s. 416-417). Uygulamada, serilerin durağan olup olmadığına bakıldıktan sonra kurulan modeldeki serilerin eşbütünleşik olup olmadığına, yani aralarında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığına Engle-Granger analizinden yararlanılarak bakılacaktır. Böylece değişkenler arasında uzun dönemde gözlenen ilişki de anlaşılmış olacaktır.

4.3.1.3. Hata Düzeltme Modeli

Uzun dönemli ilişkinin eşbütünleşme analizi ile ortaya konmasından sonra, kısa dönemde kuşkusuz bir dengesizlik ortaya çıkabilir. Burada, hata terimi, bir değişkenin kısa dönem davranışını uzun dönem davranışına bağlamak için kullanılabilir. Yine Engle-Granger tarafından yaygınlaştırılan hata düzeltme modeli bu dengesizliği düzeltir (Gujarati, 2006, s.729). Eğer seriler eşbütünleşik iseler, bu serilerin hata düzeltme modeli ile gösterilmeleri mümkün olmaktadır. Buna göre, bu modelde uzun dönemdeki dengeden uzaklaşmaların varlığı ve ortalamadan sapmaların her dönem ortalamaya nasıl yaklaştığı araştırılmaktadır. Model, her dönemde bu sapma ne kadar azalmaktadır ve denge ne kadar zamanda oluşturulacaktır gibi sorulara cevap aramaktadır (Tarı, 2010, s. 435). Uygulamada, son olarak eşbütünleşik serilere hata düzeltme modeli uygulanarak denge durumunda yönelmenin mi yoksa dengeden sapmanın mı söz konusu olduğu araştırılacaktır.

4.3.2. Materyal ve Yöntem

Buna göre bu tezdeki ihracat modeli, 1982 yılı sonrası Türkiye'nin reel ihracatının, reel döviz kurunun ve AB ülkelerinin gelirlerine bağlı olarak nasıl etkilendiğini göstermektedir. Teoride; AB ülkelerinin gelirleri ile ihracat arasında doğru yönlü bir ilişki bulunmaktadır. AB gelir artışının ülkenin ihracat rakamlarında pozitif yönlü bir etki yaratması beklenir. Öyle ki, Bahmani-Oskooee ve Niromand (1998:102)'a göre de, dünya gelirindeki bir yükseliş söz konusu ülkenin ihracatını artırmalıdır. Reel döviz kuru endeksi ise, TL'nin reel değerini vermektedir. TL'nin değeri arttıkça, Türkiye'nin ihraç ürünleri de daha pahalı hale gelmektedir (TL/\$). O halde, RDKE'nin artması TL'nin değerini azaltacak, bu da ihraç ürünlerinin daha ucuz hale gelmesine neden olacaktır. Ucuz olan ihraç ürünleri, ihracatı artıracaktır. O halde ihracatla döviz kuru artışı arasında pozitif yönlü bir ilişki gözlemlenmesi beklenir:

$$\ln X_{euro} = c + \ln Y_{euro} + \ln r_{er} + \text{dummy} + u$$

Fonksiyonda **lnXeuro** olarak belirtilen değişken Türkiye'nin AB ülkeleri ile reel ihracat düzeyini göstermektedir, aslında $\ln(X_{euro}/pX)$ 'dir ve reel ihracat düzeyine ulaşmak için nominal ihracat değerleri (X_{euro}), ihracat fiyat endeksine (pX) bölünmüştür. Veriler, TÜİK'den alınmıştır. **lnYeuro**, AB ülkelerinin milli gelirini göstermektedir, veri olarak 19 AB ülkesinin sanayi üretim endeksi OECD istatistiklerinden alınıp, kullanılmıştır. **lnrer** ise, ülkeler arası döviz kurunu göstermesi amacıyla reel efektif döviz kurunu belirtmektedir ve TCMB ile Dünya Bankası istatistiklerinden faydalanılmıştır. Son olarak gümrük birliğinin etkisini göstermesi amacıyla modele bir kukla değişken eklenmiştir. Buna göre 1996 yılı ve öncesine ait gümrük birliği etkisini **dummy** değişkeni göstermektedir. Gözlem değerleri olarak, 1982'den 2010 yılına kadar olan dönem yıllık olarak ele alınmıştır. E-views programıyla tüm değişkenlerin log'ları alınmıştır.

Tezdeki ithalat modeli de, ihracat modeline benzer şekilde 1982 yılı sonrası Türkiye'nin reel ithalatının, reel döviz kurunun ve Türkiye'nin GSYİH'sına bağlı olarak nasıl etkilendiğini göstermektedir. Teoride; ülke milli geliri ile ithalat arasında doğru yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Dolayısıyla ülke milli gelir artışının ithalat rakamlarında pozitif yönlü bir etki yaratması beklenir. Reel döviz kurunun artması ise, TL'nin değerini azaltarak

ithal ürünlerinin daha pahalı hale gelmesine neden olacaktır. Pahalı olan ithal ürünleri, ithalatı azaltacaktır. Dolayısıyla da ithalatla döviz kuru artışı arasında negatif yönlü bir ilişki gözlemlenmesi beklenir:

$$\ln \text{Meuro} = c + \ln Y_{tr} - \ln r_{er} + \text{dummy} + u$$

Fonksiyonda **lnMeuro** olarak belirtilen değişken Türkiye'nin AB ülkeleri ile reel ithalat düzeyini göstermektedir, aslında $\ln(\text{Meuro}/pM)$ 'dir ve reel ithalat düzeyine ulaşmak için nominal ithalat değerleri (Meuro), ithalat fiyat endeksine (pM) bölünmüştür. Veriler, TÜİK'den alınmıştır. **lnYtr**, Türkiye'nin milli gelirini göstermektedir, veri olarak belirli bir baz yılı seçilerek sabit fiyatlar kullanılmıştır. **lnrer** ise, ülkeler arası döviz kurunu göstermesi amacıyla reel efektif döviz kurunu belirtmektedir ve TCMB ile Dünya Bankası istatistiklerinden faydalanılmıştır. Son olarak gümrük birliğinin etkisini göstermesi amacıyla ithalat modeline de bir kukla değişken eklenmiştir. Buna göre 1996 yılı ve öncesine ait gümrük birliği etkisini **dummy** değişkeni göstermektedir. Gözlem değerleri olarak, 1982'den 2010 yılına kadar olan dönem yıllık olarak ele alınmıştır. E-views programıyla tüm değişkenlerin log'ları alınmıştır.

4.3.3. Uygulamanın Bulguları

Tablo 8

Gümrük Birliğinin Türkiye-AB İhracat Modeli İçin Analiz Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	t değeri	P değeri
<i>Sabit</i>	-9.924611	-4.062456	0.0004*
<i>lnyeuro</i>	4.233740	7.847761	0.0000*
<i>lnrer</i>	0.723153	2.719323	0.0117**
<i>dummy (gb)</i>	0.267450	1.681436	0.1051
$R^2=0.94$			
F-istatistiği=131.0039 (0.000)			
* 0,01 ve ** 0,05			

Kurulan modele regesyon analizi uygulanmıştır. Türkiye ile Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki ihracat modeline ilişkin analiz sonuçları şu şekilde elde edilmiştir

Buna göre gümrük birliğini ifade eden kukla değişken dışında tüm değişkenlerin ve modelin bir bütün olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Model sonuçları aynı zamanda teori ile de uyumlu sonuçlar vermiştir. **t istatistik** değerlerine bakıldığında, $\ln y_{it}$ değişkeni, 4.233740 değerinde, (0.0000) düzeyinde anlamlı, $\ln r_{it}$ değişkeni de 0.723153 değerinde, %95 düzeyinde (0.0117) anlamlıdır. Yani AB ülkelerinin gelirlerinde meydana gelecek % 1'lik artış, ihracatta % 4.233'lük bir artış, reel döviz kurunda meydana gelecek % 1'lik artış, ihracatta % 0.723'lük bir artış meydana getirecektir. Gümrük Birliğini ifade eden değişken ise anlamsız olmakla birlikte, değişkenin katsayısı pozitiftir. Bu, gümrük birliğinin Türkiye'nin AB'ye ihracatında olumlu, ancak istatistiksel olarak önemli bir etkiye sahip olmadığını ifade etmektedir. Model ise, **F testine** bakıldığında bir bütün olarak anlamlıdır (131.0039 ; 0.0000). **R²** değeri, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünü ölçmektedir ve 0 ile 1 arasında bir değer alır. Modelde, R² değerinin 0,94 olması bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni o oranda açıkladığını gösterir.

Türkiye ile Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki ithalat modeline ilişkin analiz sonuçları ise şu şekilde elde edilmiştir:

Tablo 9

Gümrük Birliğinin Türkiye-AB İthalat Modeli İçin Analiz Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	t değeri	P değeri
<i>Sabit</i>	-0.672672	-0.420890	0.6774
<i>lny_{it}</i>	0.398483	4.378637	0.0002*
<i>lnr_{it}</i>	-0.531648	-5.788304	0.0000*
<i>dummy (gb)</i>	0.105885	1.909970	0.0677***
R ² =0.77			
F-istatistiği=28.0222 (0.000)			
* 0.01 ve *** 0,1			

Buna göre ithalat modelinde, sabit değişken dışında tüm değişkenlerin (en az %90 düzeyinde) ve modelin bir bütün olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Model sonuçları

aynı zamanda teori ile de uyumlu sonuçlar vermiştir. **t istatistik** değerlerine bakıldığında, $\ln y_{tr}$ değişkeni, 0.398483 değerinde, (0.0002) düzeyinde anlamlı, $\ln r_{tr}$ değişkeni de -0.531648 değerinde, (0.0000) düzeyinde anlamlıdır. Yani Türkiye'nin milli gelirinde meydana gelecek % 1'lik artış, ithalatta % 0.398'lik bir artış, reel döviz kurunda meydana gelecek % 1'lik artış ise, ithalatta % 0.531'lik bir azalış meydana getirecektir. Gümrük Birliğini ifade eden değişken de bu modelde (0.0677) düzeyinde anlamlıdır ve değişkenin katsayısı pozitifdir. Bu, gümrük birliğinin Türkiye'nin AB'den ithalatında olumlu ve istatistiksel olarak önemli bir etkiye sahip olduğunu ifade etmektedir. Model ise, **F testine** bakıldığında bir bütün olarak anlamlıdır (28.0222 ; 0.0000). Modelde, R^2 değerinin 0,77 olması ise bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni o oranda açıkladığını gösterir. İhracat ve ithalat modellerine ilişkin otokorelasyon ve değişen varyans sonuçları Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10

Otokorelasyon ve Değişen Varyans Test Sonuçları

Testler	İhracat Modeli		İthalat Modeli	
	F Test	Prob.	F Test	Prob
Otokorelasyon (Breusch-Godfrey LM Test)	8.312	0.003	9.427	0.001
Değişen Varyans (Breusch-Pagan-Godfrey)	6.245	0.024	5.391	0.011

Tablo 10'de görüleceği üzere yapılan otokorelasyon ve değişen varyans analizlerinden elde edilen bulgulara göre modelde hem değişen varyans hem de otokorelasyon sorunu olduğu gözükmemektedir. Daha önce de belirtildiği üzere, bir ekonometrik analizde, zaman serisi çalışılacağı zaman ilk iş olarak serilerin durağan olup olmamasına bakılır ve serilerin durağan olması gerekir. Durağanlık testi, serilerin birim kök içerip içermediğinin test edilmesidir. Eğer, seri birim kök içermiyorsa, durağandır. Tüm değişkenlere ilişkin ADF birim kök testi sonuçları şu şekildedir:

Tablo 11

Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken		ADF	
		Test sta.	P**
$\ln Y_{TR}$	Seviyede	0,494[0]	0,994
	1. Fark	-5,611[0]**	0,000
$\ln Y_{Euro}$	Seviyede	-0,141[0]	0,954
	1. Fark	-5,098[0]**	0,000
$\ln RER$	Seviyede	0,747 [2]	0,414
	1. Fark	-7,177[0]**	0,000
$\ln X$	Seviyede	0,167[1]	0,935
	1. Fark	-5,603[0]**	0,000
$\ln M$	Seviyede	0,847[2]	0,137
	1. Fark	-4,756[1]**	0,000

Not: ** istatistiklerin % 5 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. ADF testi için köşeli parantez içerisinde yer alan değerler Schwarz Bilgi Kriteri'ne göre belirlenen optimal gecikme uzunluğu göstermektedir.

ADF birim kök testi sonuçlarına göre tüm değişkenlerin aynı seviyede birinci dereceden durağan oldukları sonucuna varılmıştır. Buradan yola çıkılarak değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisi olabileceği araştırılmaktadır. Eş-bütünleşme yaklaşımı, uzun dönem serilerinde fark almaktan kaynaklanan bilgi kaybını ve çözümsüzlüğü önleyen bir yaklaşımdır (Tarı, 2012, s. 415). Juhansen eş-bütünleşme testi sonuçları Tablo 12'de sunulmuştur.

Tablo 12

İhracat ve İthalat Modellerine İlişkin Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Model		Eigenvalue	Trace Sta.	%5 Kritik Değer	Prob**
İhracat Fonksiyonu	r=0	0,743	52,876**	45,334	0,008
	r<0	0,413	43,571	47,842	0,158
İthalat Fonksiyonu	r=0	0,354	48,956**	47,864	0,028
	r<0	0,412	22,412	27,582	0,177

Not: ** istatistiklerin % 5 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Juhansen eş-bütünleşme test sonuçlarına göre hem ihracat hem de ithalat modellerinde birer eş bütünleşme ilişkisine rastlanmıştır. Buna göre, GB'nin Türkiye'nin AB ülkeleri ile dış ticaret ilişkilerinde anlamlı ve önemli bir rolü olduğu anlaşılmaktadır. İhracat ve ithalat modellerine ait normalleştirilmiş eş-bütünleşme denklemleri sırasıyla şu şekildedir:

$$\ln X = 0,574 \ln Y_{\text{Euro}} - 0,387 \ln RER + 0,006 \text{Dummy} \quad (1)$$

$$\ln M = 0,824 \ln Y_{\text{TR}} + 0,975 \ln RER + 0,008 \text{Dummy} \quad (2)$$

İhracat ve ithalat modellerinin eş-bütünleşme analizi sonucu elde edilen normalleştirilmiş eş-bütünleşme denklemlerine bakıldığında, GB'nin hem ihracat hem de ithalatı pozitif yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Buna göre GB sonrası Türkiye'nin AB'ye ihracatı artarken, aynı zamanda AB'den ithalatı da artmıştır. Fakat parametre katsayılarına bakıldığında GB'nin bu pozitif yönlü etkisinin çok zayıf olduğu görülmektedir. Eş-bütünleşme yöntemiyle uzun dönem ilişki belirlendikten sonra uzun dönem dengeden uzaklaşmaların varlığı ve ortalamadan sapmaların her dönem ortalamaya ne kadar yaklaştığının belirlenmesi amacıyla hata düzeltme modeli (HDM) uygulanmıştır. Her iki model için de yapılan HDM analizinden, hata düzeltme katsayısı istatistiki olarak anlamlı ve sıfır ile bir arasında olmak üzere negatif olarak (ihracat fonksiyonu için -0.645 ve ithalat fonksiyonu için -0.762) bulunmuştur. Bu sonuç, kısa vadede meydana gelen bir dengesizliğin ileriki bir periyotta düzeleceğinin bir göstergesidir.

BÖLÜM V

SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuç

Türkiye'nin entegrasyonlar çağında dış ticaretinin yarısını gerçekleştirdiği, dış yatırımlar, turizm, işçi dövizleri gibi ekonomik göstergeler açısından da yoğun ilişkiler içinde bulunduğu bir ülkeler grubuyla Gümrük Birliği oluşturması varolan ilişkilerin doğal bir uzantısı olarak kabul edilebilir. Türkiye'nin dışa yönelik büyüme stratejisi çerçevesinde ve AB tam üyeliği hedefi doğrultusunda gerçekleştirdiği en kapsamlı ticaret ortaklığı Gümrük Birliği'dir.

Gümrük Birliği'nin sanayi sektörü açısından olumlu etkisi, yarattığı pozitif beklenti nedeniyle firmaların yatırımlarını artırmış olmasıdır. Buna bağlı olarak 1996 ve 1997 yıllarında Türkiye ortalama %8 gibi yüksek bir oranda büyümüştür. Gümrük birliği ile Türk sanayii geniş ölçüde dış rekabete açılmıştır. Çeşitli sanayi sektörlerinde verimlilik ve kalite artırılarak uluslararası piyasalarda rekabet gücü kazanılmıştır.

Türkiye, özellikle Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girişi ertesinde dış ticaret, gümrükler, rekabet, fikri ve sınai haklar, devlet yardımları, sınai mevzuat, tüketicinin korunması gibi pek çok alanda Avrupa Birliği mevzuatına uygun düzenlemeleri yürürlüğe koymuştur. Uygulanan sanayi politikaları açısından birbirlerini tamamlayıcı niteliklere sahip Türkiye ve Avrupa Birliği ekonomileri arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişme potansiyeli yüksektir. Gümrük Birliği sonrası süreç değerlendirildiğinde, Türkiye'nin AB ile olan ihracatı artarken, ithalat daha yüksek seviyede artış göstermiştir.

1996 yılında tamamlanan ve 1/95 sayılı karar çerçevesinde yürütülen Gümrük Birliği'ni bir ekonomik entegrasyon modeli olarak ele almak kanımızca doğru değildir dolayısıyla bu süreçteki tüm ekonomik sorunlar da Gümrük Birliği'ne bağlanamaz. Gümrük Birliği anlaşmasının yürürlüğe girdiği tarihten bu yana üretim, dış ticaret, sermaye ve işgücü kullanımı üzerindeki kısa dönemli etkileri düşüktür. Makro ekonomik değişiklikler de büyük çaplı olmamıştır.

Gümrük Birliği anlaşmasının yürürlüğe girdiği tarih olan 1996'dan günümüze hem Türkiye ekonomisinde hem de Dünya ekonomisinde büyük değişiklikler/gelişmeler

gerçekleşmiştir. Bu değişen zaman diliminde Gümrük Birliği'nin dış ticaret, yabancı yatırımlar, istihdam, üretim hacmi üzerinde büyük etki yaratacak belirleyici tek unsur olması mümkün değildir. Gümrük Birliği ulusal ve uluslararası düzeyde Türk Sanayi'nin üretim kalitesini yükseltmiş, rekabet kapasitesini arttırması açısından ivme kazandırıcı bir faktör olmuştur. Gümrük Birliği'nin üretim kalitesi ve tüketici memnuniyetini baz alan bir bakış açısı kazandırdığına ve kalite artışına yol açtığı söylenebilir.

Gümrük Birliği sonrası dönemde AB'den yapılan ithalat iç ve dış makro ekonomik gelişmelere paralel olarak dalgalı bir seyir izlemiş ancak AB'ye yapılan ihracattan fazla olmuştur. 1996-2000 yılları arasında AB'den yapılan ithalatın % 58 oranında artmasına karşılık AB'ye yapılan ihracat % 31 oranında artış gösterebilmiştir. 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz ticaret dengesini Türkiye lehine döndürmüştür. 2001 yılında AB'ye yapılan ihracat % 12 oranında artmış, ithalat ise % 32 oranında gerilemiştir. 2002 yılında AB'den yapılan ithalatın tekrar artışa geçtiğini görüyoruz. 2001'e göre % 28 oranında artış göstererek 18,3 milyar dolardan 23,3 milyar dolara ulaşmıştır. Aynı dönemde ihracat 18,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Gümrük Birliği sonrasında koruma oranlarının düşmesi ve uygulanan makro ekonomik politikaların (genişletici maliye ve para politikaları, TL'nin değerinin yüksek tutulması vb.) bu kaybı telafi edecek nitelikte önlemler içermemesi sebebiyle ithalatımız ve dış ticaret açığımızda hızlı bir yükselme gözlenmiştir. Dış ticaret açığının büyük oranlarda artışı ile Gümrük Birliği arasında doğrudan ilişki kurulmaktadır. Aynı dönemde Türkiye % 7'lik bir büyüme performansına ulaşmıştır. Yine aynı dönemde AB'den ucuz yatırım ve ara malı ithalatındaki artış kanımızca gözden kaçırılmaması gereken önemli bir husustur. 1999 ve 2001 yıllarında AB'den ithalat düşüktür (1999 depreminin ve krizin payını saklı tutarak) ancak milli gelirde de önemli oranda düşme görülmektedir.

İhracatta yapısal dönüşümler de gerçekleşmiştir; tekstil ve demir çelik gibi geleneksel mal kompozisyonunun dışında beyaz eşya, otomotiv sanayi gibi katma değeri yüksek ve istihdam açısından ekonomi içerisinde önemli yer tutan sektörlerin ağırlığı artmıştır. Ayrıca bu sektörlerde Avrupa ve dünya pazarlarındaki rekabet şansı yükselmiştir.

Gümrük Birliği sonrasında AB'nin üçüncü ülkelerden yaptığı ithalat içinde Türkiye'nin payı otomotiv sanayi, elektrikli makine cihazlar ve demir çelik gibi belirli sektörler itibarıyla önemli ölçüde artış gösterirken, tekstil ve konfeksiyon ürünlerindeki

payımız sınırlı bir artış göstermiştir. AB ile STA imzalayan üçüncü ülkelere, AB'ye tarife ve tarife dışı engellerindeki tavizler tanınmasına rağmen Türkiye AB üyesi olmadığı için bu tavizler tanınmamakta dolayısıyla söz konusu ülkeler Türkiye'den olan ithalatlarına yüksek tarife uygulamayı sürdürebilmektedirler. Bu durum tek taraflı yarar sağlayan bir mekanizma ortaya çıkarmaktadır. AB'nin üçüncü ülkelerle imzaladığı STA ticaret saptırıcı etkiler göstermesi nedeniyle Türkiye pazarında haksız rekabet oluşmaktadır. Türkiye bu sorunları ortadan kaldırmak için üçüncü ülkeler ile bireysel olarak serbest ticaret anlaşması imzalamak için girişimlere başladığında ise, bu ülkeler Türkiye ile anlaşma yapmaya çok sıcak bakmamakta hatta çoğu zaman müzakereye bile yanaşmamaktadırlar.

5.2. Öneriler

Bu çalışmada Gümrük Birliği (GB)'nin Türkiye ve AB arasındaki dış ticaret hacmi üzerine etkileri 1980-2014 dönemi kapsamında analiz edilmiştir. Çalışmanın temel amacı, GB'nin Türkiye açısından ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerinin ortaya konulmasıdır. Bu amaç doğrultusunda belirlenen ihracat ve ithalat modelleri zaman serisi yöntemi kapsamında çeşitli analiz teknikleri kullanılarak tahmin edilmiştir. İhracat ve ithalat modellerine ilişkin yapılan eş-bütünleşme test sonuçlarına göre GB, Türkiye'nin AB'ye yaptığı ihracat ve AB'den yaptığı ithalat hacmini pozitif yönde etkilemektedir. Bununla birlikte parametre katsayılarının oldukça küçük olması, GB'nin bu pozitif etkisinin güçlü olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Çalışmadan elde edilen genel sonuçlar, GB'nin ticaret yaratıcı etkisinin olduğunu, buna karşın bu etkinin oldukça sınırlı kaldığını göstermektedir. Türkiye'nin GB sonrası gerçekleştirdiği toplam ihracatının pazar paylarına bakıldığında AB'nin payının azalması ve üçüncü ülke pazarlarına ihracatının artması ise GB'nin Türkiye açısından ticaret saptırıcı sonuçları olmadığının bir göstergesidir. Sonuç olarak, bu güne kadar gerçekleşen gelişmelerin ışığında, yürürlüğe girdiği tarihten bu yana Türk sanayiini yoğun uluslararası rekabetle karşı karşıya bırakan gümrük birliği, aynı zamanda Türkiye'nin globalleşen dünya ile eklemlenmesini sağlayacak zorlu bir sürecin de miladıdır. Gümrük Birliği'nin Türkiye ile AB arasındaki ticarete ülke kompozisyonu ve AB'ye entegrasyon düzeyi üzerinde etkileri sınırlı kalmıştır.

KAYNAKÇA

- Akçay, B. (2011) Aday ülke statüsü kazanımı sonrasında Türkiye'nin avrupa birliği ile ekonomik entegrasyonu: Koşullar ve kısıtlar. *Maliye Dergisi*. 160.
- Adam, A., & Moutos, T. (2005). Turkish Delight For Some. Cold Turkey For Others? The Effects Of The Eu-Turkey Customs Union, *Cesifo Working Paper*. 1550, 7.
- Akçay, E. Y., & Argun, Ç., & Akman E. (2011). AB'nin tarihsel gelişimi ve ortak dış ve güvenlik politikası. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3(4), 117-131.
- Akdemir, S., & Korur, F. (2008). Türkiye'de dış ticaretin gelişimi (2000-2007). 2. *Ulusal İktisat Kongresi*. 20-22 Şubat 2008. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İlimler Bilimi Fakültesi İktisat Bölümü. İzmir.
- Akdoğan, M. (2010). Avrupa birliği ve birlik üyesi devletler arasında egemenlik ilişkisi. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 6(24), 55-76.
- Aksoy, B.; Coşkun, M. (2004). Türkiye'nin yakın dönem dış ticaretindeki değişimler. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(3). 397-415.
- Aktaş, C., & Seydanoğlu, D. (2004). Türkiye'nin AB ülkelerine ilişkin ihracat talep fonksiyonlarının görünüşte ilişkisiz regresyon analiziyle belirlenmesi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(2), 137-146.
- Aktaş, M. (2009). Türkiye İslam Konferansı örgütüne üye midir? *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(1), 1-87 (Basım Yılı: 2010)
- Alpkaya, G. (1991). Türkiye Cumhuriyeti İslam konferansı örgütü ve laiklik. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 46(1), 55-68.
- Arat, T. (1995). Avrupa birliği ile Türkiye arasındaki ilişkiler ve gümrük birliğinin yeri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 44, 587-606.
- Arı, M. T. (2004). Onuncu yılında Kuzey Amerika serbest ticaret anlaşması (NAFTA). *Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 14, 1-12.
- Ataman, M., & Gökşen, A. N. (2014). *Sembolizm ve aktivizm arasında İslam işbirliği teşkilatı*. SETA (Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı), Semih Ofset Ankara.
- Atmaca, R. (1995). Gümrük birliği ve olası etkileri. *Ekonomik Yaklaşım*, 6, 16.
- Aynagöz, Ö. (2003). Gümrük birliği teorisinin gelişimi. *Ekonomik Yaklaşım*. 13(44), 23-39.

- Bahçekapılı, K. (2006). *Gümrük birliği teorisi ve gümrük birliği'nin türkiye ekonomisine etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Bahmani-Oskooee, M., & Niroomand, F. (1998). Long-run price elasticities and the Marshall–Lerner condition revisited. *Economics Letters*, 61(1), 101-109.
- Balkır, C. (2010). *Uluslararası ekonomik bütünleşme kuram, politika ve uygulama AB ve Dünya ülkeleri* (1. Baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bayraktutan, Y. (2006). *Global ekonomide bütünleşme trendleri, bölgeselleşme ve küreselleşme*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Batyal, Y. (2007). Demokrat parti dönemi ekonomi politikaları (1950-1957). *Ankara Üniversitesi Türk inkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 40, 545-567.
- Bilici, N. (2006). AB'de ekonomik bütünleşme ve Türkiye'nin entegrasyonu. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 5(2), 39-45.
- Bozkurt, H. (2007). *Zaman serileri analizi*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Canbolat, S. İ. (2002). *Avrupa birliği uluslarüstü bir sistemin tarihsel, teorik, kurumsal, jeopolitik analizi ve genişleme sürecinde Türkiye ile ilişkiler*. İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Candaş, U. (2010). Çok taraflılık mı iki taraflılık mı? Tercihli ticaret anlaşmalarının uluslararası ticaret sistemiyle ilişkisine dair bir değerlendirme. *Uluslararası Hukuk ve Politika*. 6(22), 55-76.
- Coşkun, A. (2013). Ekonomik işbirliği ve kalkınma teşkilatı (OECD) ve Türkiye. *İdarecinin Sesi Dergisi*, 104-107.
- Çeştepe, H., & Mıstaçoğlu, T. (2012). Gümrük birliğinin doğrudan yabancı yatırımlara etkisi: avrupa birliğinin yeni üyeleri ve Türkiye üzerine bir panel veri analizi. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 32(1), 123-140.
- Çiftçi, Ö.(2001). *Serbest ticaret antlaşmaları ve Türkiye'nin dış ticareti üzerine etkileri*. Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi. Isparta.
- Demir, İ. (2008). OPEC: Güçlü bir kartel? *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 231-246.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American statistical association*, 74(366a), 427-431.

- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- Dinç, C. (2011). *Avrupa birliğinin beşinci genişlemesi: Ana temalar ve faktörler. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12, 2.
- Dinç, C. (2012). Avrupa birliği'nin beşinci genişleme süreci: Ekonomik ve siyasi boyutlar. *Ege Akademik Bakış*, 12(1), 77-94.
- Doğan, S.; Kaya, S.S. (2011). Gümrük birliği sonrasında (1996-2009) Türkiye'nin avrupa birliği ile dış ticaretinin ülke ve fasıl bazlı yoğunlaşma analizi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 14, 1-18.
- Elmas, G. (1995). Gümrük birliği ile Türkiye. *Ekonomik Yaklaşım*, 6(16), 5-13.
- Erkekoğlu, H., & Arıç, K. H. (2013). APEC ülkeleri ve Türkiye'nin bilgi toplumu kriterleri açısından istatistiksel analizi ve bazı tespitler. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 8(1), 103-114.
- Fröbel, F.; Jürgen, H., & Otto, K. (1982). *Uluslararası yeni işbölümü ve serbest bölgeler*. (Çev. Yılmaz Öner), İstanbul: Belge Yayınları.
- Göçer, İ. (2013). Türkiye'de cari açığın nedenleri, finansman kalitesi ve sürdürülebilirliği: ekonometrik bir analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), 213-242.
- Gujarati, D. (2006). *Temel ekonometri*. (Çev. Ü. Şenese & G. G. Şenese). İstanbul: Literatür.
- Güran, N. (2002). *Uluslararası ekonomik bütünleşme ve Avrupa birliği* (2. Baskı). İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Gürak, H. (2006). *Ekonomik büyüme ve küresel ekonomi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Halıcıoğlu, F. (1996/1997). Avrupa birliği'nin genişlemesinin Türkiye'nin statik toplumsal refahı üzerindeki etkileri: ex-post ve ex-ante bir analiz. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 37, 283-296.
- Hatıplı, M. (2012). Türkiye-AB gümrük birliği antlaşması ve antlaşmanın Türkiye ekonomisine etkileri. *Akademik Bakış Dergisi*, 29.
- İncekara, A. (1995). *Globalleşme ve bölgeselleşme sürecinde NAFTA ve etkileri*.
- İTO (1997). *Uluslararası kuruluşlar rehberi*. İstanbul: İTO Yayınları.

- Kaya, Y. (2010). Küreselleşme ve iktisadi entegrasyon bağlamında 2000 sonrasında türkiye ekonomisi. *İnsan ve Toplum Dergisi*, 1(1), 67-85.
- Kolsuz, G., & Yeldan, E. (2014). 1980 sonrası Türkiye ekonomisinde büyümenin kaynaklarının ayrıştırılması. *Çalışma ve Toplum*, 1, 49-66.
- Khan, M. (1974). Import and export demand in developing countries. *IMF Staff Papers* 21, 678-693.
- Kırdar, D. (2005). *Gümrük Birliğinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri*. Anadolu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- KOSGEB (1995). Avrupa Birliği ile gümrük birliği ve küçük ve orta boy işletmeler. *Ekonomik yaklaşım*, 6, 16.
- Laçiner, S. (2003). Latin Amerika’da bölgesel entegrasyon girişimleri. *Avrasya Dosyası, Enerji Özel*, 9(1), 299-325.
- Malkoç, S. (2002). The effects of the customs union on Turkish foreign trade and Industry. *ECON*, 490.
- Meçik, O., & Afşar, M. (2014). Türkiye ekonomisinde yapısal dönüşümler ve işgücü piyasasındaki gelişmeler. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 1-23.
- Mor, H. (2010). Avrupa (Birliği) bütünleşme süreci ve sorunları. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(1), 499-541.
- Nart, E. Ç. (2010). Gümrük birliği’nin Türkiye’nin dış ticareti üzerine etkileri: Panel veri analizi. *Journal of Yasar University*, 17(5), 2874-2885.
- Nowak-Lehmann F., Herzer, D., Martinez-Zarzoso, I., & Vollmer, S. (2007). The Impact of a Customs Union between Turkey and the EU on Turkey's Exports to the EU. *Journal of Common Market Studies*, 45(3), 719-743.
- Oğuz, A. (2009). *Türkiye-Avrupa birliği ekonomik bütünleşmesi: seçilmiş endüstrilerin endüstri-içi ticaret açısından karşılaştırılması*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Öz, S. (2007). Türkiye'nin dış ticaret açığı: Boyutu, yapısı, nedenleri, TÜSİAD- Sabancı. *Rekabet Forumu*. REF- Taslak Makale 07/2007.
- Özel, M. (2003). Avrupa birliği'nde bölgeselleşme ve bölge yönetimleri sorunu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 59(2), 99-126.

- Özel, H. A. (2011). Türkiye’de ticari serbestleşmenin tarihsel gelişimi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(2), 73-92.
- Öztürk, S., & Özyakışır, D. (2005). Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası yaşanan yapısal dönüşümlerin GSMH, dış ticaret ve dış borçlar bağlamında teorik bir değerlendirmesi. *Mevzuat Dergisi*, 8, 94.
- Öztürkler, H. (2012). Körfez Arap ülkelerinin işbirliği konseyi ve Birleşik Bir Suudi Arabistan ve Bahreyn’in ekonomik açıdan önemi. *Ortadoğu Analiz*. 4(42), 77-83.
- Sağlam, M., Özudoğru, F., & Çıray, F. (2011). Avrupa birliği eğitim politikaları ve Türk eğitim sistemi’ne etkileri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi. Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1) ss.87-109.
- Sarıbrahimoğlu, S. (2008). *Türkiye ile Avrupa Birliği arasında tamamlanması öngörülen gümrük birliği kararı ışığında YEDAŞ davası*. Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Savrul, B. K., Özel, H. A., & Kılıç C. (2013). Osmanlı’nın son döneminden günümüze Türkiye’de dış ticaretin gelişimi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*. 8(1), 55-78.
- Seyidoğlu, H. (2006). *Uluslararası iktisat teori politika ve uygulama* (18. Baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Sönmez, M. (1992). *1980’lerden 1990’lara "Dışa açılan Türkiye kapitalizmi"*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Şençalar, A. İ. (2013). "Türkiye’nin gümrük birliği’ne geçişi ve gümrük birliği’nin türk dış ticaretindeki yansıması (1990-2009). Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi. İstanbul.
- Tarı, R. (2010). *Ekonometri* (6. Baskı). Kocaeli:Umuttepe Yayınları.
- Tatlıdil, R., & Savaşçı, İ. (2003). Türkiye’nin Avrupa birliği gümrük birliği kapsamında yaptığı ekonomik düzenlemelerin değerlendirilmesi. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*. Genelkurmay Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları. “Türkiye Cumhuriyeti’nin 80’inciYılı Armağanı” Özel Sayısı. Y.1, S.2, Ankara. ss.1-28.
- TASAM (Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi), (2014). 3. *Türk-Latin Amerika ve Karayipler Kongresi, Stratejik İşbirliği*. İstanbul.

- Tekeli, İ.; İlkin,(1993) S. *Türkiye ve Avrupa topluluğu ulus devletini aşma çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin yaklaşımı*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Temiz, D. (2009). *Gümrük birliği ile birlikte Türkiye'nin dış ticaretinde yapısal değişimler oldu mu? Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 8(1), 115-138.
- TEPAV (Ekonomi Politikaları Araştırma Enstitüsü), (2005). *Türkiye'nin Tam Üyelik Perspektifinin İncelenmesi EFTA-EEA ve Avrupa Birliği*. Söğütözü Ankara.
- Tocci, N. (2014). Turkey and the European Union A Journey in the Unknown, Center on the United States and Europe at Brookings, *Policy Paper*.
- Tonus, Ö. (2007). Gümrük birliği sonrasında Türkiye'de dışa açıklık ve sanayileşme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.17, ss.193-214.
- Ünal, S. (2011). Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ve Türkiye'nin Üye Ülkelere İhracatına Etkileri. Süleyman Demirel Üniversitesi. Yüksek Lisans Tezi. Isparta.
- Vergil, H.; Yıldırım, E. (2006). AB-Türkiye gümrük birliğinin Türkiye'nin rekabet gücü üzerindeki etkileri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 26, 1-21.
- Walther, T. (2002). *Dünya ekonomisi*. (Çev: Ünal Çağlar), İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Yanar, R. (2014). Petrol fiyatlarındaki düşüş ve Ortadoğu ekonomilerine etkileri. *ORSAM Rapor*, No:194.
- Yardımcıoğlu, M., Kocamaz, H., & Şerbetçi, G. (2012). Türkiye'de Dış Ticaret Ve Ticari İlişkiler, *II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu*. 1-2 Ekim
- Yazıcı, H. (2012). Turkey-EU relations and the customs union: Expectations versus the reality. *Turkish Policy Quarterly*, 11, 1.
- Yıldız, M. (1999). *Bütünleşme biçimleri ve Avrupa birliği*. *Dış Ticaret Dergisi*, 15, 4.
- Yücel, F. (2006). *Türkiye ve seçilmiş AB üyesi ülkeler arasındaki dış ticaret akımları üzerine analitik bir yaklaşım: Gümrük birliği öncesi ve sonrası*. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Yüksel, A. S. (1973). Ortak pazarın (AET) sosyal düzeni ve ortak pazarla ilişkilerimizin sanayümüz açısından sosyal yapıya muhtemel etkileri. *Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Yükseler, Z.; Türkan, E. (2006). "Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm:Küresel Yönelimler ve Yansımalar", *Ekonomik Araştırma Forumu Çalışma Raporları Serisi*, İstanbul, ss.1-58.

İnternet Kaynakları

AB-Türkiye Gümrük Birliği Değerlendirmesi (2014) Rapor No. 85830-TR

<http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/eca/turkey/tr-eu-customs-union-tr.pdf> (Erişim Tarihi: 12.12.2014)

Nevin Atakan, Euro (Avrupa Para Birimi)

<http://www.sayistay.gov.tr/dergi/icerik/der32m5.pdf> (Erişim Tarihi: 16.11.2014)

Bedriye Tunçsiper ve Şimal Yakut, Avrupa Birliği'nin Ekonomik Parasal Birlik Hedefi Ve Türkiye'nin Uyumu,

<http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c1s1/makale/c1s1m7.pdf> (Erişim Tarihi: 11.11.2014)

Ekonomik Entegrasyonlar ve Parasal Birlik, ÜI. Ders (Erişim Tarihi: 09.11.2014)

http://akademik.adu.edu.tr/fakulte/iktisat/webfolders/3_Ders.pdf).

<http://kisi.deu.edu.tr//dilek.seymen/uluslararasıiktisat.pdf> (Erişim Tarihi: 09.11.2014)

İktisadi Entegrasyon Çeşitleri ve Ekonomik Entegrasyon

<http://www.ekodialog.com/Makaleler/iktisadi-ekonomik-entegrasyon.html> (Erişim Tarihi: 11.11.2014)

Ekonomik Entegrasyon Türleri ve AB Ekonomik Entegrasyonu

<http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/avrupa/2341-ekonomik-entegrasyon-turleri-ve-ab-ekonomik-entegrasyonu5> (Erişim Tarihi: 09.11.2014)

Gümrük Birliği Nedir?

http://www.atonet.org.tr/yeni/files/_files/hizmetlerimiz/yayinlarimiz/gumrukte_ku_satma.pdf (Erişim Tarihi: 26.11.2014)

Meryem Özçam, Dış ticaret Göstergeleri Açısından Türkiye ve Avrupa Birliği, 2013

<http://www.iktisadi.org/dis-ticaret-gostergeleri-acisindan-turkiye-ve-avrupa-birligi.html> (Erişim Tarihi: 27.11.2014)

İktisadi İşbirliği Ve Kalkınma Teşkilatı ve Türkiye

<http://www.oecd.org/turkey/42122130.pdf> (03.01.2015)

İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD)

http://www.mfa.gov.tr/iktisadi-isbirligi_ve-gelisme-teskilati-_oecd_.tr.mfa
(02.01.2015)

Arap Ortak Pazarı

http://www.ekodialog.com/ekonomi_kurumlari/arap_ortak_pazari_caeu.html
(02.01.2015)

Ali Dikili, Büyük Arap Serbest Ticaret Bölgesi (GAFTA): Arapların Ekonomik Bütünleşme Çabalarının Bugünkü Düzeyi

http://www.mfa.gov.tr/buyuk-arap-serbest-ticaret-bolgesi-_gafta__-araplarin-ekonomik-butunlesme-cabalarinin-bugunku-duzeyi_.tr.mfa (Erişim Tarihi: 02.01.2015)

İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)

<http://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati.tr.mfa> (03.01.2015)

Güney Doğu Asya Ülkeleri İşbirliği Örgütü (ASEAN) Ülke Raporu

<http://www.makinebirlik.com/tr/sanal-kutuphane/ulke-raporlari/guney-dogu-asya-ulkeleri-isbirligi-orgutu-asean-ulke-raporu> (Erişim Tarihi: 03.01.2014)

Lin Limin, Dünya Jeopolitiği Asya - Pasifik Bölgesi (2012)

http://www.sozveeylem.org/FileUpload/ds198875/File/sozveeylemsubat-2012%289%29syf_49-57.pdf (Erişim Tarihi: 04.01.2015)

<http://tr.wikipedia.org/wiki/D-8> (Erişim Tarihi: 04.01.2015)

Barbaros Demirci, COMESA (Doğu Ve Güney Afrika Tercihli Ticaret Bölgesi) ve EAC – (Doğu Afrika Topluluğu) Plastik Ve Plastik İşleme Makineleri Dış Ticareti

http://www.pagev.org.tr/admin/PICS/dosyalar/COMESA_ve_EAC_ULKELERI.pdf (Erişim Tarihi: 05.01.2015)

Çimento, Cam, Seramik Ve Toprak Ürünleri İhracatçıları Birliği, Sahra Altı Afrika Ülkeleri Raporu, Aralık 2013.

<http://www.cimentobirlik.org/content/docs/sahra-alti-afrika-ulkeleri-raporu.pdf>
(Erişim Tarihi: 06.01.2015)

AB-Türkiye Gümrük Birliği Değerlendirmesi, Rapor No. 85830-TR (28 Mart 2014)

<http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/eca/turkey/tr-eu-customs-union-tr.pdf> (Erişim Tarihi: 08.01.2015)

Ekonomik Entegrasyonlar “Büyüme Etkisi”

<http://kisi.deu.edu.tr//dilek.seymen/uluslararasıiktisat.pdf> (Erişim Tarihi: 09.01.2015)

C.Erdem Hepaktan, Türkiye'nin Dönüşüm Sürecinde Dış Ticaret Politikaları, 2. Ulusal İktisat Kongresi / 20-22 Şubat 2008 DEÜ İİBF Fakültesi İktisat Bölümü, İzmir
http://www.deu.edu.tr/userweb/iibf_kongre/dosyalar/hepaktan.pdf (Erişim Tarihi: 09.01.2015)

Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Makroekonomik Yönelimler ve Yansımalar 28 Şubat 2008 TS/BAS-BÜL/08-15
http://www.tusiad.org.tr/__rsc/shared/file/2008-02-28-Türkiye'ninÜretimDisTicaretYapisindaDonusumOzetBulgular1.pdf (Erişim Tarihi: 11.01.2015)

İş ve Yatırım Ortamının İyileştirilmesine Yönelik TÜSİAD Önerileri, 8 Nisan 2010 tarihinde gerçekleştirilen Ekonomi Koordinasyon Kurulu Toplantısı sunumu.
http://www.tusiad.org.tr/__rsc/shared/file/EK0K-son.pdf (Erişim Tarihi: 12.01.2015)

Utku Utkulu (2009), "Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi ve Yapısal Değişim"
<http://kisi.deu.edu.tr/userweb/utku.utkulu/> (Erişim Tarihi: 11.01.2015).

FT: AB ve Türkiye Gümrük Birliği'ni genişletmek istiyor (23 Mart 2015)
http://www.bbc.co.uk/turkce/ekonomi/2015/03/150323_ft_gumruk_birligi (Erişim Tarihi: 02.04.2015)

Enis Şenerdem, Türkiye'nin Gümrük Birliği resti ne anlama geliyor?
http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2014/11/141112_ab_tr_gumruk_birligi (Erişim Tarihi: 02.04.2015)

The Turkey-EU customs union at 20: Time for a facelift
<http://www.brookings.edu/blogs/future-development/posts/2015/03/16-turkey-europe-raiser> (Erişim Tarihi: 03.04.2015).

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Mirza Halit Çağlayan
Doğum Yeri – Yılı : Gaziantep - 1983
Adres : Batıkent Mh. Vali Kalender cd., Sun Sitesi, C Blok, No: 3
Şehitkamil/Gaziantep
E-mail : mirzahalit@gmail.com

EĞİTİM DURUMU

Yüksek Lisans : Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat
Anabilim Dalı, Adana.
Lisans : Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme
Bölümü, Kayseri.
Yabancı Dil : İngilizce